

Hekatin božanski lik u religiji i umjetnosti

Odorčić, Ema

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:724125>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3

Ema Odorčić

HEKATIN BOŽANSKI LIK U RELIGIJI I UMJETNOSTI

Diplomski rad

Mentorica:

dr. sc. Ana Pavlović, doc.

Zagreb, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima, te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Izvori.....	2
1.1.1. Literarni izvori	2
1.1.2. Materijalni izvori	12
1.2. Povijesni kontekst.....	14
1.3. Stanje istraživanja.....	18
2. Hekata s jednim licem i jednim tijelom	24
2.1. Heziodova Hekata.....	24
2.2. Prikazi u umjetnosti	28
3. Trostruka Hekata	33
3.1. Alkamenova Hekata	36
3.2. Prikazi u umjetnosti	39
4. Ambivalentna priroda božice	41
4.1. Ktonična, mračna Hekata	42
4.2. Hekata svjetlonoša	48
4.3. Teurgijska Hekata.....	50
4.4. Pas kao Hekatina karakteristična životinja.....	54
5. Hekatin kult u antici	58
5.1. Hekata u Lagini	66
6. Sinkretizmi	72
6.1. Artemida, Ifigenija, Apolon.....	72
6.2. Hekata i Mjesec	78
6.3. Perzefona i Demetra	81
6.4. Enodija.....	83
6.5. Hermo	85
6.6. Ostala grčka božanstva	87
6.7. „Orientalna“ božanstva.....	90
6.8. Kasnoantički sinkretizmi	92
7. Hekatin spomenici na hrvatskom povijesnom prostoru	94
8. Zaključak	96

9. Sažetak i ključne riječi	100
10. Summary and key words	101
11. Bibliografija	102
11.1. Kratice	102
11.2. Izdanja izvora	102
11.3. Literatura	115
11.4. Mreža	128
Prilozi	130
Prilog 1: Fotografije i crteži spomenika	130

1. Uvod

Hekata je možda najpoznatija kao „mračna“ božica, odnosno božica povezana s magijom, mrtvim dušama i Podzemljem. Međutim, njezin rani opis iz Heziodove *Teogonije*¹ (8.-7. st. pr. Kr.), u kojoj je prikazana kao moćna božica sa širokim rasponom utjecaja, nije u skladu s takvim prikazom. Njezina je „mračna“ strana počela dolaziti do izražaja otprilike u 5. st. pr. Kr., u djelima autora poput Sofokla, Euripida, Bakhilida i Sofrona,² te je ostala dominantna do kasne antike, pa i kasnije.³ Ova je verzija božice bila osobito izražena u okviru pučke pobožnosti. Osim u *Teogoniji*, i još nekoliko antičkih djela,⁴ Hekata je „svijetli“ karakter imala i u svom svetištu u Lagini (Karija), gdje je bila vrlo poštovano i važno božanstvo. Hekatin se hram u Lagini najčešće datira u helenističko doba, kada je mračna priroda božice već bila poprilično izražena. Upravo Kariju većina istraživača smatra Hekatinom domovinom, iako podrijetlo božice nije razriješeno, kao ni podrijetlo i značenje njezina imena. Iako su postojali umjetnički prikazi jednostruke Hekate (s jednim licem i jednim tijelom), za božicu su možda karakterističniji (i brojniji) trostruki prikazi, koji se najčešće sastoje od tri jednake ženske figure (često s različitim atributima i položajem ruku), grupirane oko središnjeg potpornja. Prema Puzaniji, tvorac ovakvog prikaza Hekate bio je Alkamen (5. st. pr. Kr.).⁵ Jednostruki i trostruki prikazi božice su supostojali, s time da se jednostruki prikaz najčešće smatra starijim od trostrukog. Potrebno je spomenuti da su termin *hekataion* (mn. *hekataia*) za Hekatine trostruke prikaze uveli moderni istraživači, iako je prema antičkim autorima ovaj naziv mogao označavati i svetište, nišu ili pak samo mjesto posvećeno Hekati. Prema H. Sarian, pojmovi *hekateion*, *hekataion*, *hekatesion* mogli su označavati i prikaz božice u jednostrukom obliku. Osim toga, pojam *agalma* se također može odnositi na jednostruke i trostruke prikaze božice, te se katkad izjednačava s pojmom *hekataion*.⁶

¹ Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

² Soph., *Rhizotom.* 535 = *Sophocles* 1917, 176-177; Eur., *Hel.* 569-570 = *Euripides* 1992a, 41; Eur., *Ion* 1048 = *Euripides* 1996, 62; Bacchyl., fr. 40 = *Bacchylides* 1905, 421 br. 23; Sophron, fr. 7, 26 = *Sophron* 2004, 43, 49.

³ Shakespeare, *Mac.* 3, 5 = *Shakespeare* 1997, 184-186.

⁴ Primjerice: Pind., *Pae.* 2 = Adak i Thonemann 2022, 86-87; Aesch., *Supp.* 676 = *Aeschylus* 2009, 248.

⁵ Paus. 2, 30, 2 = *Pausanias* 1918, 409.

⁶ Sarian 2000/2001, 102.

U uvodnom dijelu rada bit će ukratko predstavljene materijalne, te ključni literarni izvori koji spominju Hekatu, kao i povijesni kontekst, te stanje istraživanja. U povijesnom kontekstu naglasak je na pitanju podrijetla Hekatinog kulta i imena, dok su u stanju istraživanja navedeni ključni istraživači i djela koja su se bavila Hekatinim kultom i prikazima u umjetnosti. Ostatak rada je podijeljen na šest poglavlja, u kojima će biti analizirani jednostruki (uz osvrt na Heziodovu Hekatu) i trostruki (uz osvrt na Alkamenovu Hekatu) prikazi božice, jedna od ključnih Hekatinih karakteristika: njezina ambivalentna priroda, kult božice u antici (uz detaljniji prikaz njezina kulta u Lagini), te sinkretizmi i naposljetku spomenici božice pronađeni na hrvatskom povijesnom prostoru. U radu će biti razloženi ključni elementi kulta i umjetničkih prikaza božice, ali i ključni elementi njezine prirode, za koju je osobito karakteristična ambivalentnost.

1.1. Izvori

1.1.1. Literarni izvori

Izvore o Hekatinom kultu možemo podijeliti na literarne i materijalne. U literarne izvore spada niz djela na grčkom i latinskom koja se datiraju od 7. stoljeća pr. Kr. do srednjeg vijeka. Jedan od ključnih literarnih izvora koji spominje Hekatu, a ujedno i najstariji, je Heziodova *Teogonija* (411-452)⁷ iz 8. ili 7. stoljeća pr. Kr. Hekata je ovdje prikazana kao na nebu, zemlji i moru vrlo poštovana i moćna božica, koja ljudima daje moć i čast.⁸ Upravo se zbog takvog opisa ova „himna“ Hekati često smatra kasnijom interpolacijom. Naime, Hekata se u kasnijim razdobljima najčešće povezivala s Podzemljem, sablastima, grobljima i magijom, čega u ovom Heziodovom ulomku nema. Sljedeći važni izvor bila bi *Homerska himna Demetri*⁹ iz 6. st. pr. Kr., u kojoj je Hekata dio eleuzinskog mita; pojavljuje se kao jedan od svjedoka (drugi je Helije) otmice Perzefone, a nakon ponovnog susreta majke i kćeri, postaje Perzefonina pratiteljica.

Božicu u svojim djelima spominju i trojica slavni grčkih tragičara iz 5. st. pr. Kr., Eshil, Sofoklo i Euripid. U Eshilovom djelu *Pribjegarke* (676),¹⁰ zbor zaziva Hekatu i

⁷ Hesiod 2006, 35-39.

⁸ Roscher 1886-1890, 1891.

⁹ *Homeric Hymn to Demeter* 2014, 34-35, 50.

¹⁰ *Aeschylus* 2009, 248.

Artemidu kao zaštitnice žena pri porodu, a u jednom se fragmentu Hekata spominje i kao božica koja stoji ispred kraljevskih rezidencija (fr. 388).¹¹ U fragmentu Sofoklovog dijela *Rhizotomoi*, Hekata je okrunjena hrastovim vijencem i zmijama, te se spominje kao *einodia* (*Rhizotom.* 535).¹² Hekata je vjerojatno božica raskrižja (*enodia thea*) koja se spominje uz Plutona u *Antigoni* (1199).¹³ Kod Euripida se Hekata spominje u više djela. U *Feničankama* ju Antigona naziva Latoninom kćerkom (*Phoen.* 110),¹⁴ dok Medeja, koja ju štuje, kaže da božica obitava u njezinom ognjištu (*Med.* 395-397).¹⁵ U *Heleni* se spominje kao svjetlonoša, ona koja šalje vizije, te kao božica raskrižja, a sugerira se i njezina povezanost s duhovima i sablastima (*Hel.* 569-570).¹⁶ U *Hipolitu* se sugerira da je Hekata možda Fedri poslala ludilo, a u istom se kontekstu spominju Pan, koribanti i Kibela (*Hipp.* 141-147).¹⁷ U *Trojankama* Kasandra zaziva Hekatu (uz Himeneja) kao božicu koja osvjetljava vjenčanja (*Tro.* 323-324),¹⁸ a u *Ionu* zbor zaziva božicu raskrižja (vjerojatno Hekatu; *Einodia*) koja predvodi sablasti koje se noću pojavljuju na cestama, te ju naziva Demetrimom kćeri (*Ion* 1048).¹⁹ Povezanost božice i pasa istaknuta je i u jednom Euripidovom fragmentu u kojem se naziva svjetlonošom (fr. 959).²⁰ Osim u tragediji, Hekata je prisutna i u grčkoj komediji, pa se tako spominje i u nekoliko Aristofanovih djela (5.-4. st. pr. Kr.). U *Plutu* je istaknuto da su bogati Hekati prinosili mjesečne žrtve u hrani, koje bi potom često pojeli siromasi (*Plut.* 594-597).²¹ *Hekataion* se spominje u *Žabama* (*Ra.* 366),²² u *Osama* se aludira da ga je svaka atenska kuća imala ispred ulaza (*Vesp.* 804),²³ dok ga se u *Lizistrati* pita za savjet (*Lys.* 63-64).²⁴ Također u *Lizistrati*, zbor spominje jegulju naručenu iz Beotije koja je trebala biti poslužena na gozbi u Hekatinu čast (*Lys.* 700).²⁵ U 5. st. pr. Kr. Hekatu u svojim djelima spominju i grčki pjesnici Bakhilid, Pindar i Sofron. Bakhilid ju naziva bakljonošom i kćerkom Noći (fr. 40),²⁶ a kod Pindara predviđa pobjedu doseljenika iz Teosa nad Peoncima u Trakiji, te se naziva

¹¹ *Aeschylus* 1926, 499.

¹² *Sophocles* 1917, 176-177; Ogden 2002, 83.

¹³ *Sophocles* 2003, 108.

¹⁴ *Euripides* 1898, 9.

¹⁵ *Euripides* 2002, 182.

¹⁶ *Euripides* 1992a, 41.

¹⁷ *Euripides* 2007, 131.

¹⁸ *Euripides* 2009, 42.

¹⁹ *Euripides* 1996, 62.

²⁰ *Euripides* 1856, 525.

²¹ *Aristophanes* 1946, 419.

²² *Aristophanes* 1927, 331.

²³ *Aristophanes* 1930, 487.

²⁴ *Aristophanes* 1946, 11.

²⁵ *Ibid.*, 73.

²⁶ *Bacchylides* 1905, 421 br. 23.

crvenonogom (*phoinikopeza*).²⁷ Kod Sofrona se spominje u nekoliko fragmenata, od kojih je možda najvažniji onaj u kojem se opisuje ritual koji je uključivao žrtvovanje štenca, zbog čega se najčešće i povezuje s Hekatom (fr. 26).²⁸ Mračnu prirodu božice sugerira i fragment u kojem se naziva *nerteron prytanis* (fr. 7),²⁹ te onaj u kojem se povezuje s različitim „onečišćenjima“, poput kontakta s mrtvim tijelom (fr. 8).³⁰ Jedan fragment spominje i hranu koja se prilagala Hekati (fr. 26).³¹

U hipokratskoj raspravi iz 4. st. pr. Kr., *O svetoj bolesti*, Hekatinom se utjecaju pripisuju noćni strahovi, groznica i delirij (*Morb. sacr.* 4, 30-33).³² Također u 4. st. pr. Kr., Hekatu spominju Demosten i Teofrast. Demosten, kako bi ocrnio svog protivnika Konona, ističe da je ovaj jeo hranu namijenjenu Hekati (Dem. 54, 39),³³ dok Teofrastov *Praznovjerni čovjek*, u strahu od Hekate, stalno vrši rituale pročišćenja kuće (*Char.* 16, 7).³⁴ Hekatu, koju naziva Brimo, vjerojatno spominje i Likofron (4.-3. st. pr. Kr.) u djelu *Aleksandra*; Kasandra Hekubi proriče da će biti pretvorena u psa i da će postati sljedbenicom trostruke božice Brimo, Perzove kćeri (*Alex.* 1174-1180).³⁵ Hekata, kao božica vezana uz magiju, više se puta spominje u *Argonautici* Apolonija Rođanina (3. st. pr. Kr.). Saznajemo da je Medeja svećenica u Hekatinom hramu (*Argon.* 3, 251),³⁶ da se bavi vještičarenjem pod Hekatinim vodstvom (*Argon.* 3, 478),³⁷ te da ju je božica podučila korištenju magičnih biljaka (*Argon.* 3, 529).³⁸ Poput Likofrona, i Apolonije Hekatu naziva Brimo, ali i *kourotrophos*, te ktoničnom božicom (*Argon.* 3, 861).³⁹ Zatim, Medeja daje upute Jazonu za prinošenje žrtve Hekati, kako bi mu božica pomogla pri izvršavanju Ejetovih zadataka; jedna od uputa je i da se nakon žrtve ne okreće, čak ni ako čuje lajanje pasa (*Argon.* 3, 1026).⁴⁰ Opisano je i Jazonovo izvođenje spomenute žrtve Hekati Brimo, kao i dolazak božice koja se pojavila sa zmijama ovijenima oko hrastovih grana, uz svjetlost bezbrojnih baklji i zavijanje pasa iz Podzemlja (*Argon.* 3, 1216-1217).⁴¹ U 4. se knjizi Hekata naziva Perzovom kćerkom koja luta noću

²⁷ Pind., *Pae.* 2 = Adak i Thonemann 2022, 86-87.

²⁸ *Sophon* 2004, 43.

²⁹ *Ibid.*, 49.

³⁰ *Ibid.* Upitno je može li se ovaj fragment pripisati Sofronu (Hordern 2004, 144).

³¹ *Sophon* 2004, 63.

³² *Hippocrates* 2015, 347.

³³ *Demosthenes* 1939, 157.

³⁴ *Theophrastus* 2004, 111.

³⁵ *Lycophron* 1921, 125-127; Zografou 2010, 249-283.

³⁶ *Apollonius Rhodius* 1912, 211.

³⁷ *Ibid.*, 227.

³⁸ *Ibid.*, 231.

³⁹ *Ibid.*, 253; Zografou 2010, 55-90.

⁴⁰ *Apollonius Rhodius* 1912, 265.

⁴¹ *Ibid.*, 277.

(*Argon.* 4, 1020),⁴² te majkom Skile, čiji je otac Forkij (*Argon.* 4, 828-829).⁴³ Osim Apolonija Rođanina, u 3. st. pr. Kr. Hekatu u svojim djelima spominju Kalimah i Teokrit. Kalimah donosi priču u kojoj je Artemida, prilikom posjeta Efezu, (neimenovanu) ženu koja joj nije ukazala gostoprimstvo pretvorila u psa. Kasnije joj je ipak vratila ljudsko obličje, ali se žena zbog srama objesila. Artemida je njezino tijelo ukasila vlastitom odjećom ili nakitom, te ju nazvala Hekata (fr. 461).⁴⁴ Kod Teokrita je Hekata opisana kao mračna božica koja se pojavljuje na raskrižjima, koju zazivaju vještice, i pri čijem se dolasku čuje lajanje pasa (*Id.* 2, 10-16, 35-36).⁴⁵

Diodor Sicilski (1. st. pr. Kr.) Hekatu opisuje kao okrutnu kćer kralja Hersoneza Tauričkog, Perza (Helijev sin), koja je otrovala oca i preuzela vlast. Također je utemeljila Artemidin hram u kojem su se žrtvovali stranci, te se udala za strica Ejeta s kojim je imala kćeri Kirku i Medeju, te sina Egijaleja (Diod. Sic. 4, 45, 1-3).⁴⁶ Diodor sugerira i da se Hekatin hram nalazio blizu ulaza u Had (Diod. Sic. 1, 96, 8).⁴⁷ Strabon (1. st. pr. Kr.) sugerira postojanje Hekatinih misterija na Samotraci (Strab. 10, 3, 19-20),⁴⁸ spominje *Hekatesion* koji je u Efezu izradio Trason (Strab. 14, 1, 23),⁴⁹ te Hekatin hram u Lagini gdje se svake godine održavao veliki festival (Strab. 14, 2, 25).⁵⁰ U 1. stoljeću pr. Kr. Hekatu spominju i rimski autori Vergilije (prvi rimski autor koji ju spominje)⁵¹ i Horacije. Vergilije ju naziva trostrukom (*tergemina*) i povezuje ju s Dijanom i Apolonom (*Aen.* 4, 511; 6, 69; 10, 537),⁵² kao i s raskrižjima (*Aen.* 4, 609; 6, 69).⁵³ Također ističe da je Hekata božica koja ima moć u Erebu, ali i na nebu (*Aen.* 6, 247),⁵⁴ te spominje njezino svetište, odnosno sveti gaj kod jezera Averno, gdje se prema grčko-rimskoj mitologiji nalazio ulaz u Podzemlje (*Aen.* 6, 118 i 564).⁵⁵ Vezu Hekate s magijom opet vidimo u Horacijevim *Satirama*, gdje božicu zazivaju vještice kako bi prizvale duše umrlih (*Sat.* 1, 8, 33).⁵⁶ Filodem (1. st. pr. Kr.) donosi podatak o izjednačavanju Ifigenije i Hekate, a kao izvor navodi grčkog pjesnika Stezihora iz 7./6. st.

⁴² *Ibid.*, 363-365.

⁴³ *Ibid.*, 351.

⁴⁴ *Callimachus* 1949, 352.

⁴⁵ *Theocritus* 1869, 8-9; Ogden 2002, 108-109.

⁴⁶ *Diodorus of Sicily* 1967, 483-485.

⁴⁷ *Diodorus of Sicily* 1989, 331.

⁴⁸ *Strabo* 1961, 113.

⁴⁹ *Strabo* 1960, 229.

⁵⁰ *Ibid.*, 297.

⁵¹ Rabinowitz 1997, 542.

⁵² *Virgil* 2007, 93, 130, 253.

⁵³ *Ibid.*, 96, 130.

⁵⁴ *Ibid.*, 136.

⁵⁵ *Ibid.*, 131, 146; „Lago d’Averno“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*:

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35112>. pristup 29. 5. 2022.

⁵⁶ *Horace* 1942, 99.

pr. Kr. (*De pietate* 52a, 5-11).⁵⁷ U Ovidijevim se *Metamorfozama* (1. st.) Hekata spominje kao trostruka božica i kao ona koja pomaže u magiji, pa ju stoga zazivaju čarobnice Kirka i Medeja (*Met.* 7, 179; 14, 405).⁵⁸ U *Kalendarima* se sugerira da Hekatina trostrukost proizlazi iz njezinog položaja na trosmjernom putu (*Fast.* 1, 141).⁵⁹

U 1. stoljeću Hekatu u svojim djelima spominju Seneka Mlađi, Kornut, Plinije, Stacije i Lukan. Kod Seneke Medeja zaziva trostruku Hekatu (*Med.* 6-7).⁶⁰ Kornut je Hekati pripisao funkciju strijelca, te izjednačio Apolon = *Hekatos* = Sunce i Artemida = *Hekate* = Mjesec (*Theol.* 65).⁶¹ Dakle, izjednačava Hekatu i Artemidu, odnosno shvaća Hekatu kao jedan (mračni) aspekt Artemide (*Theol.* 74).⁶² Trostrukost božice objašnjava Mjesečevim fazama, povezuje ju s raskrižjima (*Trioditis*) i vješticama, naziva ju božicom noći i ktoničnom božicom, a spominje i ribu (*trigla*) koja joj je bila posvećena, te podatak da se nazivala Enodijom (*Theol.* 72-73).⁶³ Plinije spominje Hekatinu skulpturu koju je izradio Menestrat i koja se nalazila blizu Dijaninog hrama u Efezu (*NH* 36, 32),⁶⁴ Stacije božicu spominje u ulozi vodiča u Hadu (*Theb.* 4, 540-541),⁶⁵ a kod Lukana ju zaziva tesalska vještica Erihto tijekom rituala nekromancije (*B.C.* 6, 700-701).⁶⁶ Sljedeći antički autor koji spominje Hekatu je Plutarh (1.-2. st.) u svom djelu *Moralia*. Plutarh ističe da je bilo uobičajeno postavljati Hekatine prikaze (*hekataia*) na trosmjernim putovima, ispred gradskih vrata (*Regum* 193F),⁶⁷ a spominje i obroke koji su se za nju ostavljali (*Quaest. conv.* 708F-709A).⁶⁸ Više puta povezuje božicu s pasjim žrtvama, pa tako ističe da su psi bili dio obroka koji su se ostavljali za Hekatu na raskrižjima (*Quaest. Rom.* 290D),⁶⁹ spominje ritual pročišćenja *periskylakismos* (*Quaest. Rom.* 280C),⁷⁰ nabraja božice kojima su se žrtvovali psi, među kojima je i Hekata (*Quaest. Rom.* 277B),⁷¹ ali psa spominje i kao životinju posvećenu Hekati (*De Is. et Os.* 379D),⁷² pri čemu mu je izvor spomenuti Euripidov fragment (fr. 959).⁷³ Također povezuje

⁵⁷ *Philodem* 1866, 24; Zografou 2010, 285-295.

⁵⁸ *Ovid* 1971, 355; *Ovid* 1958, 329.

⁵⁹ *Ovid* 1989, 13.

⁶⁰ *Seneca* 1938, 229.

⁶¹ *Cornutus* 2018, 54; Zografou 2010, 123-152.

⁶² *Cornutus* 2018, 61.

⁶³ *Ibid.*, 59-60.

⁶⁴ *Pliny* 1971, 25-27.

⁶⁵ *Statius* 2003, 245; Sarian 1992, 987.

⁶⁶ *Lucan* 1962, 355.

⁶⁷ *Plutarch* 1931, 147.

⁶⁸ *Plutarch* 1961, 65-67.

⁶⁹ *Plutarch* 1962b, 165.

⁷⁰ *Ibid.*, 105.

⁷¹ *Ibid.*, 85.

⁷² *Plutarch* 2003, 165.

⁷³ *Euripides* 1856, 525.

Anubisa i Hekatu na temelju toga što su oboje podzemna, ali i olimpska božanstva (*De Is. et Os.* 368E).⁷⁴ Nadalje, Hekata, odnosno njezina pratnja duhova i sablasti, se okrivljuje za noćne more (*De superst.* 166A),⁷⁵ te se veže uz magiju, odnosno vješice (*Gryllus* 986A).⁷⁶ Osim toga, Plutarh povezuje božicu s Mjesecom (Mjesec kao Hekatina domena: *De def. or.* 416E),⁷⁷ a spominje i Hekatin krater, odnosno udubljenje na Mjesecu, kao mjesto na kojem se sudi dušama (*De fac.* 944C).⁷⁸ Još jedan autor koji ovu božicu i njezinu pratnju povezuje s ludilom je Dion Hrizostom (1.-2. st.).⁷⁹ U *Knjižnici* (1. ili 2. st.), koja se nekada pripisivala Apolodoru, Hekata sudjeluje u gigantomahiji (*Bibl.* 1, 6, 2).⁸⁰

Kao izvor o Hekatinom kultu, osobito je značajan Pausanija (2. st.), koji donosi važan podatak da je Alkamen (5. st. pr. Kr.) prvi izradio skulpturu trostruke Hekate koju su Atenjani zvali *Epipyrgidia* („na bastionu“) i koja je stajala kod hrama Nike *Apteros*. Osim toga, navodi i da se Hekata osobito štovala u Eginu gdje je njezine misterije uveo Orfej Tračanin, i gdje se nalazio njezin hram s drvenom statuom (*xoanon*) s jednim licem i jednim tijelom, koju je izradio Miron (Paus. 2, 30, 2).⁸¹ Pausanija spominje i Hekatin hram u Argu s kamenim (Skopasovo djelo) i brončanim (djela Polikleta i Naukida) kipovima božice, koji se nalazio pokraj Ilitijinog svetišta (Paus. 2, 22, 7).⁸² Kod Pausanije nailazimo i na podatak, koji je preuzeo od Hezioda, da je Artemida Ifigeniju pretvorila u Hekatu (Paus. 1, 43, 1).⁸³ U 2. stoljeću Hekatu spominju i Artemidor, Apulej, Lukijan i Polijen. Artemidor razlikuje prikaz Hekate s tri lica (*triprosopos*), koju naziva Enodija, od prikaza s jednim licem (*monoprosopos*).⁸⁴ Apulej božicu vjerojatno spominje u *Metamorfozama* (s time da ju naziva Prozerpinom), gdje ju povezuje sa zavijanjem pasa, te ističe da sa svoja tri lica može zaustaviti sablasti i duhove koji bi mogli nauditi ljudima (*Met.* 11, 2).⁸⁵ Možda ju spominje i u *Obrambenom govoru*, u kojem ju naziva Trivijom, gospodaricom sjena (*Apol.* 31, 9).⁸⁶ U Lukijanovom *Filopseudu* Hekata se zaziva u sklopu magijskog rituala, u kojem se pojavljuje u više obličja (kao žena, bik, štene). Nakon rituala, božica odlazi u Podzemlje (*Philops.* 14).⁸⁷

⁷⁴ Plutarch 2003, 107.

⁷⁵ Plutarch 1962a, 461.

⁷⁶ Plutarch 1957, 495.

⁷⁷ Plutarch 2003, 387.

⁷⁸ Plutarch 1957, 209-211.

⁷⁹ Or. 4, 90 = Dio Chrysostom 2017, 84.

⁸⁰ Apollodorus 1921, 45.

⁸¹ Pausanias 1918, 409.

⁸² *Ibid.*, 367.

⁸³ *Ibid.*, 229.

⁸⁴ *Oneir.* 2, 37 = Artemidorus 2012, 219-221.

⁸⁵ Apuleius 1924, 541.

⁸⁶ Apuleius 2015, 680; Lunais 1979, 146.

⁸⁷ Lucian 1960, 341-343.

U istom je djelu opisano i podnevno ukazanje božice Eukratu (lavež pasa, potres, zvuk poput udara groma; božica je u jednoj ruci držala baklju, a u drugoj mač, noge i kosa su joj bile sastavljene od zmija, njezini psi su bili veliki poput slonova) koji se od nje zaštitio pomoću prstena, nakon čega se vratila u Podzemlje (*Philops.* 22-24).⁸⁸ Lukijan Hekatu također povezuje sa sablastima i duhovima (*Philops.* 39),⁸⁹ a u *Razgovorima mrtvaca* spominje Hekatine obroke koji su se ostavljali na raskrižju (*Dial. mort.* 1, 1).⁹⁰ U djelu *Ratne varke*, Polijen spominje da je u Tesaliji postojala svećenica Hekate Enodije (*Strat.* 8, 43).⁹¹ Hranu koja se prilagala Hekati, vjerojatno spominje i Atenej (2.-3. st.). U *Učenjacima na gozbi* ističe da se Dijani u hramovima i na trosmjernim putovima prilagala posebna torta (*amphiphon*) okružena bakljama, te dodaje da tu tortu spominje i Difil u svom djelu *Hekata*. Osim toga, spominje i „Hekatin otok“ (*Hekates nesos*) na kojem se štivala božica Irida (Ath. 14, 53).⁹² Zatim spominje ribu (*trigle*) koja je bila posvećena Hekati (ali i Dijani), Hekatine epitete *trioditis* (zato što nadgleda raskrižja) i *triglenos* (trooka), te navodi i da se u čast božice održavao banket trideseti dan svakog mjeseca (Ath. 7, 126).⁹³ Mitograf Antonin Liberal (2.-3. st.) donosi priču o Heraklovom rođenju u kojoj je jedna od babica (prethodno pretvorena u lasicu) postala Hekatina sveta sluškinja (*Met.* 29).⁹⁴ Hekatu spominju i dva ranokršćanska pisca (2.-3. st.), Hipolit i Origen. Hipolit u *Pobijanju svih krivovjerja* opisuje zazivanje i (lažnu) pojavu božice u sklopu magijskog rituala (*Haer.* 4, 35, 4 i 4, 36, 1-2),⁹⁵ a Origen pak spominje Hekatine misterije u Egini (*C. Cels.* 6, 22),⁹⁶ te citira Celza koji vjerovanje u prikaze koje šalje Hekata smatra praznovjerjem (*C. Cels.* 1, 9).⁹⁷

Potrebno je spomenuti i tri skupine izvora koje se najčešće datiraju u rimsko carsko doba (ili nešto ranije) i čiji autori nisu utvrđeni: *Orfičke himne* (1.-3. st.),⁹⁸ *Kaldejska proročanstva* (kasno 2. st.)⁹⁹ i *Grčki magijski papiri* (*PGM*, 2. st. pr. Kr. - 5. st.).¹⁰⁰ U orfičkoj himni posvećenoj Hekati, božica se naziva Enodijom, Trivijom i nositeljicom ključa svijeta, spominju se njezine tri domene (nebeska, vodena i zemaljska), kao i njezina mračna priroda,

⁸⁸ *Ibid.*, 353-357.

⁸⁹ *Ibid.*, 379.

⁹⁰ *Lucian* 1961, 3.

⁹¹ *Polyaenus* 1796, 346.

⁹² *Athenaeus* 1854b, 1030.

⁹³ *Athenaeus* 1854a, 511-512.

⁹⁴ *Antoninus Liberalis* 1992, 88.

⁹⁵ *Hippolytus* 2016, 155-157.

⁹⁶ *Origen* 1979, 335.

⁹⁷ *Ibid.*, 12.

⁹⁸ *Ronan* 1992c, 74.

⁹⁹ *Ronan* 1992b, 80.

¹⁰⁰ *Betz* 1986, xli.

te veza s Artemidom i psima (*Hymn. Orph.* 1).¹⁰¹ *Kaldejska proročanstva* opisuju Hekatu kao božicu putem čije je milosti stvoren čitav kozmos, te ju identificiraju kao izvor cjelokupnog života.¹⁰² U *PGM* je prikazana kao božica duhova, magije i Mjeseca.¹⁰³

Sljedeći autor koji spominje Hekatu je Porfirije (3.-4. st.) koji donosi primjer zajedničkog štovanja Hekate i Herma iz Metidriona u Arkadiji, kojima su se prinosile žrtve u vrijeme mladog Mjeseca (*Abst.* 2, 16).¹⁰⁴ Ovaj autor također povezuje božicu s više različitih životinja: bikom, psom, lavom i konjem (*Abst.* 3, 17 i 4, 16).¹⁰⁵ Zatim, Hekatu spominju i kršćanski pisci Euzebijije iz Cezareje (3.-4. st.), Firmik Materno (4. st.) i Aurelije Augustin (4.-5. st.). Euzebijije citira Porfirija koji kaže da Hekata, kao i Serapis, vlada demonima (*Praep. evang.* 4, 23),¹⁰⁶ a povezuje ju i s Demetrom, Korom i Artemidom, te Mjesecom (*Praep. evang.* 3, 11).¹⁰⁷ Također donosi podatak o pravilnoj izradi Hekatine skulpture (za koju je upute davao Hekatin prorok/proročica) kako bi se božica pojavila u snu štovatelja (*Praep. evang.* 5, 12),¹⁰⁸ a kao simbole božice spominje vosak sastavljen od tri pomiješane boje (bijele, crne, crvene), bič, baklju, mač i zmiju (*Praep. evang.* 5, 14).¹⁰⁹ U djelu Firmika Materna, *O zabludi poganskih religija*, možda se naslućuje povezanost Hekate i Mitre (*Err. prof. rel.* 5).¹¹⁰ Augustin također citira Porfirija koji spominje Hekatinog proroka/proročicu (*De civ. D.* 19, 23),¹¹¹ kao i podatak da se Duša svijeta nazivala Hekata ili Jupiter (*Serm.* 241, 7).¹¹² U 4. stoljeću o Hekati je pisao i rimski gramatičar Servije, koji ju u *Objašnjenju Vergilijevih Bukolika* (8, 75)¹¹³ veže uz moć smrti, te ju smatra dijelom trojstva uz Lucinu (moć rađanja) i Dijanu (moć rasta). Arnobije (4. st.) u spisu *Protiv pogana* Hekatu i Cela naziva roditeljima Saturna, Ops i Jana (*Adv. nat.* 2, 71 i 3, 29).¹¹⁴ Animaciju Hekatine skulpture koju je izveo teurgist i čarobnjak Maksim iz Efeza u Hekatinom hramu u Pergamu, spominje Eunapije (4.-5. st.) u *Životima sofista* (475).¹¹⁵ Makrobije (4.-5. st.) u *Saturnalijama* Hekatu povezuje s božicom plodnosti (*Sat.* 1, 12, 23).¹¹⁶

¹⁰¹ *Orphic Hymns* 1824, 7-8; *Orphei hymni* 1955, 3-4.

¹⁰² Iles Johnston 1999, 211.

¹⁰³ Ronan 1992a, 5.

¹⁰⁴ *Porphyrius* 2014, 60-61.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 89, 112.

¹⁰⁶ *Eusebius* 2019, 2582.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 2497.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 2617.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 2620.

¹¹⁰ *Firmicus Maternus* 1970, 51-53; Ronan 1992b, 128-129.

¹¹¹ *Saint Augustine* 2008a, 238.

¹¹² *Saint Augustine* 2008b, 262.

¹¹³ *Servius* 1887, 105.

¹¹⁴ *Arnobius* 1871, 141, 170.

¹¹⁵ *Eunapius* 1922, 435.

¹¹⁶ *Macrobius* 1969, 88.

U epu *Dionizove zgrade* grčkog književnika Nona (5. st.) Hekata se povezuje s Mjesecom i psima, atribut joj je baklja, te se naziva božicom s mnogo imena (*polyonymos*) i božicom koja luta noću (*Dion.* 44, 193-196).¹¹⁷ Sljedeći literarni izvor je tzv. *Orfička Argonautika* (5.-6. st.) nepoznatog autora. Ovdje možemo uočiti povezivanje Hekate i Artemide kada se opisuje Artemidina statua koja čuva, uz pomoć demonskih pasa, jedan od ulaza u sveti gaj u kojem se čuvalo zlatno runo. Prolaz kroz ta vrata je zahtijevao izvođenje posebnih rituala koje je znala samo njezina svećenica Medeja (*Argon. orph.* 902 i 909-910).¹¹⁸ Ritualni su, između ostalog, uključivali i žrtvovanje tri crna štenca (*Argon. orph.*, 956-957).¹¹⁹ Opisuje se dolazak ktoničnih božica, među kojima je i Hekata koja se naziva čudovištem s tri glave, konjskom, pasjom i zmijskom (ili lavljom), te koja u rukama drži mač (*Argon. orph.*, 973-987).¹²⁰ U *Leksikonu* Hezihija Aleksandrijskog (5. ili 6. st.) spomenut je Hekatin epitet *Kalliste* kojeg je imala u Ateni (Hsch. s.v. *Kalliste*),¹²¹ kao i epitet *Hypolampeteira* kojeg je imala u Miletu (Hsch. s.v. *Hypolampeteira*).¹²² Također je spomenuto da se nazivala *antaia* jer šalje sablasti (Hsch. s.v. *antaia*),¹²³ da su joj se žrtvovali psi, te da se katkad prikazivala s pasjom glavom (Hsch. s.v. *Hekates agalma*).¹²⁴ Stjepan Bizantinac u 6. stoljeću u svom geografskom rječniku *Ethnika* spominje grad *Hekatesia* (Idrias) u Kariji, u kojem su se održavale istoimene svečanosti, i u kojem je bio podignut hram Hekate *Laginitis* (s.v. *Hekatesia*).¹²⁵ Također donosi priču o „Hekatinom čudu“ prilikom neuspjelog pokušaja Filipa II. Makedonskog (4. st. pr. Kr.) da zauzme Bizant kada su stanovnici uspjeli, uz pomoć svjetla Hekatinih baklji, izbjeći opsadu, zbog čega su to mjesto nazvali *Phosphorion* (s.v. *Bosporos*).¹²⁶ Iz 6. je stoljeća i djelo *Kronografija* Ivana Malale u kojem piše da je car Dioklecijan (284.-305. god.) dao izgraditi Hekatino podzemno svetište u Dafni, blizu Antiohije na Orontu (Malal. 12, 307).¹²⁷

Od srednjovjekovnih autora i djela, potrebno je spomenuti *Leksikon* carigradskog patrijarha Focija iz 9. stoljeća, bizantski enciklopedijski rječnik iz 10. stoljeća koji se pogrešno pripisivao Sudi, te srednjovjekovnu enciklopediju *Etymologicum Magnum* iz 12. stoljeća. Focije spominje psa kao životinju koja se veže uz Hekatu (izvor mu je Aristofan), a

¹¹⁷ Nonnos 1942, 311.

¹¹⁸ *Argonautica Orphica* 1764, 125.

¹¹⁹ *Ibid.*, 131.

¹²⁰ *Ibid.*, 133-135.

¹²¹ *Hesychius* 1966, 402.

¹²² *Hesychius* 2009, 125.

¹²³ *Hesychius* 2018, 245.

¹²⁴ *Hesychius* 1966, 41; Zografou 2010, 249-283.

¹²⁵ *Stephanus Byzantius* 2010, 131.

¹²⁶ *Stephanus Byzantius* 2006, 365.

¹²⁷ *John Malalas* 1986, 167.

uz to donosi istu priču kao i Kalimah, o tome kako je Artemida ženu koja se objesila pretvorila u Hekatu (s.v. *agalma Hekates*).¹²⁸ Uz to navodi i da Hekata šalje demona, odnosno sablast koja se zove Empuza (s.v. *Empousa*).¹²⁹ Iz Sudinog pak rječnika saznajemo da su na Samotraci postojale misterije Hekate i koribanta, kao i spilja Zerintija u kojoj su se žrtvovali psi (s.v. *Samothrake*).¹³⁰ U enciklopediji *Etymologicum Magnum* Hekata se povezuje s božicama Britomartom (s.v. *Britomartis*),¹³¹ te Brimo i Perzefonom (s.v. *Brimo*).¹³²

Naposljetku, potrebno je spomenuti i antičke komentare (*scholia*) Aristofanovih *Osa*, *Pluta* i *Mira* (*scholia* Aristofanovih djela su vjerojatno iz doba Bizanta), *Argonautike* Apolonija Rođanina i Teokratovih *Idila*. Iz ovih komentara saznajemo da su Atenjani podizali *hekataia* zbog Hekatine funkcije *kourotrophos* i funkcije zaštitnice (*Schol. Ar. Vesp.* 804),¹³³ da su na dan mladog Mjeseca bogati slali obroke za Hekatu na raskrižja, ali su ih pojeli siromasi, te se povezuju Hekata, Artemida i Selena (*Schol. Ar. Plut.* 594).¹³⁴ Komentari Aristofanovog *Mira* (*Schol. Ar. Pax* 277)¹³⁵ donose isti podatak o Hekatinim misterijama i žrtvovanjima pasa na Samotraci, koji se kasnije pojavljuje u Sudi. Zatim, u komentarima *Argonautike* sugerira se da je Hekata Zeusova kćer, s time da joj je majka prema jednom komentaru Asterija (*Schol. Ap. Rhod. Argon.* 3, 1035),¹³⁶ a prema drugom Demetra (*Schol. Ap. Rhod. Argon.* 3, 467).¹³⁷ Demetra i Zeus su Hekatini roditelji i prema komentarima Teokritovih *Idila* (kao izvor se navodi Kalimah), a osim toga se povezuju Hekata i Artemida (*Schol. Theoc. Id.* 2, 12),¹³⁸ te se citira spomenuti Sofronov fragment (7)¹³⁹ u kojem se božica naziva *nerteron prytanis* (*Schol. Theoc. Id.* 2, 11).¹⁴⁰

Možemo uočiti da se literarni izvori mogu podijeliti na djela suvremenika Hekatinog štovanja i djela onih koji pišu u vrijeme kada se Hekata više nije štovala, s time da se u pučkoj misli zadržala još dosta dugo. Teško je odrediti točnu granicu kada je prestalo njezino štovanje, ali bismo ju mogli staviti u razdoblje nakon 5. stoljeća jer su u 5. stoljeću još

¹²⁸ Photius 1982, 20.

¹²⁹ Photius 1998, 77-78.

¹³⁰ Soudas 2001, 318-319.

¹³¹ *Etymologicum Magnum* 1848, 614.

¹³² *Ibid.*, 612.

¹³³ *Scholia in Aristophanem* 1883, 153; Iles Johnston 1999, 212.

¹³⁴ *Scholia in Aristophanem* 1883, 357.

¹³⁵ *Ibid.*, 179.

¹³⁶ *Scholia in Apollonium Rhodium* 1813, 256; Zografou 2010, 23-54.

¹³⁷ *Scholia in Apollonium Rhodium* 1813, 241; Zografou 2010, 55-90.

¹³⁸ *Scholia in Theocritum* 1867, 20.

¹³⁹ *Sophron* 2004, 49.

¹⁴⁰ *Scholia in Theocritum* 1867, 19.

postojali Hekatini svećenici.¹⁴¹ Iz ovog pregleda izvora se također uočava da su kasniji autori, osobito oni iz srednjeg vijeka, preuzimali (ponavljali) podatke iz djela starijih autora.

1.1.2. Materijalni izvori

U materijalne izvore koje vežemo uz Hekatin kult možemo ubrojiti prikaze na grčkim i italiskim vazama, kovanicama, pečatima, žetonima, gemama, magijskim predmetima, zatim niz skulptura, reljefa, stela, te epigrafske spomenike. Hekata je također prikazana i na rimskim freskama.¹⁴² Rasprostranjenost ovih spomenika je široka, kao i datacija. Već je W. H. Roscher u svom leksikonu grčke i rimske mitologije iz 19. stoljeća popisao antička područja u kojima su nađeni Hekatini spomenici,¹⁴³ s time da je popis tijekom godina dakako bio nadopunjen. Dakle, spomenici su rasprostranjeni na području koje uključuje niz maloazijskih pokrajina (poput Karije, Frigije, Lidije, Mizije, Likije, Jonije itd.), Siriju, Jordan, Izrael, niz egejskih otoka (poput Dela, Tere, Roda, Sama, Kosa itd.), grčko kopno (Atika, Argolida, Arkadija, Tesalija, Beotija itd.), ali i otoke poput EGINE i Salamine, zatim Trakiju s otocima Tasom i Samotrakom, Makedoniju, Meziju, Italiju i Siciliju, Norik, Afriku, područje Krima, Daciju i Dalmaciju. Najviše je spomenika pronađeno u Grčkoj (i to najviše na području Atike) i u Maloj Aziji. Kao najraniji Hekatini spomenici najčešće se spominju žrtvenik iz Mileta¹⁴⁴ i figura od terakote iz Atene (Slika 1),¹⁴⁵ oboje datirani u 6. st. pr. Kr. Što se tiče najkasnijih spomenika, čini se da su oni iz 4. i 5. stoljeća. Odnosno, prema *LIMC*-u je najkasnije datirani Hekatin spomenik statueta iz 4. stoljeća iz Sidona (kat. br. 220, Slika 2),¹⁴⁶ dok J. Carabia spominje natpise Hekatinih svećenika iz 5. stoljeća.¹⁴⁷ Dakle, Hekatine spomenike možemo datirati od 6. st. pr. Kr. do 5. stoljeća nakon Krista, s time da dio spomenika nije datiran. Prema katalogu Hekatinih spomenika iz *LIMC*-a (322 spomenika),¹⁴⁸ najviše je spomenika datirano u 5. i 4. st. pr. Kr., s time da su u oba slučaja većina spomenika vaze, a zatim i u 2.-3. stoljeće nakon Krista, s time da tu velik broj spomenika čine kovanice s

¹⁴¹ Carabia 1989, 32.

¹⁴² Sarian 1992, 989-1012.

¹⁴³ Roscher 1886-1890, 1885-1888.

¹⁴⁴ Marquardt 1981, 251.

¹⁴⁵ Kraus 1960, 26-27.

¹⁴⁶ Sarian 1992, 1005.

¹⁴⁷ Carabia 1989, 32.

¹⁴⁸ Katalog ima ukupno 330 spomenika, od čega su oduzeti spomenici koji se spominju samo u literarnim izvorima, te spomenici koji se ponavljaju (15 spomenika). Dodano je sedam spomenika iz članka Z. Gočeve o Hekati u Trakiji (Gočeva 1992, 1018-1019) koji u *LIMC*-u slijedi nakon članka H. Sarian o Hekati.

Hekatinim likom. Ako pak od spomenika uzmemo u obzir samo stele, reljefe, statue i statuete, možemo zaključiti da ih se najviše datira u 1. st. pr. Kr. i 1. st. nakon Krista, a zatim i u 2.-3. stoljeće nakon Krista. Iako čine manji dio, neki su Hekatini spomenici pronađeni u sakralnom kontekstu, u hramovima drugih božanstava (poput spomenute statue kat. br. 220 iz Sidona koja je nađena u mitreju, zatim imamo reljef i statuu iz Artemidinog hrama u Brauronu: kat. br. 49 i 114, reljef iz Asklepijevog hrama u Ateni: kat. br. 50, hermu iz Izidinog hrama u Kireni: kat. br. 232 itd.).¹⁴⁹ Nekoliko spomenika ima funerarni kontekst, poput statue i herme koje su pronađene na nekropoli Keramik u Ateni (kat. br. 120 i 227). Više spomenika ima javni kontekst koji nije sakralan, poput spomenika s atenske agore (kat. br. 119, 130-133, 137, 166, 222 itd.) ili pak reljefa iz Efeza koji je pronađen u sklopu termi (kat. br. 211). Dio je spomenika pronađen i u privatnom kontekstu, poput freski iz rimskih kuća u Pompejima (kat. br. 59-64). Dakako, za većinu nalaza kontekst nije poznat. Potrebno je spomenuti da se Hekata često prikazivala i uz druga božanstva, poput Perzefone (npr. na vazama kat. br. 1-15), Herakla (npr. na novcu Kabyle u Trakiji, kat. br. 82-83), Pana (npr. kat. br. 234-236), Kibebe (npr. kat. br. 268-280), Helijsa (npr. kat. br. 326-327) itd., te niza božanstava s kojima se povezivala na magijskom kamenju (kat. br. 291-314).

Hekatine je spomenike među prvima popisao E. Petersen u svom članku u dva dijela (iz 1880 i 1881. god.) o trostrukoj Hekati, u kojem ih je podijelio u dvije osnovne grupe, odnosno tipa: atički tip i tip sa šireg područja grčko-rimske kulture, koji je jednim dijelom sa Zapada (poput Italije i dunavskih regija), a drugim s Istoka (osobito iz Male Azije), s time da ima i primjera iz Grčke. Zatim je ta dva osnovna tipa podijelio prema Hekatinim atributima na niz podtipova.¹⁵⁰ Mali popis spomenika donosi i W. H. Roscher, koji ih je podijelio na jednostruke, odnosno prikaze s jednim licem, te na trostruke prikaze, koje je pak podijelio na dva podtipa: prikaze s tri tijela i tri glave, te one s jednim tijelom i tri glave.¹⁵¹ Na Petersenov se katalog spomenika nadovezao T. Kraus sa svojim katalogom Hekatinih spomenika.¹⁵² Možda najpotpuniji i najnoviji katalog Hekatinih spomenika nalazi se u članku H. Sarian o Hekati iz 1992. godine u *LIMC*-u.¹⁵³ U popise spomenika spomenutih autora nije uključena epigrafija, te koliko mi je poznato, ne postoji katalog Hekatinih epigrafskih spomenika.

¹⁴⁹ Kraus u svojoj knjizi o Hekati također donosi popis *hekataia*, odnosno statua trostruke Hekate koje su nađene u hramovima drugih božanstava (Kraus 1960, 169-171).

¹⁵⁰ Petersen 1880, 140-174; Petersen 1881, 1-84.

¹⁵¹ Roscher 1886-1890, 1900-1910.

¹⁵² Kraus 1960, 166-181.

¹⁵³ Sarian 1992, 989-1012.

Skupina epigrafskih spomenika posvećenih božici koja je možda najdetaljnije analizirana natpisi su sa zidova Hekatinog hrama u Lagini o kojima je pisalo više istraživača.¹⁵⁴

Što se tiče popisa Hekatinih spomenika iz specifičnih geografskih područja, potrebno je spomenuti članak B. Plemić koji se bavi spomenicima božice na području Gornje Mezije,¹⁵⁵ članak A. Tomas koji spominje nekoliko epigrafskih spomenika iz Donje Mezije posvećenih Hekati pod imenom *Dea Placida*,¹⁵⁶ zatim pet ili šest spomenika božice pronađenih u Tomisu (Donja Mezija) koje spominje M. Alexandrescu-Vianu,¹⁵⁷ spomenike iz Mileta i miletskih kolonija na Helespontu, Crnom i Mramornom moru kojima se bavi M. R. Feraru,¹⁵⁸ te naposljetku popis Hekatinih spomenika iz Arheološkog muzeja u Manisi kojeg donosi N. E. Akyürek Şahin.¹⁵⁹

1.2. Povijesni kontekst

Hekatini su spomenici, kao što je spomenuto, bili pronađeni na širokom području grčko-rimskog svijeta. Njihova datacija također uključuje široko vremensko razdoblje. Starije od sačuvanih spomenika je spominjanje božice u Heziodovoj *Teogoniji*,¹⁶⁰ koje nam pokazuje (ako vjerujemo u autentičnost „himne“) da je božica bila štovana na grčkom kopnu već u 7. st. pr. Kr., a možda i ranije. Međutim, Hekata se češće spominje tek od 5. st. pr. Kr. i to najčešće kao božica duhova i duša, odnosno smatrala se njihovom predvodnicom, što ju smješta u sferu pučkog vjerovanja. Porast značaja Hekate kao božice magije, vjerojatno se također može povezati s pučkim vjerovanjem, zbog čega se vezala i uz praznovjerje. U kasnijim se razdobljima ova božica rijetko spominje kao neovisno božanstvo, odnosno često su istaknutiji njezini sinkretizmi ili povezivanja s drugim božanstvima, osobito Artemidom.¹⁶¹

¹⁵⁴ Laumonier 1958, 366-406; Bremen 2010; Williamson 2013, 212-219; Karatas 2019, 180; Herring 2020, 247-263.

¹⁵⁵ Plemić 2010, 119-127.

¹⁵⁶ Tomas 2017, 230-231.

¹⁵⁷ Alexandrescu-Vianu 2009, 27.

¹⁵⁸ Feraru 2021, 107-125.

¹⁵⁹ Akyürek Şahin 2016, 1-48.

¹⁶⁰ Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

¹⁶¹ Heckenbach 1912, 2770.

Podrijetlo Hekatina kulta nije poznato, odnosno o njemu postoji nekoliko teorija, od kojih je najzastupljenija ona koja predlaže Malu Aziju kao Hekatinu domovinu.¹⁶² Maloazijska regija u koju se najčešće smješta kult ove božice je Karija, koja se nalazi na području Anatolije. Ova se teorija o podrijetlu Hekatina kulta prvenstveno temelji na dvije činjenice: osobna imena s prefiksom *Hekat-* se ponajviše javljaju u Kariji, a u Lagini, gdje se nalazio njezin hram, Hekata je bila vrlo poštovana božica visokog statusa koji se ne može usporediti ni s jednim drugim lokalitetom.¹⁶³ Prema ovoj je teoriji kult božice stigao iz Male Azije na grčko kopno u arhaisko doba, nakon čega je došlo do daljnjeg širenja, kao i do kontaminacije s vješticama i demonima, što će postati ključan aspekt Hekatinog kulta u kasnijim razdobljima. Izvornim, karijskim oblikom božice često se smatra njezin prikaz u Heziodovoj *Teogoniji*,¹⁶⁴ zbog čega se ova „himna“ katkad smatra radom jednog od njezinih štovatelja, možda i samog Hezioda.¹⁶⁵ Potrebno je nešto reći i o teoriji o Hekatinom podrijetlu kao Velike „istočnjačke“ majke božice. Ovu teoriju često zastupaju istraživači koji vjeruju da je Hekata bila karijskog podrijetla, te da se njezine osnovne karakteristike mogu povezati s karakteristikama nekoliko ženskih anatolijskih božanstava, poput frigijske Kibebe, efeške Artemide, sirijske Atargatis ili hurijske Hepat.¹⁶⁶ Dakle, efeška Artemida do helenizma nije bila grčka božica, odnosno trebamo ju razlikovati od grčke božice Artemide. U kategoriju Velike „istočnjačke“ božice, spadala bi i Afrodita iz Afrodizijade, koja je bila karijska božica. T. Kraus je zaključio da mramorna skulptura Hekate iz Nacionalnog muzeja Brukenthal u Sibiuu, u Rumunjskoj (mjesto nalaska: Salinae, Dacija; Slika 4), ima sličnosti s prikazima efeške Artemide i Afrodite iz Afrodizijade, odnosno da se sve tri božice prikazuju u odjeći tipičnoj za anatolijska božanstva. Mjesto nalaska ove skulpture je prema Krausu imalo bliske veze s Malom Azijom.¹⁶⁷ Na skulpturi iz muzeja Brukenthal prikazana je trostruka Hekata, a haljina jedne od tri figure podijeljena je paralelnim linijama na četiri registra s nizom prikaza poput životinja, žena s djecom i Herma, a figura ima prikaze i na ramenima (možda prikazana božica Tihe ili Nemeza) i prsima (sunce).¹⁶⁸ T. Kraus je također smatrao da je kult Hekate iz Lagine (čije je ime prema njemu pred-grčko) u biti kult neke autohtone karijske božice koji je obnovljen u helenizmu, a čak je razmatrao mogućnost i da je

¹⁶² Primjerice: Gualandi 1969, 265; Marquardt 1981, 250; Boedeker 1983, 80; Sarian 1992, 985; Iles Johnston 1998, 267; Daşbacak 2008, 143; Theis 2018, 166.

¹⁶³ Berg 1974, 128.

¹⁶⁴ Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

¹⁶⁵ Berg 1974, 129.

¹⁶⁶ Strauss Clay 1984, 28; Ronan 1992b, 120.

¹⁶⁷ Kraus 1960, 34-39; *Ubi Erat Lupa*: <http://lupa.at/17500>. pristup 3.7.2022.

¹⁶⁸ Farnell 1992b, 45.

ova Hekata bila vrhovno žensko božanstvo Karije, za što dakako nema dokaza. Prema njemu se maloazijska Hekata nije previše razlikovala od drugih anatolijskih božica (korijeni svih Velikih božica Male Azije su pred-grčki), ali se razlikovala od grčke Hekate.¹⁶⁹ Dakle, sve su tri božice, karijska Hekata, Afrodita iz Afrodizijade i efeška Artemida, prema spomenutim zaključcima u biti bile grecizirane „istočnjačke“ božice, odnosno lokalne božice koje su se širenjem grčke kulture stopile sa svojim grčkim ekvivalentima.

Prema W. Bergu Hekata je grčka božica. Kao temeljni dokaz ovaj autor navodi činjenicu da je većina arheološkog materijala i niz literarnih izvora s grčkog kopna, osobito iz Atike. Također, iz Grčke (osobito Atene) imamo više spomenika (uglavnom vaza) s prikazom Hekate koji se datiraju u 5. i 4. stoljeće pr. Kr., dok iz Male Azije imamo puno manje spomenika koji se datiraju u razdoblje prije 2. st. pr Kr.¹⁷⁰ W. Berg je istaknuo da bi imena na *Hekat*- mogla biti vezana i uz Apolona, koji je imao epitet *hekatos*. Također je smatrao da Hekatino ime nije karijskog podrijetla, te da su ga u Kariju uveli Rođani koji su primijetili da autohtona božica na području Lagine ima karakteristike slične grčkoj Hekati.¹⁷¹ Kao dokaze o grčkom podrijetlu, autor još navodi i to što se Hekata u *Teogoniji*¹⁷² povezuje s grčkim bogovima Posejdom i Hermom, te potencijalni dokaz koji bi predstavljala pločica iz Pila (Tn 316) ispisana na linearu B. Ova pločica na jednoj strani ima zapisane ritualne darove koji su se prilagali nizu osoba od kojih je većina božanska; od muških se božanstava mogu identificirati Posejdon, Zeus i Zeusov sin Drimios, te Hermo, a od ženskih Hera, te božice označene kao *Pere82*, *Ipemedēja* i *Diuja*, za koje Berg pretpostavlja da čine trijadu. Zaključio je da su ove tri božice zapravo Perzefona, Hekata i Demetra, koje su uostalom povezane i u *Himni Demetri*,¹⁷³ a zajedno se pojavljuju i na vazama s eleuzinskim temama. Dakle, W. Berg smatra da je do kraja 4. st. pr. Kr. štovanje Hekate bilo ograničeno na jonske i eolske polise, te njihove kolonije, odnosno na populaciju koja se povezivala s mikenskim vladarima. To bi moglo značiti da je Hekatin kult bio poznat od brončanog doba.¹⁷⁴

L. R. Farnell je pak smatrao da je Hekata tračkog podrijetla. Kao dokaze protiv grčkog podrijetla ove božice, istaknuo je da u Grčkoj ni jedan klan, odnosno pleme nije svoje podrijetlo vezalo uz Hekatu, te se ni jedan Hekatin hram ili prikaz nije vezao uz neku

¹⁶⁹ Kraus 1960, 43, 54.

¹⁷⁰ Osim spomenutog žrtvenika iz Mileta koji se datira u 6. st. pr. Kr., prema katalogu spomenika iz *LIMC*-a, to bi još bili votivni reljef iz Mizije (Irmene Köy, kod Kizika) iz 4. st. pr. Kr. na kojem bi mogla biti prikazana i Artemida (kat. br. 66), te votivni reljef iz Frigije (Emir Dagh) koji se upitno datira u 3. st. pr. Kr. (kat. br. 160).

¹⁷¹ Berg 1974, 135.

¹⁷² Hes., *Theog.* 411-452 = Hesiod 2006, 35-39.

¹⁷³ *Homeric Hymn to Demeter* 2014, 34-35, 50.

¹⁷⁴ Berg 1974, 138, 140.

prapovijesnu legendu ili razdoblje. Također, iako je određen dio grčkih rituala uključivao magiju, prema Farnellu takva atmosfera zla i praznovjerja kakva je postojala oko Hekate, nije postojala niti oko jedne druge figure helenske religije. Osim toga, ova se božica manje štovala u izoliranijim dijelovima Grčke poput Arkadije, te se ne može povezati s početnim, „primitivnim“ kultovima božica s kojima se kasnije povezivala, poput Artemide i Demetre. Rano spominjanje Hekate u *Teogoniji* bi, prema Farnellu, moglo biti dio propagande s ciljem prihvaćanja novog, odnosno stranog (Hekatinog) kulta u Grčkoj.¹⁷⁵ Postoji mogućnost da je Hekatin kult pripadao krugu frigijsko-tračkih kultova, odnosno da je domovina ove božice zapravo Trakija. Kao jedan od dokaza te teorije, L. R. Farnell ističe poveznice između Hekate i tračke božice Bendide, te tračke božice koju su Grci zvali Artemida *Basileia*. Naposljetku je zaključio da je Hekata grčko ime neke tračke božice koja je prvo stekla popularnost u Tesaliji, Beotiji i na Egini, od kuda je vjerojatno prešla u Atenu, možda oko sredine 6. st. pr. Kr.¹⁷⁶

Također postoji i više teorija o podrijetlu Hekatina imena. Većina stručnjaka smatra da se Hekatino ime može povezati s riječju *hekas*, što bi prema različitim autorima imalo različito značenje. Prema jednoj teoriji, ime božice potječe od naziva drvenog stupa (*hekate*) za koji bi se privezali prijestupnici, koje bi se potom bičevalo (Hsch. s.v. *hekate*).¹⁷⁷ Kao što je spomenuto, jedan od Apolonovih epiteta bio je *hekatos* (uz koji se vežu i epiteti *hekaergos*, *hekatebolos*, *hekatebeletes*),¹⁷⁸ pa dio stručnjaka Hekatino ime izvodi iz tog epiteta. Osim toga, Artemida je imala epitete *hekaerge* i *hekate*, pa se Hekata katkad smatra Artemidinim epitetom. Značenje epiteta *hekate* katkad se povezuje s daljinskim efektom svjetlosti, shvaća se kao „daleka“ ili se pak povezuje sa streličarstvom.¹⁷⁹ Prema A. Zografou, najčešće objašnjenje muške verzije epiteta, *hekatos* = strijelac, ne vrijedi i za žensku verziju (*hekate*), odnosno epiteti *hekate*, kao i *hekaerge*, nemaju isto značenje kao muški ekvivalent (*hekatos*, *hekaergos*). Međutim, iznimka je Kornut¹⁸⁰ koji je Hekati pripisao funkciju strijelca. A. Zografou smatra da je „daleko“ ključna riječ za objašnjenje Hekatina imena. Tako bi se ime moglo shvatiti kao ona koja tjera zlo, prati daleko/na daleka putovanja, ona koja predsjedava

¹⁷⁵ Farnell 1992a, 18-20.

¹⁷⁶ *Ibid.*, 23-24.

¹⁷⁷ *Hesychius* 1966, 41; Kraus 1960, 15.

¹⁷⁸ Svi se ovi epiteti vežu uz streličarstvo. Tako se *hekaergos/hekaerge* objašnjava kao „onaj koji djeluje/odvraća izdaleka“ ili „udaljen/dalek“. *Hekebolos* se može povezati s *hekatebolos* i *hekatebeletes*; *hekatebeletao* znači „onaj koji strijelja/baca izdaleka/daleko“, a *hekatebolos* i *hekebolos* „onaj koji strijelja izdaleka i postiže svoj cilj“. Imenica *hekebolia* se u množini objašnjava kao „uspješno streličarstvo“, ali se općenito koristila i u smislu „baciti/bacati“ (Zografou 2010, 123-152).

¹⁷⁹ Roscher 1886-1890, 1899; Heckenbach 1912, 2769; Iles Johnston 1998, 268.

¹⁸⁰ Cornutus, *Theol.* 65 = Cornutus 2018, 54.

životnim promjenama (rođenje, smrt) itd.¹⁸¹ J. E. Lowe spominje i teoriju prema kojoj se ime božice izvodi od broja 100 (*hekaton*), zbog toga što joj se žrtvovala hekatomba, ili pak zbog veze s nemirnim dušama onih koji nisu bili pokopani, zbog čega su bili osuđeni na stogodišnje lutanje po zemlji.¹⁸² Prema J. B. Buryju, Hekatino je ime možda značilo pas (ali je kasnije to značenje zaboravljeno), zbog niza poveznica božice i ove životinje.¹⁸³ Neki su istraživači objašnjenje Hekatina imena pronašli u *Teogoniji*, pa su zbog važnosti njezine volje zaključili da je etimologija njezina imena „božica koja je voljna“ (eng. *the willing goddess*). J. Strauss Clay pak smatra da Hekata nije „voljna božica“, nego ona zahvaljujući čijoj su volji (*heketi*) uslišane molitve i postignut uspjeh.¹⁸⁴ Dakle, možemo primijetiti da svi ovi istraživači Hekatino ime izvode iz grčkih riječi. S druge strane, T. Kraus i A. Laumonier su smatrali da bi Hekatino ime moglo biti maloazijskog, odnosno karijskog podrijetla, ali da nije moguće utvrditi iz kojeg jezika točno potječe.¹⁸⁵

1.3. Stanje istraživanja

Kao što je spomenuto, Hekatine je spomenike (datirane od kasne klasičke do rimskog doba) među prvima popisao E. Petersen u svom članku iz 1880.-1881. godine, „Die dreigestaltige Hekate“.¹⁸⁶ Također je spomenuta i W. H. Roscherova podjela Hekatinih spomenika iz članka o Hekati iz *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (1886.-1890. god.), u kojem se autor osim toga bavi i rasprostranjenošću i karakteristikama Hekatinog kulta, prikazom božice u Heziodovoj *Teogoniji*, Hekatom kao mračnom božicom povezanom s duhovima i magijom, sinkretizmima s drugim božanstvima, genealogijom i etimologijom Hekatina imena, te prikazima božice u umjetnosti.¹⁸⁷ Osim ova dva autora, na kraju 19. stoljeća o Hekati je pisao i J. B. Bury u kratkom članku u kojem raspravlja o značenju Hekatina imena, kao i G. C. W. Warr u svom članku o Hekati kod Hezioda.¹⁸⁸ Krajem 19. stoljeća objavljena je i knjiga L. R. Farnella, *The Cults of the Greek States* (Oxford, 1896), iz koje su ulomci o Hekati uklopljeni u knjigu *The goddess Hekate S.*

¹⁸¹ Zografou 2010, 123-152.

¹⁸² Lowe 1992, 12.

¹⁸³ Bury 1889, 416-417.

¹⁸⁴ Strauss Clay 1984, 34-35.

¹⁸⁵ Kraus 1960, 16; Laumonier 1958, 416.

¹⁸⁶ Petersen 1880, 140-174; Petersen 1881, 1-84.

¹⁸⁷ Roscher 1886-1890, 1885-1910.

¹⁸⁸ Bury 1889, 416-417; Warr 1895, 390-393.

Ronana iz 1992. godine. Dakle, Farnell je pisao općenito o kultu božice, od prvog spominjanja u *Teogoniji*. Pisao je i o njezinom kultu u Kariji (Lagina), njezinom podrijetlu, kao i o povezivanju s drugim božicama, osobito Artemidom i Lunom, a dotaknuo se i Hekatine veze s magijom.¹⁸⁹ Također je pisao o prikazima božice u umjetnosti, odnosno o jednostrukim i trostrukim prikazima, a osvrnuo se i na teorije o tome zašto se prikazivala kao trostruka.¹⁹⁰

Početak 20. stoljeća, Hekatu je ukratko spomenuo A. Fairbanks u svom djelu *A handbook of Greek religion*.¹⁹¹ Također s početka 20. stoljeća, važno je spomenuti *Paulyjevu enciklopediju* u kojoj je Hekatin kult analizirao J. Heckenbach. Osobito se bavio Hekatom kao mračnom božicom vezanom uz duhove, sablasti i mrtve, kao i sinkretizmima Hekate i drugih božica, poveznicom sa psima i Mjesecom, te umjetničkim prikazima.¹⁹² Iz prve polovice 20. stoljeća imamo nekoliko kratkih članaka u kojima se spominje Hekata, kao što je A. D. Nockova usporedba Hekate iz *Argonautike* Apolonija Rođanina s Hekatom iz *Orfičke Argonautike*,¹⁹³ J. E. Loweov članak o Hekatinom kultu općenito (epiteti, genealogija, veza s drugim božicama itd.) uz naglasak na vezu božice s magijom,¹⁹⁴ K. F. Smithov članak o Hekatinim obrocima koji su se ostavljali na raskrižjima,¹⁹⁵ članak C. Alexander o drvenom *hekataion*-u iz Aleksandrije,¹⁹⁶ te članak M. E. Williams u kojem Hekatu povezuje s egipatskim kultovima.¹⁹⁷

Druga polovica 20. stoljeća bilježi porast interesa za Hekatin kult. Tako se kultom božice u Lagini, odnosno njezinim svetištem, svećenstvom i festivalima bavio A. Laumonier u sklopu svoje knjige o autohtonim karijskim kultovima.¹⁹⁸ Godine 1960. objavljena je značajna studija T. Krausa o Hekatinom kultu. Knjiga je podijeljena na sedam poglavlja, te sadrži i priloge s popisima Hekatinih spomenika. Teme kojima se T. Kraus bavio u ovoj studiji su veza Hekate i Apolona, kao i Hekate i Enodije, karakteristike Hekatina kulta u Maloj Aziji i Trakiji, te prikaz božice u Heziodovoj *Teogoniji*. Zatim je analizirao Alkamenov prikaz Hekate, s time da je komentirao i Hekatin kult prije Alkamenove kreacije,

¹⁸⁹ Farnell 1992a, 17-35.

¹⁹⁰ Farnell 1992b, 36-56.

¹⁹¹ Fairbanks 1910, 361.

¹⁹² Heckenbach 1912, 2769-2782.

¹⁹³ Nock 1926, 50-52.

¹⁹⁴ Lowe 1992, 11-15. Članak je prvo objavljen u sklopu Loweovog djela *Magic in Greek and Latin Literature* (Oxford, 1929), a 1992. god. je uključen u Ronanovu *The goddess Hekate*.

¹⁹⁵ Smith 1992, 57-63. Članak je prvo objavljen u *Encyclopaedia of Religion and Ethics* (Edinburgh, 1937) Jamesa Hastingsa (ur.), a 1992. god. je uključen u Ronanovu *The goddess Hekate*.

¹⁹⁶ Alexander 1939, 272-274.

¹⁹⁷ Williams 1942, 112-113.

¹⁹⁸ Laumonier 1958, 344-425.

a bavio se i pitanjem njezine trostrukosti. Također donosi mali popis jednostavnih *hekataia* iz 4. st. pr. Kr. i *hekataia* oko kojih su tri plesačice (često identificirane kao Harite), te se naposljetku bavi jednostrukim i trostrukim prikazima Hekate u helenističko i rimsko doba.¹⁹⁹ Iz 1960-ih je i članak G. Gualandija u kojem autor analizira tip skulpture Artemide-Hekate od kojeg najviše primjeraka potječe s Južnih Sporada.²⁰⁰ Zatim slijede članak W. Berga i knjiga S. Lunais iz 1970-ih. W. Berg se bavio podrijetlom božice, odnosno pitanjem je li Hekata anatolijska ili grčka božica, dok se S. Lunais, u jednom poglavlju svoje knjige *Recherches sur la Lune*, bavila Hekatinim lunarnim aspektima.²⁰¹

Porast interesa za Hekatin kult se nastavio u 80-im i 90-im godinama 20. stoljeća, kada su objavljena brojna djela u kojima se analiziraju različiti elementi Hekatina kulta. J. Fontenrose spominje božicu, odnosno sablasti, duhove i čudovišta koja se uz nju vežu, u svojoj knjizi *Python*.²⁰² W. D. E. Coulson se pak bavio pitanjem smještaja Hekatine skulpture i hrama u Efezu u odnosu na tamošnji artemizij.²⁰³ Interes za analizu Hekatine uloge, odnosno funkcija u Heziodovoj *Teogoniji* nastavio se kod istraživača poput P. A. Marquardt, D. Boedeker i J. Strauss Clay.²⁰⁴ Hekatine obroke spominje R. Parker u knjizi *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, dok C. M. Edwards analizira skulpturu tzv. djeve koja bježi (Slika 5), koja prema njemu prikazuje Hekatu, i koja je bila dio zabata nepoznatog eleuzinskog hrama. Osim toga, Edwards komentira i prikaze Hekate u ranom klasičnom razdoblju grčke umjetnosti.²⁰⁵ Početkom 1990-ih, J. L. Calvo Martínez je pisao o sinkretizmima Hekate, Selene, Perzefone, Artemide i srodnih božica, o Hekatinjoj transformaciji od *Teogonije* do kasne antike, te o njezinoj ulozi božice magova, orfika i teurgista.²⁰⁶ Kao autoricu koja je napisala više značajnih radova o Hekati, potrebno je istaknuti S. Iles Johnston. U članku „Crossroads“, bavila se značenjem raskrižja u antici i Hekatinom ulogom božice raskrižja, u knjizi *Restless Dead* posvetila je poglavlje Hekati kao gospodarici mrtvih duša, dok je u knjizi *Hekate Soteira* analizirala ulogu božice u *Kaldejskim proročanstvima*.²⁰⁷ Također je napisala članak o Hekati u *Novoj Paulyjevoj enciklopediji*, u kojem ukratko spominje osnovne karakteristike Hekatina kulta.²⁰⁸ Kaldejskom se Hekatom

¹⁹⁹ Kraus 1960.

²⁰⁰ Gualandi 1969, 233-272.

²⁰¹ Berg 1974, 128-140; Lunais 1979, 140-150.

²⁰² Fontenrose 1980, 116-117, 332.

²⁰³ Coulson 1980, 200-203.

²⁰⁴ Marquardt 1981, 243-260; Boedeker 1983, 79-93; Strauss Clay 1984, 27-38.

²⁰⁵ Parker 1983, 30; Edwards 1986, 307-318.

²⁰⁶ Calvo Martínez 1992, 71-82.

²⁰⁷ Iles Johnston 1991, 217-224; Iles Johnston 1999, 203-249; Iles Johnston 1990.

²⁰⁸ Iles Johnston 1998, 267-270.

bavio i S. Ronan u spomenutoj knjizi *The goddess Hekate*.²⁰⁹ A. Zografou i H. Sarian su također napisale više radova o Hekati. A. Zografou se bavila poveznicama Hekate, Herma i pasa, odnosno razlikama između Hekatine i Hermove veze s psima, kao i vezom Hekate i Kerbera, te značenjem trostrukog Hekatinog prikaza koji je povezala s mjestima na kojima se božica često pojavljivala (vrata, ceste, trosmjerni putovi).²¹⁰ To je razradila i nadopunila u knjizi *Chemins d'Hécate* iz 2010. godine u kojoj je detaljnije analizirala Hekatinu funkciju liminalne božice, uz naglasak na njezin odnos sa Apolonom i Hermom koji se vežu uz iste prostore, a osvrnula se i na prikaz božice u arhajskoj poeziji, kao i na temu njezine trostrukosti i vezu s psima.²¹¹ Osim analize kulta i kataloga Hekatinih spomenika iz *LIMC*-a, H. Sarian je napisala i članak o spomenicima Artemide i Hekate s Dela, u kojem se osvrnula i na sinkretizam ovih dviju božica, te članak s početka 2000-ih u kojem se bavila arhajskim elementima u prikazima trostruke Hekate.²¹² Potrebno je spomenuti, također iz *LIMC*-a, i članak Z. Gočeve o Hekati u Trakiji koji uključuje i mali katalog spomenika.²¹³ Krajem 1990-ih, o lunarnim elementima Hekate, kao i o njezinoj vezi s drugim lunarnim božicama, pisao je J. Rabinowitz.²¹⁴

Porast broja radova koji se bave Hekatom nastavio se 2000-ih. U knjizi *Magic, witchcraft, and ghosts in the Greek and Roman worlds: a sourcebook*, D. Ogden donosi niz literarnih izvora koji Hekatu povezuju s magijom i vješticama, dok u knjizi *Drakōn* komentira vezu Hekate sa zmijama, Podzemljem i Erinijama.²¹⁵ Božica je kratko spomenuta i u knjizi M. W. Dickieja, *Magic and Magicians in the Greco-Roman World*.²¹⁶ Tema članka S. Perea Yébenesa „Un capítulo de la teúrgia antigua“ je Hekata u kasnoj antici, odnosno „teurgijska“ Hekata. Autor se osvrnuo na Hekatine proroke i proročke skulpture, a komentira i razliku prikaza božice u *PGM* od onog u *Kaldejskim proročanstvima*.²¹⁷ O kaldejskoj Hekati, kao i o njezinoj vezi s božicama sumersko-babilonskog panteona, pisao je P. Mander.²¹⁸ Zatim, K. Trantalidou u svom članku „Companions from the Oldest Times“ piše o psima u antičkoj umjetnosti i literaturi. Psi se dakako mogu povezati s raznim herojima i

²⁰⁹ Ronan 1992b, 79-148.

²¹⁰ Zografou 1997, 173-193; Zografou 1999, 57-79.

²¹¹ Zografou 2010.

²¹² Sarian 1992, 985-1018; Sarian 1998, 145-153; Sarian 2000/2001, 101-107.

²¹³ Gočeva 1992, 1018-1019.

²¹⁴ Rabinowitz 1997, 534-543.

²¹⁵ Ogden 2002; Ogden 2013, 254-259.

²¹⁶ Dickie 2005, 34.

²¹⁷ Perea Yébenes 2005, 189-240.

²¹⁸ Mander 2013, 115-131.

božanstvima, među kojima je i Hekata.²¹⁹ Više se istraživača bavilo temom Hekatinog kulta i hrama u Lagini. Tako C. Daşbacak, u svom članku o Hekatinom kultu u Anatoliji, ukratko opisuje ključne elemente kulta božice u Lagini.²²⁰ R. van Bremen je pak analizirao natpise na zidovima hrama u Lagini koji su mu pomogli pri novoj interpretaciji sjevernog friza hrama, dok je C. G. Williamson pisala o Hekatinom svećenstvu u Lagini (kao i o Zeusovom svećenstvu u Panamari), kojem pripisuje važnu ulogu u životu tamošnje zajednice.²²¹ A. M. S. Karatas u članku „Key-bearers of Greek Temples“ općenito analizira kulturnu funkciju nosača ključeva, pa se dio članka tiče i te funkcije u Hekatinom hramu u Lagini, a autorica se osvrnula i na tzv. festival ključa koji se održavao na prostoru Stratonikeje.²²² U članku A. Herring „Reconstructing the Sacred Experience at the Sanctuary of Hekate at Lagina“, naglasak je na arhitekturi i skulpturi svetišta. Autorica se bavi i pitanjem datacije hrama, natpisima na zidovima hrama, te nastoji dočarati kako je prosječni štovatelj mogao doživjeti kretanje kroz ovaj hramski kompleks.²²³ Zatim, M. Alexandrescu-Vianu je analizirala Hekatine spomenike pronađene u Tomisu, u spomenutom članku o riznici skulptura iz dotičnog grada.²²⁴ Spomenut je i članak B. Plemić u kojem autorica piše o Hekatinim spomenicima na području Srbije, odnosno provincije Gornje Mezije, na koji bi se mogao nadovezati članak iste autorice o jednom od pronađenih spomenika, troglavoj Hekatinoj skulpturi iz Muzeja u Smederevu.²²⁵ Specifičnim spomenikom, arhitravom s posvetom Hekati također iz Gornje Mezije (Singidun), bavi se i članak autorica G. D. Milošević i V. Lj. Ninković.²²⁶ O specifičnom Hekatinom spomeniku pisala je i K. Jackson, koja je u sklopu novoplatonske teurgije analizirala brončani trokutasti magijski predmet iz Pergama (Slika 53), jedan od tri takva predmeta pronađena u Anatoliji i Siriji (koji se katkad nazivaju stolovima).²²⁷ O drugom trokutastom predmetu, onom iz Sarda (Slika 55), pisali su W. Bruce i K. Jackson Miller, s time da su se osvrnuli i na treći trokutasti predmet koji je iz Apameje (Slika 54).²²⁸ Zatim, Hekatom kao liminalnom božicom, odnosno božicom vezanom uz prijelaze, bavio se N. Serafini.²²⁹ Spomenut je i članak N. E. Akyürek Şahin koja je analizirala 20ak Hekatinih spomenika iz Arheološkog muzeja u Manisi, kao i članak A.

²¹⁹ Trantalidou 2006, 114-115.

²²⁰ Daşbacak 2008, 143-148.

²²¹ Bremen 2010; Williamson 2013, 212-219.

²²² Karatas 2019, 178-185.

²²³ Herring 2020, 247-263.

²²⁴ Alexandrescu-Vianu 2009, 27-31.

²²⁵ Plemić 2010, 119-127; Plemić 2012, 305-313.

²²⁶ Milošević i Ninković 2019, 207-229.

²²⁷ Jackson 2012, 456-474.

²²⁸ Bruce i Jackson Miller 2017, 509-516.

²²⁹ Serafini 2015.

Tomas koji se bavi spomenicima božice iz rimskog vojnog logora *Novae* (Donja Mezija).²³⁰ Nadalje, C. Theis je pisao o prikazima troglave Hekate na kasnoantičkim gemama, dok se A. Henrichs ukratko osvrnuo na kult božice u svom djelu *Greek Myth and Religion*.²³¹ C. Graml je pak analizirala Alkamenovu skulpturu Hekate, te se osvrnula i na postojeće skulpture koje bi joj mogle biti slične.²³² O Hekatinim asimilacijama s drugim božanstvima, poput Selene, Artemide, Perzefone i Anubisa, pisao je P. Rodríguez Valdés.²³³ Naposljetku, među najnovije radove o Hekati spada članak M. R. Feraru o spomenicima božice iz Mileta i miletskih kolonija, kao i članak N. López Carrasco, u kojem se autorica bavila ulomcima iz Plutarhovog djela *Moralia* u kojima se spominje Hekata.²³⁴

O Hekatinim spomenicima na hrvatskom povijesnom prostoru, među prvima je pisao A. Paško Mišura, koji je u svom djelu *Colonia Romana Aequum Claudium (Čitluk)* iz 1921. godine spomenuo reljef božice (Slika 10) pronađen na prostoru dotične kolonije.²³⁵ Isti reljef, kao i kip za koji se u početku smatralo da prikazuje Hekatu, ali se ubrzo zaključilo da je to ipak prikaz Dijane (Slika 13), spominje i N. Gabrić u članku „Colonia Claudia Aequum“ iz 1984. godine.²³⁶ M. Milićević Bradač se također bavila reljefom iz Ekvuma u svom članku iz 2009. godine, „Spomeni božice Dijane iz kolonije *Claudia Aequum* i logora *Tilurium*“.²³⁷ Reljef s prikazom božice iz Salone (Slika 9), kao i natpis na njemu, analizirala je J. Carabia u članku iz 1989. godine, „Hécate, gardienne de la propreté“. U ovom se članku autorica bavila i pitanjem izvorne lokacije reljefa.²³⁸ A. Torlak je u članku iz 2019. godine, „Hekata Trivia iz Salone“, također pisala o reljefu božice iz Salone, a spomenula je i statuetu s prikazom trostruke Hekate koja je bila posvećena Dijani Kelkeji (Slika 12).²³⁹

²³⁰ Akyürek Şahin 2016, 1-48; Tomas 2017, 230-231.

²³¹ Theis 2018, 165-180; Henrichs 2019, 397-399.

²³² Graml 2020, 103-120.

²³³ Rodríguez Valdés 2020, 161-175.

²³⁴ Feraru 2021, 107-125; López Carrasco 2021, 258-280.

²³⁵ Mišura 1921, 44.

²³⁶ Gabrić 1984, 276-277, 280.

²³⁷ Milićević Bradač 2009, 69-71.

²³⁸ Carabia 1989, 25-63.

²³⁹ Torlak 2019, 331-344.

2. Hekata s jednim licem i jednim tijelom

Heziodov se ulomak o Hekati²⁴⁰ najčešće smatra najranijim spominjanjem ove božice. Većina istraživača u njegovoj „himni“ ne primjećuje mračne karakteristike koje će se kasnije vezati uz Hekatu, kao ni tjelesno utrostručenje. Međutim, dio istraživača već u ovom opisu prepoznaje elemente trostrukosti, kao i ktoničnosti. Prikazi božice s jednim licem i jednim tijelom najčešće se smatraju starijima od trostrukih prikaza, s time da su ova dva tipa supostojala. Iako trostruki tip nije zamijenio jednostruki, ipak se čini da je od helenizma postao dominantniji.

2.1. Heziodova Hekata

Sumnju u autentičnost Heziodovog hvalospjeva Hekati, kod istraživača najviše je potaknula činjenica da je božica prikazana kao svemoćna i bez poveznica s magijom i nemirnim dušama, čije se klice mogu uočiti tek dva stoljeća kasnije, u antičkoj drami 5. st. pr. Kr., da bi kasnije postale dominantne i kao takve se zadržale do kraja antike. Tako je već G. C. W. Warr krajem 19. stoljeća sumnjao u autentičnost ove pohvale Hekati,²⁴¹ kao i J. Heckenbach u *Paulyjevoj enciklopediji* iz 1912. godine,²⁴² a interpolacijom ju je smatrao i primjerice J. L. Calvo Martínez 1990-ih.²⁴³ A. Zografou je pak istaknula da je začuđenost stručnjaka Hekatinim prikazom u *Teogoniji* neopravdana jer se mogu primijetiti elementi koji će se zadržati do kasnijih razdoblja poput njezine povezanosti s Apolonom i Artemidom, funkcije *kourotrophos*, kao i njezinih kozmičkih moći (kasnije vidljive u *Orfičkim himnama* i *PGM*). Također, Hekatine kasnije karakteristike nisu u kontradikciji s ovom „himnom“. Tako primjerice njezinu funkciju posrednice (kod rođenja, pročišćenja, magijskih rituala itd.) primjećujemo i u *Teogoniji* (primjerice, njezino posredništvo između ljudi i bogova), kao i povezanost s graničnim prostorima, poput cesta i vrata, koja bi se u *Teogoniji* mogla povezati sa sveprisutnošću ove božice.²⁴⁴ Postoji i više teorija o tome zašto je Heziod uopće napisao ovaj hvalospjev. Tako je primjerice P. Mazon zaključio da je Hekata bila vrhovna božica Heziodovog rodnog mjesta Askre u Beotiji, a M. L. West je smatrao da je možda upravo

²⁴⁰ Hes. *Theog.*, 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

²⁴¹ Warr 1895, 390.

²⁴² Heckenbach 1912, 2770.

²⁴³ Calvo Martínez 1992, 73.

²⁴⁴ Zografou 2010, 23-54.

Heziodova obitelj uvela štovanje Hekate u Beotiju (Heziodov je otac emigrirao iz Male Azije u Beotiju).²⁴⁵ Ovakvi su zaključci dakako vrlo upitni.

Prema Heziodovom opisu, Hekatini su roditelji Titani Asterija i Perz, što bi značilo da je Hekata rođakinja Apolona i Artemide, čija je majka Leta Asterijina sestra. Potrebno je spomenuti da kasniji autori Hekati pripisuju druge roditelje,²⁴⁶ odnosno ona nema fiksnu i univerzalno prihvaćenu genealogiju.²⁴⁷ Božica u ovom hvalospjevu ima širok raspon *timai* (časti, moći, sfere utjecaja), odnosno ona je od doba Titana imala udio časti na zemlji, moru i nebu (s time da i sama daje časti onim ljudima kojima je sklona) i funkciju *kourotrophos*, a sve to joj je u novom poretku potvrdio i Zeus.²⁴⁸ Međutim, Hekata čini se nije bila među bogovima koji su pomogli Zeusu da se domogne vlasti (i koji su zato zadržali časti koje su imali prije ili im je Zeus na temelju toga dodijelio nove časti), no ipak je zadržala stare i dobila nove časti. Hvalospjev također ističe da Zeus poštuje/časti Hekatu, a ne obrnuto. U „himni“ božica ima i epitet *mounogenes* koji se najčešće interpretira kao kći jedinica, ali i kao ona koja ima samo majku (dakle, nema oca) ili pak kao jedina nasljednica.²⁴⁹ J. Strauss Clay i P. A. Marquardt mračne elemente Hekatine prirode vide u tome što božica prema vlastitoj volji pomaže ili ne pomaže, odnosno njezina je dobra volja važna za uspjeh ili neuspjeh ljudskih pothvata,²⁵⁰ dok A. Zografou ističe da je takvo ponašanje bilo tipično za sve bogove.²⁵¹

D. Boedeker je izdvojila osam kategorija ljudi kojima Hekata pomaže prema ovom ulomku iz *Teogonije*: onima koji ispravno žrtvuju, vladarima koji sude, ratnicima u bitkama, sportašima u natjecanjima, konjanicima, ribarima (koji se mole Hekati i Posejdonu), pastirima/stočarima (kojima pomažu Hekata i Hermo) i mladima/djeci (funkcija *kourotrophos*). Dakle, njezina sfera utjecaja je široka, ali ne uključuje sve kategorije ljudi spomenute u Heziodovim pjesmama (poput poljoprivrednika, trgovaca, obrtnika itd). Potrebno je istaknuti da se ove uloge božice, osim *kourotrophos*, ne spominju u drugim izvorima.²⁵² Spomenutih je osam kategorija ljudi D. Boedeker povezala s tzv. kanonskim indoeuropskim poretkom, odnosno smjestila ih je u trodijelni sustav funkcija koji je predložio

²⁴⁵ Mazon 1928, 21-24; West 1966, 277-278; Boedeker 1983, 80.

²⁴⁶ Primjerice, Euripid Hekatu naziva Latoninom (Letinom) kćerkom (*Phoen.* 110 = *Euripides* 1898, 9), Bakhilid ju naziva kćerkom Noći (fr. 40 = *Bacchylides* 1905, 421 br. 23), a *scholia* Teokritovih *Idila* kćerkom Zeusa i Demetre (*Schol. Theoc. Id.* 2, 12 = *Scholia in Theocritum* 1867, 20).

²⁴⁷ Farnell 1992a, 18.

²⁴⁸ Boedeker 1983, 81-82.

²⁴⁹ Strauss Clay 1984, 31-32.

²⁵⁰ *Ibid.*, 34; Marquardt 1981, 248.

²⁵¹ Zografou 2010, 23-54.

²⁵² Boedeker 1983, 83.

G. Dumezil. Prema ovoj bi teoriji prinositelji žrtava i kraljevi-suci spadali u prvu funkciju, odnosno vrhovnu vlast/suverenitet, koji se dijeli na magijsko-religijsku i zakonsko-ugovornu vlast. Ratnici, sportaši i konjanici mogli bi se smjestiti u drugu, ratničku funkciju koja se može povezati i s fizičkom snagom, a ribari, stočari/pastiri, kao i funkcija brige o mladima/djeca, mogli bi se smjestiti u treću, odnosno poljodjelsku funkciju koja se povezuje s plodnošću i proizvodnjom hrane.²⁵³ D. Boedeker je također istaknula da su ovakve „transfunkcionalne“ ili „trovalentne“ božice identificirane u nizu indoeuropskih kultura, odnosno čini se da je u indoeuropskoj religiji postojala tendencija da jedna božica inkorporira aspekte sve tri spomenute funkcije. Međutim, autorica ne smatra da je Hekata indoeuropskog podrijetla jer osim hvalospjeva iz *Teogonije*, nema drugih izvora koji bi to sugerirali.²⁵⁴ Što se tiče kategorije onih koji prinose žrtve, prema J. Strauss Clay Heziod tu sugerira da je svaka žrtva uključivala zazivanje Hekate, a njezin je uspjeh ovisio o Hekatinom dobrotivom primitku molitve. To bi se prema autorici moglo povezati s običajem prava prve žrtve (tzv. *prothyma*) koje je katkad imala božica *kourotrophos*. Zato autorica tvrdi da je Hekata imala funkciju one prema čijoj će volji molitva biti uslišana i ispunjena, a tako bi joj se trebalo interpretirati i ime. Spomenuta je i Hekatina posrednička uloga, koja je također vidljiva u *Teogoniji*. Upravo je zato njezin hvalospjev smješten nakon priče o Prometeju i prije rođenja Zeusa, čime se ističe posredništvo između starog i novog poretka. Također, Hekatine moći premošćuju tri sfere kozmosa (*Pontos, Gaia, Uranus*), te je božica posrednica između bogova i ljudi (institucija žrtvovanja).²⁵⁵ P. A. Marquardt je zaključila da se u *Teogoniji* sugerira postojanje Hekatine neovisne religijske tradicije. Kao prvo, Zeus je Hekati potvrdio funkciju *kourotrophos* prije svih onih koji su rođeni nakon nje, a kako je Hekata bila suvremenica Titana, time se sugerira da joj je Zeus dao tu čast prije stupanja na vlast. Neovisna bi religijska tradicija također objasnila i preklapanje Hekatinih časti s častima drugih božanstava: s Posejdonovim u ribarstvu, s Hermovim u uzgoju životinja, a božica je imala utjecaj i na sudove, skupštine, bitke, igre/sport, koji bi također spadali pod domenu Zeusa, Aresa i Atene.²⁵⁶

Na temelju Hekatinog ulomka iz *Teogonije* saznajemo ponešto i o uklapanju božice u temu Zeusove moći i primata. Prema M. B. Arthur u *Teogoniji* možemo primijetiti uzorak prema kojem se moć žena sustavno sužava i premješta kako bi bila manje prijeteća i podložnija patrijarhalnoj ideologiji, koja kulminira Zeusovim rađanjem Atene. Tako se ovdje

²⁵³ *Ibid.*, 84-85.

²⁵⁴ *Ibid.*, 87-89.

²⁵⁵ Strauss Clay 1984, 35-37.

²⁵⁶ Marquardt 1981, 246-247.

Hekata nalazi u ulozi dobroćudne, aseksualne figure kćeri, koja razmjenjuje nasljeđe Titana za *timai* koje joj je potvrdio Zeus. Dakle, kada se žene, odnosno božice integriraju u Zeusov patrijarhalni sustav, njihove se moći smanje. U Hekatinom slučaju, to je vidljivo iz njezinih moći, odnosno časti koje su ograničene na domenu smrtnika, zbog čega ona nije prijetnja Zeusovom režimu. Pa opet, Hekata je božanstvo koje je Zeusu najbližije po rasponu moći.²⁵⁷ Prema A. Zografou, u kasnijim se literarnim izvorima može nazrijeti tek odbljesak nekad vrlo moćne Hekate (kakva je prikazana u *Teogoniji*), čime je izražena pritajena zabrinutost Heziodovim prikazom ove božice. Kasniji izvori su nastojali neutralizirati Hekatu kao potencijalnog Zeusovog rivala, i to se najbolje vidi u priči koju donosi *Etymologicum Magnum* (citiran je grčki povjesničar Neant iz Kizika koji je živio u 4.-3. st. pr. Kr.) prema kojoj je Zeusu prorečeno da će ga s prijestolja svrgnuti onaj koji će biti rođen iz Hekatine utrobe, pa kad je rođena Hekata svi su odahnuli, odnosno babice su uzviknule *briton* (dobro) i božica je imenovana prema ovom uzviku (s.v. *Britomartis*).²⁵⁸ Isto ime majke i djeteta je vjerojatno greška, te je prema A. Zografou Hekata u ovoj priči dijete, a ne majka.²⁵⁹

²⁵⁷ Arthur 1982, 68-73; Boedeker 1983, 89-90.

²⁵⁸ *Etymologicum Magnum* 1848, 614.

²⁵⁹ Zografou 2010, 23-54.

2.2. Prikazi u umjetnosti

Pauzanija osim Alkamenove skulpture trostruke Hekate, spominje i Mironovu skulpturu (*xoanon*) božice iz Egeje s jednim licem i jednim tijelom (Paus. 2, 30, 2).²⁶⁰ Osim toga, spominje još tri Hekatine skulpture iz Arga, od kojih je jedna bila Skopasovo, druga Polikletovo, a treća Naukidovo djelo (Paus. 2, 22, 7),²⁶¹ ali kako ne donosi druge podatke o ovim skulpturama, ne možemo znati jesu li bile jednostruke ili trostruke. Isto možemo reći i za skulpturu božice iz Efeza (Menestratovo djelo) koju spominje Plinije (*NH* 36, 32).²⁶² Strabon pak spominje *Hekatesion* koji je u Efezu izradio Trason (Strab. 14, 1, 23),²⁶³ s time da se *Hekatesion* može definirati kao Hekatina skulptura ili pak kao njezin hram. W. D. E. Coulson je zaključio da je Trason izradio Hekatino svetište,²⁶⁴ van kojeg se nalazila skulptura božice koju je izradio Menestrat.²⁶⁵

Kao najstariji prikaz Hekate, često se spominje figura od terakote (Slika 1) iz Atene, iz 6. st. pr. Kr., koju je božici posvetio Aigon. Međutim, samim time što je figura posvećena Hekati, ne mora značiti i da ju prikazuje jer posvećivanje prikaza jednog božanstva drugome nije bilo neuobičajeno.²⁶⁶ Prikazana je božica na prijestolju, u dugoj haljini i s ukrasom na glavi, te bez drugih atributa; općenito, prikaz je vrlo neodređen. Postoji mogućnost da ova figura ne prikazuje specifičnu božicu, odnosno da je jedan od masovno izrađenih predložaka božica, na koje su štovatelji mogli naknadno dodati attribute i/ili natpise kako bi specificirali kojoj božici posvećuju figuru. Kao najraniji prikaz jednostruke Hekate na vazama (na kojima se najčešće prikazivala u stajaćem položaju i s bakljama u rukama), katkad se spominje crnofiguralna vaza iz 5. st. pr. Kr. koja se čuva u Berlinu (Slika 14). Božica je ovdje odjevena u dugi hiton, ima dugu kosu i traku oko glave, te u rukama drži baklje. Nasuprot nje nalazi se još jedna ženska figura (Kora?), a između božica je Hermo na jarcu ili kozorogu.²⁶⁷ Kao najraniji prikaz Hekate na vazama, spominje se i atički crnofiguralni lekit iz oko 470. god. pr. Kr. (Slika 15). Božica, koja je prikazana između Erinija, prema istraživačima čini cjelinu s dvije pasje figure (zbog čega podsjeća na prikaze Skile; Slika 61) koje trgaju dušu ili osobu,

²⁶⁰ Pausanias 1918, 409.

²⁶¹ *Ibid.*, 367.

²⁶² Pliny 1971, 25-27.

²⁶³ Strabo 1960, 229.

²⁶⁴ H. Sarian je pak zaključila da je Trason izradio Hekatin kip, te da su se oba kipa (Trasonov i Menestratov) nalazila unutar efeškog artemizija (Sarian 1992, 1014).

²⁶⁵ Coulson 1980, 201.

²⁶⁶ Primjerice, u Rimu je pronađena mramorna statua Fortune koju je Sabaziju posvetila Atija Kelerina (*CCIS* II 58 = Lane 1985, 29).

²⁶⁷ Roscher 1886-1890, 1900.

zbog čega scenu vjerojatno možemo smjestiti u Podzemlje.²⁶⁸ Ovaj se prikaz Hekate katkad shvaća kao trostruki (dva psa i božica).

U 5. i 4. st. pr. Kr. dominirali su prikazi božice kao bakljonoše na antičkim i italiskim vazama s temama iz eleuzinske mitologije.²⁶⁹ Primjeri ove teme bile bi vaze s prikazom poslanja Triptolema (Slika 16), Perzefoninog silaska u Had (*kathodos*; Slika 17) i dolaska iz Hada (*anodos*; Slika 18), te vaze s prikazom scena iz Podzemlja (Slika 19). U većini slučajeva Hekata na vazama nije imenovana, zbog čega su mnogi prikazi ove božice upitni.²⁷⁰ U scenama Triptolemove misije često je prikazana figura s bakljama, koja se katkad može identificirati s Hekatom, ali katkad se može shvatiti i kao eleuzinska princeza, anonimna svećenica ili jedna od božica iz Eleuzine.²⁷¹ Isto možemo reći i za vaze sa scenama otmice Perzefone, u kojima se figura s bakljama često tumači kao Hekata, ali bi mogla biti i Demetra. Kao jedini siguran primjer prikaza Hekate u takvoj sceni, L. R. Farnell spominje vazu iz Apulije, iz 4. st. pr. Kr., na kojoj je božica prikazana s bakljom i zrakama oko glave, te ispred kočije Hada i Perzefone (Slika 17).²⁷² U upitne prikaze Hekate na vazama, spadaju i primjeri italiskih vaza sa scenama iz carstva Hada i Perzefone, na kojima je božica često bila prikazana poput Erinija, u kratkom hitonu i s bakljama.²⁷³ Iako je H. Sarian također smatrala da je Hekata na ovim primjerima (*LIMC* kat. br. 27-43) prikazana slično Erinijama, istaknula je fragment vaze s prikazom Orfeja i Euridike u Podzemlju (kat. br. 27; Slika 19), na kojem su Erinije (Eumenide) i Hekata imenovane, te su jednako odjevene (samo Hekata ima baklje). Osobito je zanimljiv, zbog svoje jedinstvenosti, krater sa scenom kažnjavanja Akteona u kojoj se Hekata, identificirana imenom i prikazana s krilima, nalazi između Artemide i Akteona (Slika 20). H. Sarian je pretpostavila da je umjetnik bio inspiriran tradicijom u kojoj je Hekata istovremeno bila duplikat Artemide i glasnica (*angelos*) koja donosi osvetu i smrt.²⁷⁴

Nadalje, jednostruka Hekata se prikazivala i na votivnim reljefima, također kao bakljonoša, s polosom na glavi i u dugom hitonu. Ovakva se slika božice, koja potječe iz 4. st. pr. Kr., reproducirala (s varijacijama) na helenističkim reljefima.²⁷⁵ Kao možda najznačajniji reljef božice prikazane s jednim licem i jednim tijelom, može se izdvojiti friz

²⁶⁸ Ogden 2013, 254-255.

²⁶⁹ Sarian 1992, 1013.

²⁷⁰ Roscher 1886-1890, 1900-1901.

²⁷¹ Zografou 2010, 55-90.

²⁷² Farnell 1992b, 38-39.

²⁷³ Roscher 1886-1890, 1900-1901.

²⁷⁴ Sarian 1992, 1013.

²⁷⁵ *Ibid.*

hrama u Lagini (o kojem nešto više u poglavlju o Lagini), gdje se Hekatini prikazi nalaze na zapadnom (gigantomahija; Slika 23), istočnom (rođenje Zeusa; Slika 24) i sjevernom (sklapanje savezništva; Slika 25) dijelu friza.²⁷⁶

Iako tip jednostruke Hekate nije bio čest na grčkom novcu, prikazan je na tetradrahmi iz Atene datiranoj u 2. st. pr. Kr. (*LIMC* kat. br. 81), kao i na tri Aleksandrove tetradrahme iz Trakije (kat. br. 82-84) datirane u 4.-2. st. pr. Kr. Na ovim je primjerima Hekata opet prikazana kao baklonoša i u arhaičnoj haljini. Brojniji su primjeri kovanica s prikazom jednostruke Hekate iz maloazijskih gradova (kat. br. 85-92). Ovi se primjeri datiraju od helenizma do rimskog carskog doba. Prikazi Hekate na kovanicama iz Lampsaka (Mizija; kat. br. 85), Efeza (Jonija; kat. br. 86) i Bruza (Frigija; kat. br. 92), slični su prikazima božice na pečatima s Dela (kat. br. 93).²⁷⁷ W. H. Roscher je kao siguran primjer jednostruke Hekate spomenuo novac helenističkog vladara Agatokla (2. st. pr. Kr.) iz Baktrije, na kojem se na reversu nalazi Zeus sa žezlom u lijevoj i figurom Hekate baklonoše u desnoj ruci (Slika 27). Potrebno je spomenuti da Roscher prepoznaje lik jednostruke Hekate i na dva rimska sarkofaga: na Prometejevom sarkofagu iz Napulja, na kojem je božica prikazana kao čuvarica Kerbera (Slika 28), te na sarkofagu iz Vatikana, koji prikazuje gigantomahiju i na kojem je Hekata prikazana s bakljama (Slika 29).²⁷⁸ H. Sarian je zaključila da se Hekatina uloga zaštitnice svetih mjesta i ulaza može primijetiti na rimskim freskama iz Boscorealea (*LIMC* kat. br. 58; Slika 30) i Pompeja (*LIMC* kat. br. 59-63), s time da se ovi prikazi katkad tumače kao prikazi Dijane. Ako je doista riječ o Hekati, mogli bismo zaključiti da se božica u ulazi zaštitnice ulaza pojavljuje ne samo u trostrukom, nego i u jednostrukom obliku.²⁷⁹

U prikaze jednostruke Hekate, ubraja se i važan rad rane grčke klasike iz Eleuzine, tzv. djevojka koja bježi (Slika 5). Ova se skulptura smatra dijelom skupine zabatnih figura u sceni otmice Perzefone, pa se interpretirala kao Perzefona ili jedna od njezinih pratiteljica koje su pobjegle kada se pojavio Had. Međutim, C. M. Edwards je zaključio da skulptura zapravo prikazuje Hekatu baklonošu (Slika 6) koja osvjetljava put Perzefoni koja se vraća iz Podzemlja (*anodos*). Tu teoriju podržavaju prikazi na vazama (koji se kao i ova skulptura datiraju u 5. st. pr. Kr.), poput Hekate baklonoše koja trči, prikazane u sceni Perzefonina *anodos*-a na poklopcu izgubljenog lekanisa iz Berlina (Slika 7). Odjeću skulpture iz Eleuzine čini otvoreni neopasani peplos u kojem su se inače prikazivale mlade djevojke. Taj bi prikaz također odgovarao prikazu ženske figure na istočnom zabatu Partenona, zbog čega ju

²⁷⁶ *Ibid.*, 1014.

²⁷⁷ *Ibid.*

²⁷⁸ Roscher 1886-1890, 1901.

²⁷⁹ Sarian 1992, 1014-1015.

Edwards interpretira kao Artemidu-Hekatu koja trči ususret Demetri i Kori (Slika 8).²⁸⁰ Nije poznato na kojoj se građevini u Eleuzini nalazio zabat sa skulpturom djevojke koja bježi, ali bi prema Edwardsu to mogla biti neka građevina u sklopu hrama posvećenog Plutonu.²⁸¹

Kao što smo mogli primijetiti, baklje su Hekatin najčešći atribut, i to ne samo u slučaju jednostrukih prikaza božice, nego i u slučaju trostrukih prikaza. Božica se s bakljama pojavljuje već u *Homerskoj himni Demetri*²⁸² iz 6. st. pr. Kr., a tako su ju zamišljali i antički autori poput Bakhilida (fr. 40)²⁸³ i kasnoantičkog autora Nona (*Dion.* 44, 193-196).²⁸⁴ Međutim, baklje su mogle biti atribut i drugih božanstava poput Artemide, Demetre, Selene, Kibebe itd. Kao što je već A. Laumonier istaknuo, značenje baklje je kompleksno. Ona bi mogla simbolizirati svjetlost Mjeseca, osvjetljavala je noćne rituale, koristila se kod apotropejskih i profilaktičkih pročišćenja u agrarnim ritualima i misterijama, sadržavala je stvarne i simbolične moći vatre i svjetla, te se osobito vezala uz ktonične moći i ktonična božanstva.²⁸⁵ Osim toga, baklje se mogu povezati i s procesijama, festivalima, pogrebima i vjenčanjima (Slika 32).²⁸⁶ Prema A. Zografou, baklje su dvoznačne, odnosno karakteriziraju ih nebeski i zemaljski elementi, što im daje posredničku ulogu; mogu proširiti svjetlo iz jednog izvora i prenijeti ga iz ruke u ruku, time što donose svjetlo i u najveću tamu, povezuju dan i noć, služe smrtnicima i besmrtnicima, isprepliću božansku i ljudsku realnost, te su bile jedan od najvažnijih ritualnih predmeta.²⁸⁷ Potrebno je spomenuti i da dio *hekataia* na rukama ima perforacije koje su možda služile za umetanje pravih zapaljenih baklji.²⁸⁸ Međutim, H. Sarian je smatrala da se jednostruka Hekata mogla prikazivati i bez baklji, za što navodi dva upitna primjera (*LIMC* kat. br. 106 i 107; Slika 33).²⁸⁹ Atributi božice postaju raznolikiji i kompleksniji pod utjecajem drugih božanstava s kojima se povezivala.²⁹⁰ Tako se pojavljuju psi (najčešće se smatraju tipičnom Hekatinom životinjom, ne rezultatom povezivanja s drugim božanstvima), zmijske, bičevi, mačevi, bodeži, ključevi, užad, posude, jabuke, polumjesec, tobolac itd.²⁹¹ Neki od ovih atributa se shvaćaju kao kulturni predmeti, poput fijale i enohoe koje su se koristile kod libacije, dok se primjerice voće povezuje s plodnošću ili, ako

²⁸⁰ Edwards 1986, 307-308, 313-314.

²⁸¹ *Ibid.*, 311.

²⁸² *Homeric Hymn to Demeter* 2014, 35.

²⁸³ *Bacchylides* 1905, 421 br. 23.

²⁸⁴ *Nonnos* 1942, 311.

²⁸⁵ Laumonier 1958, 412.

²⁸⁶ Karatas 2019, 183.

²⁸⁷ Zografou 2010, 55-90.

²⁸⁸ *Ibid.*, 227-248.

²⁸⁹ Sarian 1992, 1014.

²⁹⁰ *Ibid.*, 1012.

²⁹¹ Roscher 1886-1890, 1909.

je prikazan plod morganja, s Podzemljem.²⁹² Bič, mač i zmija (Euseb., *Praep. evang.* 5, 14),²⁹³ atributi koji se uz Hekatu najčešće vežu u kasnoj antici, karakteriziraju ju kao ktonično božanstvo.

Naposljetku, potrebno je nešto reći i o arhaičnim karakteristikama Hekatinih prikaza. Naime, arhaični su elementi (ukočena, hijeratska poza, polos, odjeća) prisutni na skoro svim prikazima (jednostrukim i trostrukim) ove božice od početaka prikazivanja, pa do kasnog rimskog doba, i to ne samo na području Atike, nego i u drugim dijelovima grčko-rimskog svijeta. Ovi se elementi pojavljuju na mnogim Hekatinim statuama, ali i drugim prikazima, poput reljefa i kovanica. Zbog svega navedenoga, arhaičnost Hekatinih prikaza često se objašnjava kao stilistički konzervativizam, koji je bio povezan s religijskim osjećajem koji se izražavao tim skulpturama. Dakle, arhaičnost Hekatinih prikaza može se povezati s religioznošću.²⁹⁴

²⁹² Kraus 1960, 127-128; Farnell 1992b, 45.

²⁹³ Eusebius 2019, 2620.

²⁹⁴ Sarian 2000/2001, 104.

3. Trostruka Hekata

Mnogi su antički autori, poput Vergilija (*tergemina*),²⁹⁵ Ovidija (*diva triformis*)²⁹⁶ ili pak Kornuta (*trimorphos*),²⁹⁷ Hekatu nazivali trostrukom. Prema Pauzaniji, Alkamen (5. st. pr. Kr.) je tvorac trostrukog Hekatinog prikaza, kojeg su Atenjani zvali *Epipyrgidia* (Paus. 2, 30, 2).²⁹⁸ Istraživačima je osobito zanimljivo pitanje zašto je Alkamen odlučio božicu prikazati kao trostruku. Hekatina se trostrukost u literaturi najčešće objašnjava mjesečevim mijenama (što je primjerice zastupao W. H. Roscher²⁹⁹), sinkretizmom tri božice (Artemide, Hekate i Perzefone ili Selene) ili pak smještajem Hekatinih skulptura na trosmjernim putovima (*trioidoi*).³⁰⁰ Objašnjenje trostrukosti mjesečevim mijenama, prvenstveno je bilo inspirirano literarnim izvorima poput Kornuta,³⁰¹ dok se teorija sinkretizma primjerice javlja kod kasnoantičkog autora Servija.³⁰² U slučaju ove dvije teorije, potrebno je spomenuti da su se prvi trostruki prikazi Hekate pojavili prije njezine identifikacije sa Selenom, te da se *hekataia* sastoje od ponavljanja iste, a ne tri različite figure. Uostalom, sinkretizam spomenute tri božice nije zabilježen prije helenizma, te postoji mogućnost da se on razvio kao rezultat Hekatine trostrukosti, a ne obrnuto.³⁰³ Jedno od objašnjenja trostrukosti bilo je inspirirano i *Teogonijom*,³⁰⁴ prema kojoj se Hekatin utjecaj proteže na tri sfere: zemlju, more i nebo.³⁰⁵ Ove su teorije danas uglavnom napuštene. Kasnije (osobito od 2. pol. 20. st., pa do danas)³⁰⁶ je pak prevladala teorija vezana uz trosmjerne putove, odnosno raskrižja, za koju su poticaj dali antički autori poput Ateneja i Ovidija.³⁰⁷ Prema toj teoriji, Hekata je osmišljena kao trostruka kako bi mogla istovremeno nadgledati sva tri smjera, a različiti su atributi dodani kako bi aludirali na kompleksnu prirodu božice.³⁰⁸ Međutim, ako vjerujemo Pauzaniji da je prvi prikaz božice ovog tipa, koji se nalazio na akropoli (a ne na raskrižju), prozvan *Epipyrgidia* (a ne primjerice *trioiditis*),³⁰⁹ očito je da nije imao veze s nadgledanjem tri

²⁹⁵ Verg., *Aen.* 4, 511 = *Virgil* 2007, 93.

²⁹⁶ Ov., *Met.* 7, 179 = *Ovid* 1971, 355.

²⁹⁷ Cornutus, *Theol.* 72-73 = *Cornutus* 2018, 59-60.

²⁹⁸ *Pausanias* 1918, 409.

²⁹⁹ Roscher 1886-1890, 1890.

³⁰⁰ Zografou 1999, 57; Kraus 1960, 102.

³⁰¹ Cornutus, *Theol.* 72-73 = *Cornutus* 2018, 59-60.

³⁰² Serv. *Verg. Buc.* 8, 75 = *Servius* 1887, 105.

³⁰³ Zografou 2010, 227-248.

³⁰⁴ Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

³⁰⁵ Roscher 1886-1890, 1890.

³⁰⁶ Primjerice, ovu su teoriju zastupale S. Lunais (1979, 143) i H. Sarian (1992, 987).

³⁰⁷ Ath. 7, 126 = *Athenaeus* 1854a, 511-512; Ov., *Fast.* 1, 141 = *Ovid* 1989, 13.

³⁰⁸ Zografou 1999, 61; Farnell 1992b, 43.

³⁰⁹ Osim epiteta *trioiditis* (lat. *trivia*), uz Hekatinu se trostrukost vežu i *triprosopos*, *trikephalos*, *trikranos*, *trissokarenos*, *triceps*, *triglenos* i *triglandine* (Roscher 1886-1890, 1889).

smjera.³¹⁰ A. Zografou je istaknula da se Hekata kao zaštitnica vrata i prolaza (što joj je možda najstarija uloga) također prikazivala u trostrukoj formi, te su se njezine trostruke statue postavljale ispred kuća i svetišta. Prema tome, trostrukost božice nije se vezala samo uz raskrižja. Međutim, već je T. Kraus uočio da izvori poput Eshila i Aristofana,³¹¹ koji Hekatine prikaze smještaju ispred ulaza, ne preciziraju jesu li ovi prikazi bili jednostruki ili trostruki. Osim toga, Kraus je smatrao da je taj običaj postojao i prije Alkamena.³¹²

Prema nekim istraživačima, *hekataia* su morale imati preteče, ali kako one nisu poznate, počelo ih se povezivati sa sličnim predmetima, poput posuda i tronožaca s trofiguralnim potpornjima. Tako imamo primjere *perirrhantaria*, zdjela koje su sadržavale vodu za ritualno pročišćenje, s tri (Slika 34) ili više figura koje su služile kao potporanj. Postoje i mramorni spomenici koji su služili za izlaganje votivnih tronožaca, poput akantus stupa iz Delfa okruženog s tri plesačice (4. st. pr. Kr.; Slika 35) ili pak helenističkog trokutastog potpornja s Roda (Slika 36 i Slika 37). Na primjeru s Roda, tri reljefne, arhaične figure podsjećaju na trostruke prikaze Hekate.³¹³ Postoji mogućnost da je središnji stup, koji u slučaju *hekataia* često nadvisuje glave figura, možda imao ulogu ritualnog stola ili žrtvenika, a mogao je držati i zdjelu. U tom su slučaju statue trostruke Hekate, osobito ispred kuća, mogle predstavljati ne samo sliku božice, nego i njezin žrtvenik ili mjesto na kojem su se ostavljali žrtveni prilozima.³¹⁴ Također postoji i teorija prema kojoj su *hekataia* izvorno bile apotropijske maske Gorgona koje su se vješale na stupove, i koje je Alkamen humanizirao i idealizirao u liku trostruke Hekate.³¹⁵

A. Zografou se osvrnula i na teoriju prema kojoj se Hekatina trostrukost shvaća kao mračni, pa čak i zli aspekt božice, dok se jednostrukost povezuje s njezinom dobroćudnom stranom, te je zaključila da ne postoje uvjerljivi dokazi ove teorije. Uostalom, trostruki prikazi božice nemaju zastrašujuće karakteristike (osim na kasnoantičkim gemama); dapače, ni najstariji poznati *hekataion*, naslikan na crvenofiguralnom skifosu iz 420./410. god. pr Kr. (Slika 38), također ne pokazuje zastrašujuće karakteristike.³¹⁶ Autorica također smatra da je kod trostrukih prikaza Hekate potrebno prepoznati utrostručenje božice, a ne prikaz trostrukog božanstva.³¹⁷ Zato trostrukost božice objašnjava njezinom funkcijom zaštitnice

³¹⁰ Zografou 1999, 62.

³¹¹ Aesch., fr. 388 = *Aeschylus* 1926, 499; Ar., *Vesp.* 804 = *Aristophanes* 1930, 487.

³¹² Kraus 1960, 105.

³¹³ Zografou 1999, 64-66; Zografou 2010, 227-248.

³¹⁴ Zografou 2010, 227-248.

³¹⁵ Kraus 1960, 107; Berg 1974, 130.

³¹⁶ Zografou 1999, 58, 60; Zografou 2010, 227-248; Iles Johnston 1998, 268.

³¹⁷ Zografou 1999, 61.

ulaza i utvrđenja, ali i cesta i raskrižja, odnosno njezinom vezom s graničnim mjestima, zbog čega Hekata zauzima „treći prostor“ (međuprostor). Uostalom, u antici je zaštita graničnih mjesta katkad bila povjerena više božanstava, što bi se moglo (kao i u slučaju Hekatine trostrukosti) shvatiti kao pojačanje zaštite, odnosno što je više figura bilo prisutno, veća im je bila moć zaštite.³¹⁸ Ovakvo je objašnjenje naveo već C. A. Christou u svojoj disertaciji iz 1960-ih, u kojoj je također istaknuo da postoji mogućnost da je trostrukost povezana s ranim grčkim problemom prikazivanja svih atributa božanstva na jednom tijelu.³¹⁹ Osim toga, broj tri je imao važnu ulogu u religiji i mitu, pa su tako primjerice postojale trijade bogova zaštitnika citadela (*akraioi* bogovi), Kerber kao čuvar ulaza u Had se najčešće prikazivao s tri glave, a uz zaštitu ulaza su se često vezale i grupe od tri ženske figure (Harite, nimfe, Hore ili anonimne kore). Izravan dokaz veze Hekate i ovih grupa su primjeri *hekataia* koje su bile okružene s tri plesačice (Slika 3), koje se najčešće interpretiraju kao Harite, zbog toga što su se u Ateni nalazile blizu Alkamenove Hekate (Paus. 1, 22, 8).³²⁰

³¹⁸ *Ibid.*, 62-63, 70.

³¹⁹ Christou 1968, 36-41; Berg 1974, 130.

³²⁰ *Pausanias* 1918, 113. Osim Harita, na ulazu u akropolu se nalazila i skulptura Herma (*Propylaios*).

3.1. Alkamenova Hekata

Potrebno je istaknuti veliku vremensku razliku između Pauzaniijina vremena (2. st.) i vremena navodnog nastanka Alkamenove skulpture trostruke Hekate (5. st. pr. Kr.). Već je T. Kraus uočio da Pauzanija ovu skulpturu ne spominje prilikom opisa atenske akropole, nego u ulomku u kojem se bavi Eginom i spominje Mironov kip jednostruke Hekate.³²¹ Iz toga bi mogli zaključiti i da *Epipyrgidia* u Pauzaniijino vrijeme više nije bila na akropoli, ali T. Kraus je zaključio da bi to moglo značiti da se ovaj kip nije nalazio na mjestu koje Pauzanija spominje.³²² Osim toga, postoji mogućnost da je Hekata već u pred-Periklovo doba, prije Alkamenove statue, imala kultno mjesto na akropoli, pa je ova Alkamenova verzija (postavljena u vrijeme obnove akropole nakon Grčko-perzijskih ratova) mogla predstavljati „novu verziju“ skulpture božice.³²³ T. Kraus je također istaknuo da, iako je Alkamen stvorio skulpturu trostruke Hekate, nije izumio Hekatinu trostrukost koja se nalazila u njezinoj prirodi; Alkamen je prvi formirao njezin cjelovit fizički prikaz.³²⁴

Kako je Alkamenova skulptura poznata samo iz Pauzaniijina opisa, istraživači su nastojali otkriti kojim bi postojećim skulpturama mogla biti slična. Tako je W. H. Roscher spomenuo nekoliko primjera koji su se krajem 19. stoljeća smatrali najbližijima ovom Alkamenovom djelu, odnosno njegovom kopijom.³²⁵ Kao prvo, spomenuo je brončanu statuu iz Rima (Slika 39) datiranu u 1. stoljeće, koja sadrži niz atributa koje možemo povezati i s drugim božanstvima, te više podsjeća na nešto što bi proizašlo iz razdoblja sinkretističkih strujanja (helenizma), nego iz grčke klasike. Dakle, jedna od figura ima frigijsku kapu i zrakastu krunu, a od atributa zmiju i bodež. Druga figura u rukama drži baklje, a na glavi ima ukras koji se sastoji od lotosovog cvijeta i polumjeseca, dok treća figura drži ključ i užad. Drugi je primjer statua iz muzeja u Leidenu (Slika 40), gdje se od atributa pojavljuje samo plod mognanja (drže ga dvije od tri figure) i svaka figura nosi polos, a treći mala brončana skulptura koja se čuva u muzeju u Bostonu (Slika 41). U slučaju ove skulpture, tri figure imaju zajednički polos na kojem se nalazi polumjesec i zvijezde, a od atributa figure drže zmije i baklje. Oba se primjera datiraju u rimsko carsko doba. Kao posljednji primjer sličan Alkamenovoj Hekati, Roscher ističe reljef iz EGINE (Slika 42) datiran u 4. st. pr. Kr. (prema

³²¹ Kraus 1960, 95.

³²² Većina istraživača smatra da se Alkamenova Hekata nalazila upravo na ulazu u atensku akropolu, zbog čega se njezina uloga čuvarice ulaza često smatra najstarijom (Sarian 1992, 987).

³²³ Kraus 1960, 96.

³²⁴ *Ibid.*, 108.

³²⁵ T. Kraus je smatrao da kopije Alkamenove Hekate ne postoje (Kraus 1960, 96).

Krausu u 3. st. pr. Kr.),³²⁶ kojeg i L. R. Farnell spominje kao rad koji je možda bio inspiriran Alkamenovom skulpturom. Figure na ovom reljefu također nose polos, a od atributa se javljaju baklje, fijala i enohoa.³²⁷ C. Graml je pak navela druge primjere koji bi mogli biti slični Alkamenovoj Hekati: tzv. Spithöverov *hekataion*, rimski rad (Slika 43), zatim *hekataion* iz Hadrijanove vile u Tivoliju (Slika 44), također rimski rad, te jedan *hekataion* iz Atene (Slika 45). Sva tri primjera prilično su oštećena, te atributi, ako su postojali, nisu prepoznatljivi. C. Graml je također istaknula da upravo ovaj tip arhaičnog prikaza trostruke Hekate ima najviše kopija, koje se datiraju od kasnog 5. st. pr. Kr. do kasne antike. Kopije ovog tipa nisu poznate samo u skulpturi, nego primjerice i na novcu, za što bi primjer bila atenska tetradrahma (Slika 46) iz 1. st. pr. Kr., na kojoj od atributa možemo uočiti baklje, dok se iznad glava figura nalazi vrh stupa ili polos.³²⁸ Kao kronološki najbliže Alkamenovoj skulpturi, H. Sarian je spomenula *hekataion* naslikan na fragmentu atičkog skifosa iz 5. st. pr. Kr. (Slika 38), te terakotnu statuetu iz Selinunta iz 4. st. pr. Kr. (*LIMC* kat. br. 113). Međutim, Sarian je istaknula da ovi prikazi ni stilistički niti ikonografski ne slijede Alkamenov model, ali ga slijede dva primjera iz Atene (kat. br. 130 i 131; Slika 45). Poput Graml, i Sarian je spomenula da se karakteristični arhaični stil ovih primjera, s varijacijama, može pronaći kod velikog broja skulptura (kat. br 114-144), od kojih je većina iz Grčke. Osnovne karakteristike ovakvih prikaza božice tri su figure grupirane oko središnjeg potpornja, hijeratska poza i arhaična odjeća. Geste i atributi variraju. Najčešći ukras za glavu je polos, a najčešći atribut su baklje. Često je prikazana i fijala ili enohoa, figure katkad na prsima drže voće i katkad se uz njih nalaze psi.³²⁹

Prema C. Graml, Alkamen nije izradio skulpturu Hekate, nego skulpturu Artemide-Hekate (s epitetom *Epipyrgidia*), koja je osim ove dvije božice bila posvećena i Haritama. Dakle, prema Graml ova se skulptura ne veže uz Hekatu kao samostalnu božicu. Međutim to ne vrijedi i za kasnije verzije, odnosno skulpture inspirirane ovom jer su one s vremenom dobile i druge interpretacije.³³⁰ Do ovih je zaključaka autorica došla na temelju analize dva ključna elementa Alkamenove skulpture: središnjeg stupa i tri ženske figure koje su oko njega grupirane, vrlo blizu jedna drugoj, orijentirane frontalno i odjevene u peplos.³³¹ Prema

³²⁶ *Ibid.*, 158.

³²⁷ Roscher 1886-1890, 1904-1906; Farnell 1992b, 44;
Rijksmuseum van Oudheden: <https://www.rmo.nl/museumkennis/klassieke-wereld/grieken/de-voorwerpen/hekate/>. pristup 21.6.2022.

Museum of Fine Arts, Boston: <https://collections.mfa.org/objects/152740>. pristup 21.6.2022.

³²⁸ Graml 2020, 106-108.

³²⁹ Sarian 1992, 1015.

³³⁰ Graml 2020, 112, 116-118.

³³¹ *Ibid.*, 108.

Graml, tri su figure mogle predstavljati i Harite, a središnji stup Artemidu u neantropomorfnom obliku.³³² Također je istaknula da se epitet *Epipyrgidia* rijetko javlja u epigrafskim izvorima Atike; spominje se na samo dva natpisa u kojima se veže uz svećenstvo Harita i Artemide s epitetom *Epipyrgidia* (neki, poput A. Zografou, smatraju da je na natpisu spomenuta Hekata, a ne Artemida).³³³ Zato je C. Graml zaključila da se epitet *Epipyrgidia* vjerojatno vezao uz Artemidu, a ne uz Hekatu, tim više što ga od literarnih izvora samo Puzanija povezuje s Hekatom.³³⁴

Neki su istraživači smatrali da je *Epipyrgidia* imala ulogu u atenskoj propagandi. Kao što je spomenuto, skulptura je podignuta između 430. i 420. god. pr. Kr., u sklopu obnove akropole, zajedno s novim hramom Atene Nike koji je nadopunio rekonstrukciju Mnesiklovih propileja. Nove su konstrukcije trebale zamijeniti stare koje su bile oštećene u Grčko-perzijskim ratovima, te poboljšati obrambene funkcije u prvoj fazi Peloponeskog rata. *Epipyrgidia* se, osim toga, smatra atičkim izumom i bila je izrađena u arhaičnom stilu, što bi se prema A. Zografou moglo povezati s prisjećanjem na slavna vremena atenske uzvišenosti i pobjeda. Također, trijadom se može izraziti cjelovitost/ukupnost, kao i ideje ujedinjenja i harmonije. U tom smislu *Epipyrgidia* možda izražava ideje harmonije i zajedništva kao simbola povezanosti više grčkih polisa pod Atenom.³³⁵

³³² *Ibid.*, 113, 115.

Ovakvo je tumačenje postojalo i u vrijeme T. Krausa koji se s njime nije slagao, te je istaknuo da je funkcija stupa isključivo potporna, te bi se bez njega tri figure činile nestabilnima (Kraus 1960, 111).

³³³ *SEG* 30:93, II. 10-11; *IG* II² 5050; Graml 2020, 111; Zografou 1999, 68.

³³⁴ Graml 2020, 111.

³³⁵ Zografou 1999, 68-69; Zografou 2010, 227-248.

3.2. Prikazi u umjetnosti

Istraživači kraja 19. i početka 20. stoljeća, često su unutar trostrukih Hekatinih prikaza razlikovali one s tri glave i tri tijela, od prikaza s tri glave i jednim tijelom. Najznačajniji primjer prvog podtipa bila bi Alkamenova *Epipyrgidia*, a drugog Hekatin prikaz s Pergamskog žrtvenika (2. st. pr. Kr.), gdje božica, prikazana u sceni gigantomahije, u rukama drži baklju, koplje, mač i korice mača, te štit (Slika 47).³³⁶ Međutim, vrlo je teško razlikovati ova dva podtipa jer se, osobito u slučaju reljefa, zbog perspektive često ne može odrediti koliko je tijela prikazano.

Osim klasičnih *hekataia* s tri pune figure, izrađivale su se i herme trostruke Hekate (primjeri s Dela: Slika 48). Prve ovakve herme vjerojatno su se pojavile krajem klasike ili početkom helenizma, a katkad su, poput trostrukih statua s punim figurama, mogle biti prikazane i s tri plesačice. T. Kraus kod trostrukih Hekatinih hermi s plesačicama razlikuje one s arhaičnim elementima (koje su starije), od onih u slobodnom stilu, s time da su oba tipa nastala u helenizmu. Kao što je spomenuto, tri ženske figure koje se vežu uz Hekatu se najčešće identificiraju kao Harite. Tip *hekataion*-a s plesačicama nije zamijenio jednostavni tip, i oba su se izrađivala do rimskog carskog doba. Namjena većine Hekatinih hermi bila je za privatno korištenje ispred kuća, osobito jer su često bile malih dimenzija, pa ih je teško zamisliti primjerice na raskrižju. Iz rimskog doba, u seriji reljefa pod nazivom „Dionizov posjet Ikariju“ (*LIMC* kat. br. 208-211), možda imamo prikaz stvarnog korištenja, odnosno smještaja Hekatinih hermi. Primjer bi bio reljef koji se čuva u Britanskom muzeju,³³⁷ na kojem je mala trostruka Hekatina herma prikazana na vrhu puno višeg stupa koji se nalazi ispred kuće (Slika 49). Prema Krausu, tako su se možda postavljale i *hekataia* s punim figurama.³³⁸

U helenizmu je došlo do zadebljanja stupa oko kojeg su se najčešće smještale tri figure *hekataia*, zbog čega je došlo do njihovog udaljavanja. Udaljavanje figura je na neki način bilo u skladu s kasnijim helenističkim i rimskim izvorima koji su trostruku Hekatu opisivali kao tri različite božice.³³⁹ Međutim, potrebno je spomenuti da se antički tip jednostavnog *hekataion*-a zadržao u Grčkoj (osobito u Atici) do rimskog carskog doba.³⁴⁰ Trostruka se Hekata se prikazivala i na rimskim broncama 1.-3. stoljeća (*LIMC* kat. br. 151-

³³⁶ Roscher 1886-1890, 1903-1904, 1908; Heckenbach 1912, 2782.

³³⁷ Prema webu muzeja, na reljefu nije prikazan Ikarije, nego neki nepoznati smrtnik. *The British Museum*: https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1805-0703-123. pristup 22.6.2022.

³³⁸ Kraus 1960, 129, 139, 150, 153; Sarian 1992, 1016.

³³⁹ Kraus 1960, 154.

³⁴⁰ *Ibid.*, 155.

158). U ovim se primjerima javljaju atributi poput zmije, bodeža i polumjeseca, koji odražavaju sinkretističke veze s drugim božanstvima.³⁴¹ Osim skulptura, izrađivali su se i reljefi s prikazom trostruke Hekate. Primjer takvog helenističkog reljefa, s arhaičnim elementima poput odjeće i ukočenog položaja tijela, spomenuti je reljef s EGINE (Slika 42). T. Kraus je istaknuo da običaj postavljanja votivnih reljefa trostruke Hekate nikada nije bio raširen u Grčkoj, nego su se kao votivi češće prilagale skulpture trostruke božice. Suprotno od toga, u Maloj su Aziji, ali i u Daciji i Trakiji, pronađeni reljefi s prikazom trostruke Hekate u većem broju od relativno malog broja *hekataia* istog tipa.³⁴² Na votivnim su reljefima iz Male Azije (*LIMC* kat. br. 160-165), koji se datiraju od 3. st. pr. Kr. do rimskog carskog doba, katkad sve tri figure prikazane frontalno, jedna do druge. Kod ovih su primjera česti atributi bič i ključ. Što se tiče kovanica s prikazom trostruke Hekate, neki su primjeri slični statuama s arhaičnim elementima (*LIMC* kat. br. 167 i 168, oba primjera iz Atene), dok su primjeri iz Arga i EGINE (kat. br. 169 i 170), kao i svi primjeri iz Male Azije (kat. br. 171-190) slični prikazima na votivnim reljefima.³⁴³ Potrebno je istaknuti i pitanje stilističkog datiranja *hekataia* koje ima dva problema: arhaični stil prikaza u svim razdobljima i često loša kvaliteta spomenika (*hekataia* su u najvećem broju bile za privatnu uporabu).³⁴⁴

Osim u obliku skulptura i na reljefima, trostruka se Hekata pojavljuje i na kasnoantičkim gemama. Međutim, T. Kraus je napomenuo da ima više prikaza, koji su okarakterizirani kao Hekatini, a da to nisu, i takvih je ponajviše na gemama. On je smatrao da atributi poput baklji nisu dovoljni da bi se božica identificirala kao Hekata, ako su primjerice prikazani i jeleni.³⁴⁵ Hekatini se prikazi na kasnoantičkim gemama mogu povezati s magijskim funkcijama božice jer su se na njima često prikazivala ili imenovala bića povezana s magijom, te su takve geme trebale imati funkciju zaštite od bolesti i različitih zala. Iako su dominirali trostruki prikazi, postoje i geme s jednostrukim prikazom Hekate, a C. Theis je razmatrao mogućnost da se Hekata na magijskim gemama možda prikazivala i s četiri glave, kako se uostalom i spominje u *PGM*. Na gemama je najčešće vidljivo svih šest ruku trostruke božice, u kojima je od atributa najčešće držala baklje, bodeže i bičeve.³⁴⁶ C. Theis je kao tri različita načina prikaza Hekate na gemama naveo: *triprosopos* (jedno tijelo, jedna glava i tri lica; Slika 50), *trikephalos* (jedno tijelo i tri glave; Slika 51), te tri odvojena tijela, jedno do

³⁴¹ Sarian 1992, 1015.

³⁴² Kraus 1960, 158-159.

³⁴³ Sarian 1992, 1016.

³⁴⁴ Kraus 1960, 119-120.

³⁴⁵ *Ibid.*, 38.

³⁴⁶ Theis 2018, 165-166, 169.

drugog, grupirana oko stupa (Slika 52).³⁴⁷ Međutim, kao što je spomenuto, vrlo je teško razlikovati ove podtipove trostruke Hekate jer je zbog perspektive teško odrediti koliko je tijela prikazano.

4. Ambivalentna priroda božice

Jedna od ključnih Hekatinih karakteristika, svakako je njezina ambivalentna priroda. U *Teogoniji*³⁴⁸ je prikazana kao moćna i dobronamjerna božica, bez mračnih karakteristika poput veze s nemirnim dušama, sablastima, magijom i čudovišnim psima, koje će se kasnije javiti (otprilike u 5. st. pr. Kr.) i postati za nju tipične. Različiti prikazi božice u umjetnosti također ne upućuju na njezinu sablasnu pojavu (osim možda prikaza na kasnoantičkim magičnim gemama) koja je bila česta u opisima antičkih autora. Već je Vergilije bio svjestan Hekatine ambivalentne prirode kada je napisao da je imala moć na nebu i u Podzemlju (*Aen.* 6, 247).³⁴⁹ Dominantan, mračni karakter božice bio je više pod utjecajem pučkog štovanja/vjerovanja, nego službenog kulta.³⁵⁰ Hekata *Kaldejskih proročanstava*, odnosno teurgijska Hekata, koja se ne može izjednačiti s grčko-rimskom božicom ranijeg razdoblja, također je bila ambivalentna pojava, odnosno biće koje je istovremeno izvor života i zastrašujuće Sudbine. Životinja specifično vezana uz Hekatu, pas, isto ima elemente podvojene prirode. Njegova se podvojenost osobito očituje u vezi s božicom: pas je istovremeno životinja posvećena Hekati i životinja koja joj se žrtvovala.

³⁴⁷ *Ibid.*, 170-175.

³⁴⁸ Hes., *Theog.* 411-452 = Hesiod 2006, 35-39.

³⁴⁹ *Virgil* 2007, 136.

³⁵⁰ Farnell 1992a, 30.

4.1. Ktonična, mračna Hekata

Kao što je spomenuto, neki su istraživači već u *Teogoniji*³⁵¹ prepoznali elemente Hekatine mračne prirode i to na temelju toga što božica ima slobodnu volju, odnosno ona može pomoći ili uskratiti pomoć/naklonost.³⁵² Međutim, kao što je A. Zografou istaknula, to je tipično za većinu božanstava,³⁵³ te se teško može povezati s ključnim razlozima zbog kojih se Hekata smatrala mračnom božicom, poput njezine veze s mrtvim dušama i magijom. Tako nije prikazana ni u *Himni Demetri*,³⁵⁴ iako se iz ovog izvora primjećuje njezina veza s Podzemljem. Prema nekim se istraživačima ktonični aspekti Hekate iz *Himne* temelje na tome što je prema ovom izvoru božica obitavala u spilji, te je postala Perzefonina pratiteljica.³⁵⁵ Općenito, povezivanje Hekate i Perzefone često se shvaća kao Hekatina veza s ktoničnim elementima, odnosno Podzemljem. Kao što smo vidjeli, Hekata se na vazama često prikazivala u društvu Perzefone, u scenama vezanima uz eleuzinsku mitologiju, kao i u scenama koje se odvijaju u Podzemlju. Osim toga, Diodor Sicilski i Vergilije smještaju Hekatina svetišta blizu ulaza u Podzemlje (Diod. Sic. 1, 96, 8; *Aen.* 6, 118 i 564).³⁵⁶ Potrebno je spomenuti i vezu božice s Kerberom, pokraj kojeg se katkad prikazuje na vazama, a povezuju ih i literarni izvori poput Lukijana (*Philops.* 14).³⁵⁷ Psi koji se vežu uz Hekatu, katkad se smatraju demonskim, zastrašujućim bićima (Ap. Rhod., *Argon.* 3, 1216-1217),³⁵⁸ ali je njihovo izvorno značenje kao Hekatinih životinja vjerojatno bilo pozitivno, odnosno nije imalo veze s demonima.³⁵⁹ Zatim, božicu neki antički autori, poput Teokrita, nazivaju *chthonia* (*Id.* 2, 12),³⁶⁰ a kod Stacija se spominje i u ulozi vodiča u Hadu (*Theb.* 4, 540-541).³⁶¹ Osim ovog epiteta, božica je imala i druge koji upućuju na njezinu mračnu prirodu, poput *skotia* (Diod. Sic. 1, 96), *melaina* (*CIG* 3857 k) ili pak *nerteron pryтанis* (Sophron, fr. 7; *Schol. Theoc. Id.* 2, 11; Verg., *Aen.* 6, 118).³⁶² Također, atributi božice poput zmija, biča, bodeža i užeta (koji se pojavljuju u kasnijim prikazima) često se vežu uz njezin mračni

³⁵¹ Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

³⁵² Strauss Clay 1984, 34; Marquardt 1981, 248.

³⁵³ Zografou 2010, 23-54.

³⁵⁴ *Homeric Hymn to Demeter* 2014, 34-35, 50.

³⁵⁵ Roscher 1886-1890, 1896; Warr 1895, 392.

³⁵⁶ *Diodorus of Sicily* 1989, 331; *Virgil* 2007, 131, 146; „Lago d’Averno“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35112>. pristup 29. 5. 2022.

³⁵⁷ *Lucian* 1960, 341-343.

³⁵⁸ *Apollonius Rhodius* 1912, 277.

³⁵⁹ Iles Johnston 1999, 212.

³⁶⁰ *Theocritus* 1869, 8-9.

³⁶¹ *Statius* 2003, 245; Sarian 1992, 987.

³⁶² *Diodorus of Sicily* 1989, 331; *Sophron* 2004, 49; *Scholia in Theocritum* 1867, 19; *Virgil* 2007, 131, 146; Heckenbach 1912, 2773.

aspekt, i to najčešće preko veze s Erinijama koje su imale iste spomenute atribute.³⁶³ Zastrašujući izgled božice kojem doprinose zmijske, u literaturi se pojavljuje relativno rano, već u Sofoklovom fragmentu iz 5. st. pr. Kr.,³⁶⁴ te se zadržao sve do kasne antike, kod autora poput Apolonija Rođanina, Lukijana, te Euzebija.³⁶⁵ Osim ovih atributa, neki istraživači s Hekatinim mračnim aspektom povezuju i baklje (koje se prema Heckenbachu općenito vežu uz ktonična i orgijastička božanstva) i ključeve (koji se prema Roscheru mogu povezati s Podzemljem, u smislu otključavanja vrata Hada).³⁶⁶

U literarnim se izvorima Hekata, kao i njezina pratnja duhova i sablasti, okrivljuje za noćne strahove (Hippoc., *Morb. sacr.* 4, 30-33; Plut., *De superst.* 166A)³⁶⁷ i ludilo (Eur., *Hipp.* 141-147; Dio Chrys., *Or.* 4, 90).³⁶⁸ Veza Hekate s duhovima i sablastima koje se pojavljuju na raskrižjima i cestama, ali i u kućama, primjećuje se i kod Euripidove *Helene*³⁶⁹ i *Iona*,³⁷⁰ Teofrastovog *Praznovjernog čovjeka*,³⁷¹ te Lukijanovog *Filopseuda*.³⁷² Također, Hekata je sablasti mogla poslati na ljude (Hsch. s.v. *antaia*; Phot. s.v. *Empousa*),³⁷³ te se one, poput Empuze, ali i Lamije, Mormo, Gelo, Karko itd., katkad poistovjećuju s Hekatom. Njihova su se imena koristila u jednini i množini; tako se primjerice Lamije (*Lamiai*) nazivaju i *phasmata*, Morme (*Mormones*) su lutajući *daimones* itd. Prema J. Fontenroseu, sva se ova bića skoro i ne razlikuju od božica Kera (personifikacije nasilne smrti) ili pak Erinija.³⁷⁴ Sa spomenutim se mogu povezati i pločice za proklinjanje (*tabellae defixionis*, *defixiones*) putem kojih se Hekatu tražilo da pošalje osvetničke duhove.³⁷⁵ Na ovim se pločicama Hekata povezuje i s drugim božanstvima, osobito Hermom, pa o tome više u poglavlju o sinkretizmima. Ranokršćanski su autori, poput Euzebija iz Cezareje,³⁷⁶ Hekatu često izjednačavali ili povezivali s demonima.

J. Carabia je istaknula da je upravo Hekatina mračna priroda, odnosno to što se smatrala zastrašujućom božicom, razlog zbog kojeg nije pronađeno puno njezinih posveta. Dakle, postoji mogućnost da se dio štovatelja nije usudio božicu imenovati na natpisima.

³⁶³ Heckenbach 1912, 2773; Farnell 1992b, 45.

³⁶⁴ Soph., *Rhizotom.* 535 = *Sophocles* 1917, 176-177; Ogden 2002, 83.

³⁶⁵ Ap. Rhod., *Argon.* 3, 1216-1217 = *Apollonius Rhodius* 1912, 277; Lucian, *Philops.* 22-24 = *Lucian* 1960, 353-357; Euseb., *Praep. evang.* 5, 14 = *Eusebius* 2019, 2620.

³⁶⁶ Heckenbach 1912, 2777; Roscher 1886-1890, 1895.

³⁶⁷ *Hippocrates* 2015, 347; *Plutarch* 1962a, 461.

³⁶⁸ *Euripides* 2007, 131; *Dio Chrysostom* 2017, 84.

³⁶⁹ Eur., *Hel.* 569-570 = *Euripides* 1992a, 41.

³⁷⁰ Eur., *Ion* 1048 = *Euripides* 1996, 62.

³⁷¹ Theophr., *Char.* 16, 7 = *Theophrastus* 2004, 111.

³⁷² Lucian, *Philops.* 39 = *Lucian* 1960, 379.

³⁷³ *Hesychius* 2018, 245; *Photius* 1998, 77-78.

³⁷⁴ Fontenrose 1980, 116-117.

³⁷⁵ Heckenbach 1912, 2778.

³⁷⁶ Euseb., *Praep. evang.* 4, 23 = *Eusebius* 2019, 2582.

Primjer spomenika na kojem božica nije imenovana, iako je prikazana, bio bi reljef iz Salone (Slika 9).³⁷⁷ Dakako, postoji mogućnost i da je Hekata u kasnoj antici bila već toliko izmiješana s drugim, sličnim božanstvima, da ih mnogi štovatelji više nisu razlikovali, te su ih radije oslovljavali epitetima koji su im bili zajednički. Međutim, iz rimskog carskog doba imamo i primjer stele iz Mesembrije (Trakija), na kojoj se pokojnica izjednačava s Hekatom, te naposljetku i sama postaje Hekatom (*LIMC* kat. br. 325). Iako ovo nije jedini primjer izjednačavanja pokojnika s božanstvom, ipak je, čini se, jedini primjer gdje se pokojnica izjednačava s Hekatom. Postoji mogućnost da je do izjednačavanja došlo na temelju toga što se Hekata shvaćala kao božica mrtvih. Iz ovog primjera možemo zaključiti da se Hekata u rimsko carsko doba nije uvijek smatrala demonskim, čudovišnim, troglavim bićem (na ovom je reljefu uostalom prikazana s jednim licem i jednim tijelom).³⁷⁸

U mračni aspekt božice spadaju raskrižja i putovi, odnosno ceste, s time da se zazivala i kao zaštitnica ovih mjesta. Raskrižja su se u antici smatrala nesigurnim, pa čak i opasnim mjestima, kao i ceste, uz koje su se uostalom nalazili i grobovi.³⁷⁹ Zbog zbunjenosti, koja bi mogla obuzeti čovjeka kada se po mraku nađe na križanju putova, u mnogim se kulturama smatralo da na raskrižjima vrebaju zli duhovi.³⁸⁰ Hekatu s raskrižjima povezuju već Sofoklo (*Rhizotom.* 535)³⁸¹ i Euripid (*Hel.* 569-570),³⁸² kao i kasniji autori poput Teokrita (*Id.* 2, 35-36),³⁸³ Vergilija (*Aen.* 4, 609; 6, 69),³⁸⁴ Ovidija (*Fast.* 1, 141),³⁸⁵ Kornuta (*Theol.* 72-73),³⁸⁶ Plutarha (*Regum* 193F)³⁸⁷ i Ateneja (7, 126).³⁸⁸ Na raskrižjima su se ostavljali i tzv. Hekatini obroci, odnosno njezine mjesečne žrtve u hrani. Razlog njihova prilaganja možda je bila želja da se božica i njezina pratnja osvetničkih duša umire.³⁸⁹ Ako su se Hekatini obroci prilagali krajem mjeseca, to bi značilo da se mogu povezati i s kultom mrtvih. Potrebno je spomenuti i da se u literaturi često javljaju dvije suprotne teze koje se tiču Hekatine veze s raskrižjima: prema prvoj, božica se vezala uz raskrižja jer je i sama imala mračnu prirodu, a prema drugoj, raskrižja su se smatrala tajanstvenim i jezovitim mjestima upravo zbog veze s Hekatom.³⁹⁰

³⁷⁷ Carabia 1989, 31.

³⁷⁸ Kraus 1960, 162.

³⁷⁹ Heckenbach 1912, 2775.

³⁸⁰ Roscher 1886-1890, 1890.

³⁸¹ *Sophocles* 1917, 176-177.

³⁸² *Euripides* 1992a, 41.

³⁸³ *Theocritus* 1869, 9.

³⁸⁴ *Virgil* 2007, 96, 130.

³⁸⁵ *Ovid* 1989, 13.

³⁸⁶ *Cornutus* 2018, 59-60.

³⁸⁷ *Plutarch* 1931, 147.

³⁸⁸ *Athenaeus* 1854a, 511-512.

³⁸⁹ Smith 1992, 57.

³⁹⁰ Iles Johnston 1991, 218.

Povezanošću Hekate s nemirnim dušama osobito se bavila S. Iles Johnston. Prema njoj, ta se povezanost prvenstveno temeljila na vezi nemirnih duša i ženskih tranzicija, odnosno ako preminule djevojčice/djevojke prethodno nisu prošle određene životne tranzicije (poput udaje i majčinstva), prema antičkom je vjerovanju postojala mogućnost da će se pretvoriti u prijeteće duhove (osobito opasne za žene i djecu), koji su bili dio Hekatine pratnje.³⁹¹ Hekata, koja je ulogu u ženskim tranzicijama dijelila s Artemidom, mogla je pospješiti, ali i omesti te tranzicije, što ju je također dovelo u vezu s duhovima. S. Iles Johnston je također pokazala, na temelju analize mitova o umirućim djevicama (u kojima je način smrti često samoubojstvo), da je Hekata, kao (u Grčkoj) manje važno božanstvo od Artemide s kojom ima mnoge sličnosti, u mitu pretvorena u žrtvu (umiruću djevicu), što ju je u konačnici još više povezalo s osvetničkim duhovima.³⁹² Osim toga, povezanost božice s duhovima ima veze i s njezinom ulogom zaštitnice ulaza i drugih graničnih, javnih i privatnih, mjesta na kojima bi se dotični duhovi mogli pojaviti; upravo su se iz tog razloga *hekataia* postavljale na ulaze i raskrižja, kako bi ih štitile.³⁹³ Općenito, sva božanstva (primjerice, tu bi spadao i Hermo) koja su se smatrala čuvarima ulaza, trebala su odvrćati razna zla koja bi mogla prijetiti privatnoj kući ili pak cijelom gradu, a u antičkoj su Grčkoj osobito trebala odvrćati nemirne duše i razne demone. Vjerovalo se da se ova bića okupljaju na graničnim prostorima jer se takvi prostori nalaze između dva određena prostora (primjerice, u slučaju kućnog praga između unutrašnjosti kuće i ceste, vanjskog prostora), ali im ne pripadaju, zbog čega su se smatrali nesigurnim mjestima. Hekata je dakako bila božica koja je trebala štititi od, odnosno otjerati takva bića, ali istovremeno je bila i božica koja ih može poslati.³⁹⁴ Kontrola mrtvih duša je spadala i u domenu magijskih praksi, pa su s tim ciljem Hekatu često zazivali čarobnjaci rimskog carskog doba. Oni su željeli zadobiti kontrolu nad tzv. *aoroi*³⁹⁵ i *biaiothanatoi*, odnosno nad dušama onih koji su umrli prije nego im je bilo vrijeme i onih koji su umrli nasilnom smrću.³⁹⁶ Veza božice i mrtvih duša zadržala

³⁹¹ Iles Johnston 1998, 268.

³⁹² Iles Johnston 1999, 247-248.

³⁹³ Iles Johnston 1998, 268.

³⁹⁴ Iles Johnston 1999, 209.

³⁹⁵ *Aoroi* su općenito bili osvetnički duhovi, među koje se ubrajaju Mormo, Lamija i Gelo. *Aoroi* su se smatrali osobito opasnima za žene i djecu. Vjerovalo se da kada bi ti duhovi prouzročili smrt, umrla osoba je i sama mogla postati osvetnički duh. *Prostropaioi* su bili još jedna vrsta opasnih duhova, odnosno demonskih bića koja su se smatrala prijetnjom ženskim tranzicijama (Iles Johnston 1999, 164-165, 215, 247). Hekata se katkad povezivala i s asirsko-babilonskim demonom Lamaštu, koja se okrivljavala za smrt žena i novorođenčadi (Mander 2013, 118).

³⁹⁶ PGM IV 1390-1495 = *The Greek Magical Papyri* 1986, 64-66.

se i nakon antike, što je primjerice vidljivo u Shakespeareovoj tragediji *Macbeth*³⁹⁷ s početka 17. stoljeća.³⁹⁸

Mračna se priroda ove božice često povezuje i s njezinim magijskim karakteristikama. Vjerojatno je najstarije povezivanje Hekate s magijom, odnosno vješticama, zabilježeno kod Euripida, čija *Medeja* štuje Hekatu koja obitava u njezinom ognjištu (*Med.* 395-397).³⁹⁹ Osim Medeje, s Hekatom se povezuje i druga poznata antička čarobnica, Kirka, koja božicu zaziva u Ovidijevim *Metamorfozama* (14, 405).⁴⁰⁰ Prema nekim se antičkim izvorima ove dvije čarobnice smatraju Hekatinim kćerima (Diod. Sic. 4, 45, 3).⁴⁰¹ Također, Hekatu zaziva čarobnica u 2. Teokritovoj idili, koja magijom namjerava vratiti muškarca koji ju je napustio (*Id.* 2, 12),⁴⁰² a božica se zaziva i u magijskom ritualu u Lukijanovom *Filopseudu* (*Philops.* 14).⁴⁰³ Kao što je spomenuto, Hekatina se funkcija gospodarice duhova može vezati uz magiju, u kojoj je njihovo zazivanje (ali i kontrola nad njima) imalo važnu ulogu.⁴⁰⁴ Tako božicu primjerice zaziva jedna od vještica iz Horacijevih *Satira*, kako bi joj pomogla prizvati duše mrtvih (*Sat.* 1, 8, 33),⁴⁰⁵ a zaziva ju i vještica Erihto u ritualu nekromancije u Lukanovom epu *O građanskom ratu* (6, 700-701).⁴⁰⁶ S magijom bi se moglo povezati i Hekatino poznavanje magičnih biljaka i otrova (*pharmaka*). Tako iz *Argonautike* saznajemo da je božica podučila Medeju kako ih koristiti (Ap. Rhod., *Argon.* 3, 529),⁴⁰⁷ dok Diodor Sicilski spominje Hekatu kao izumiteljicu otrova (Diod. Sic. 4, 45, 2).⁴⁰⁸ Možemo primijetiti da se Medeja i Hekata često povezuju; osim spomenutih primjera kod Euripida, Diodora Sicilskog i Apolonija Rođanina, također ih povezuju Ovidije⁴⁰⁹ i Seneka.⁴¹⁰ Veza čarobnica i Hekate, istaknuta je i kod Kornuta,⁴¹¹ Plutarha,⁴¹² te vjerojatno Polijena,⁴¹³ koji sugerira da je tesalska svećenica Hekate Enodije bila čarobnica. Osim Perzefone, s Hekatinim se mračnim karakterom katkad povezuje i tesalska božica Enodija, osobito jer se Tesalija u antici smatrala

³⁹⁷ *Mac.* 3, 5 = *Shakespeare* 1997, 184-186.

³⁹⁸ Iles Johnston 1999, 204.

³⁹⁹ *Euripides* 2002, 182.

⁴⁰⁰ *Ovid* 1958, 329.

⁴⁰¹ *Diodorus of Sicily* 1967, 485.

⁴⁰² *Theocritus* 1869, 8-9.

⁴⁰³ *Lucian* 1960, 341-343.

⁴⁰⁴ Iles Johnston 1998, 267.

⁴⁰⁵ *Horace* 1942, 99.

⁴⁰⁶ *Lucan* 1962, 355.

⁴⁰⁷ *Apollonius Rhodius* 1912, 231.

⁴⁰⁸ *Diodorus of Sicily* 1967, 485.

⁴⁰⁹ *Ov., Met.* 7, 179 = *Ovid* 1971, 355.

⁴¹⁰ *Sen., Med.* 6-7 = *Seneca* 1938, 229.

⁴¹¹ *Cornutus, Theol.* 72-73 = *Cornutus* 2018, 59-60.

⁴¹² *Plut., Gryllus* 986A = *Plutarch* 1957, 495.

⁴¹³ *Polyaenus, Strat.* 8, 43 = *Polyaenus* 1796, 346.

zemljom vještičarenja.⁴¹⁴ S magijskom i mračnom prirodom božice, mogu se povezati i rituali žrtvovanja pasa, ali o tome više u poglavlju o psima kao Hekatinim karakterističnim životinjama.

Potrebno je spomenuti i predmet pod nazivom *inyx* ili *ynx*. Riječ je o magijskom kotaču koji se koristio u sklopu praktične magije, osobito za ljubavne čarolije.⁴¹⁵ Katkad se izjednačava s kaldejskim Hekatinim kotačem (*Hekatikos strophalos, ingyas*), koji se prema S. Perea Yébenesu veže uz teurgiju i nije jednak *ynx*-u.⁴¹⁶ Prema *LIMC*-u, trostruka je Hekata bila prikazana na više primjera magičnog kamenja (kat. br. 291-314) i privjesaka (kat. br. 315-322), koji se većinom datiraju u rimsko carsko doba. Kao osobito zanimljiv epigrafski spomenik koji se može povezati s magijom, ističu se tzv. Getty heksametri. Riječ je o magijskim inkantacijama zapisanima na olovnoj pločici koja se datira u 5. st. pr. Kr. i koja je pronađena na Siciliji (vjerojatno u Selinuntu). Uz Hekatu Enodiju, spominje se i Perzefona, te možda Deo (Demetra). Postoji mogućnost da je ovaj tekst vezan uz orfičke i/ili idejske misterije, a ima i sličnosti s *PGM*.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Kraus 1960, 83.

⁴¹⁵ Suda spominje i nimfu imena Iinks koja je začarala Zeusa, zbog čega ju je Hera pretvorila u kamen (s.v. *Jynx* = *Souidas* 1705, 159)

⁴¹⁶ Roscher 1886-1890, 1895; Perea Yébenes 2005, 221, 225.

⁴¹⁷ Kotansky 2016, *Oxford Classical Dictionary* [online]:

<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8123>. pristup 27.6.2022.

4.2. Hekata svjetlonoša

Osim spomenutih epiteta prema kojima bismo zaključili da je Hekata ktonično božanstvo, ona je također imala i epitete koji se mogu povezati sa svjetlom. Tako se primjerice u Euripidovoj *Heleni* i u rječniku Stjepana Bizantinca spominje kao *phosphoros*,⁴¹⁸ u komentarima *Argonautike* kao *dadophoros*,⁴¹⁹ a u Hezihijevom *Leksikonu* kao *hypolamppteira*.⁴²⁰ Istovremeno s Hekatinom funkcijom predvodnice nemirnih duša, što bi se moglo ubrojiti u njezine mračne karakteristike, bila je istaknuta i njezina dobronamjerna priroda, pa je tako primjerice na krateru iz Spine prikazana kao bakljonoša na vjenčanju Peleja i Tetide (Slika 32). U Euripidovoj tragediji *Trojanke*, Hekata se spominje kao božica koja osvjetljava vjenčanja,⁴²¹ što Iles Johnston tumači pozitivno, u smislu Kasandrinog poziva božici da osvjetli njezino vjenčanje, dok Kraus isti redak tumači negativno jer scena ima mračni karakter, te Kasandra, koja je u stanju delirija, zna da vjenčanja nikada neće biti.⁴²² U ovom se smislu Hekata može povezati s Artemidom, koja je svojom prisutnošću trebala blagosloviti vjenčanja. Ove se božice također vežu i uz rađanje, pa se tako u Eshilovim *Pribjegarkama* zazivaju kako bi zaštitile žene pri porodu.⁴²³ Osim toga, vezu Hekate i rađanja vidimo i kod *Metamorfoza* Antonina Liberala, gdje je jedna od babica, prisutna kod Heraklovog rođenja, postala Hekatina sveta sluškinja.⁴²⁴ Pas, koji se smatra Hekatinom životinjom, bio je posvećen i drugim božicama vezanim uz porod, poput Genetilide i Ilitije, ali im se i žrtvovao.⁴²⁵ Dakako, ne smijemo zaboraviti funkciju *kourotrophos* (dadilja, zaštitnica mladih i djece), koja se spominje u *Teogoniji*,⁴²⁶ ali i u *Argonautici*.⁴²⁷ Hekatu kao *kourotrophos* spominju i *scholia* Aristofanovih *Osa*,⁴²⁸ prema kojima je upravo ova funkcija bila razlog podizanja *hekataia*.⁴²⁹ Hekata se kao dobronamjerna božica, odnosno božica koja pomaže u nevolji, pojavljuje i kod Stjepana Bizantinca prema kojem je svjetlom svojih baklji stanovnicima Bizanta pomogla izbjeći opsadu grada.⁴³⁰ Kod Pindara je također prikazana u pozitivnom svjetlu, kada predviđa

⁴¹⁸ Eur., *Hel.* 569 = Euripides 1992a, 41; Steph. Byz. s.v. *Bosporos* = Stephanus Byzantius 2006, 365.

⁴¹⁹ *Schol. Ap. Rhod. Argon.* 3, 467 = *Scholia in Apollonium Rhodium* 1813, 241.

⁴²⁰ Hsch. s.v. *Hypolamppteira* = Hesychius 2009, 125.

⁴²¹ Eur., *Tro.* 323-324 = Euripides 2009, 42.

⁴²² Sarian 1992, 1013; Iles Johnston 1999, 205; Kraus 1960, 89.

⁴²³ Aesch., *Supp.* 676 = Aeschylus 2009, 248.

⁴²⁴ Ant. Lib., *Met.* 29 = Antoninus Liberalis 1992, 88.

⁴²⁵ Iles Johnston 1999, 211.

⁴²⁶ Hes., *Theog.* 450 = Hesiod 2006, 38-39.

⁴²⁷ Ap. Rhod., *Argon.* 3, 861 = Apollonius Rhodius 1912, 253.

⁴²⁸ *Schol. Ar. Vesp.* 804 = *Scholia in Aristophanem* 1883, 153.

⁴²⁹ Iles Johnston 1999, 212, 214.

⁴³⁰ Steph. Byz. s.v. *Bosporos* = Stephanus Byzantius 2006, 365.

pobjedu doseljenika iz Teosa nad Peoncima.⁴³¹ Značajna, moćna i dobronamjerna božica, slična opisu iz *Teogonije*, bila je i laginska Hekata, koja čini se predstavlja iznimku u razdoblju (rimsko carsko doba) u kojem se najčešće vezala uz nemirne duše i sablasti.⁴³²

U Hekatinu se dobronamjernu prirodu, kao što je spomenuto, ubraja i njezina funkcija zaštitnice ulaza (epiteti *propylaia*, *prothyraia*) i općenito liminalnih mjesta.⁴³³ Također je spomenuto da se u puku vjerovalo da se zli duhovi okupljaju na raskrižjima (koja se također smatraju liminalnim mjestima), gdje su se Hekati prinosile žrtve. Uz Hekatu kao božicu zaštitnicu raskrižja (koja se u toj funkciji često povezivala s Enodijom), najčešće se veže epitet *trioditis* (lat. *trivia*).⁴³⁴ Osim prinošenja žrtava Hekati, na raskrižjima (*triodoi*) su se ostavljali ostaci kućnih rituala pročišćenja (*oxuthumia*), ali i mrtva tijela onih koji su počinili paricid. Na raskrižjima su se također vršili i magijski rituali.⁴³⁵ Tako primjerice Platon spominje voštane „voodoo“ figure koje su se ostavljale na raskrižjima (*Leg.* 11, 933B),⁴³⁶ vjerovalo se da čarobnjaci mogu upravljati duhovima koji su se tu okupljali, te su se na raskrižjima vršili i rituali kojima se nemirne duše nastojalo držati podalje.⁴³⁷ Prema Iles Johnston, Hekatina je uloga božice raskrižja u biti jedan aspekt njezine šire uloge vodiča (ali i zaštitnice) pojedinaca kroz granične točke i kroz razne životne prijelaze. Zaštitnička je uloga ove božice na raskrižjima bila osigurana podizanjem *hekataia* (mogle su se podignuti i na drugim graničnim točkama, ne samo raskrižjima) i ritualima koji su se uz njih vezali, kao i Hekatinim obrocima koji su osim zaštitne, imali i apotropejsku funkciju.⁴³⁸

⁴³¹ Pind., *Pae.* 2 = Adak i Thonemann 2022, 86-87.

⁴³² Berg 1974, 129-130.

⁴³³ Sarian 1992, 987.

⁴³⁴ Heckenbach 1912, 2775; Zografou 2010, 93-122.

⁴³⁵ Iles Johnston 1991, 217, 222.

⁴³⁶ Plato 1926, 455.

⁴³⁷ Iles Johnston 1991, 223-224.

⁴³⁸ *Ibid.*, 218-219.

4.3. Teurgijska Hekata

U kasnoj je antici teško definirati mitsku, religijsku i filozofsku osobnost Hekate.⁴³⁹ Prema Iles Johnston, Hekatina povezanost s rađanjem i zaštitom graničnih prostora učinila ju je zaštitnicom teurgije, u sklopu koje je bila izjednačena s platonovskom kozmičkom dušom koja razdvaja zemaljski od nebeskog svijeta.⁴⁴⁰ Pojam „teurgija“ veže se uz *Kaldejska proročanstva* (sačuvana u fragmentima), odnosno zbirku poganskih ritualnih proročanstava, koja su se prvi puta pojavila u kasnom 2. stoljeću, i koja su imala osobit utjecaj na neoplatoniste.⁴⁴¹ Tvrđila su da sadrže mudrost Kaldeje i Asirije, te da daju upute u teološkim stvarima i ritualnim tehnikama. *Proročanstva* su također bila vrlo kritična prema tradicionalnoj religiji, te su bila ezoterična i namijenjena samo iniciranima. Prema tradiciji, autorima *Proročanstava* smatrala su se dva Julijana (otac i sin) i njihov krug, ali u biti ne znamo tko su točno bili autori. Julijan stariji, podrijetlom vjerojatno iz Kaldeje, u Rim je došao u Trajanovo doba, a njegov je sin djelovao u doba Marka Aurelija, u vrijeme čije su vlasti *Proročanstva* bila prvi put objavljena. Smatra se da su upravo dva Julijana skovala pojam „teurgija“ (sveti/božanski posao) i „teurgist“, kako bi opisali sebe i svoje religijske aktivnosti koje su se temeljile na misticizmu koji je sadržavao rituale usmjerene ka uzdizanju duše.⁴⁴² Prema S. Perea Yébenesu, teurgija je kombinacija kaldejske astrologije i grčke proročke teologije, te sublimacija tehnika i koncepata koji su se već stoljećima koristili u sklopu pučkih magijskih praksi.⁴⁴³ Kaldejska je Hekata prikazana kao moćna i zastrašujuća božica iz koje izbija vatreno svjetlo, ona je naoružana, opasana zmijama i trostruke forme. Katkad se pojavljuje i s četiri životinjske glave (konj, bik, hidra i pas), ispušta šum koji daje život, te joj iz desnog boka teku izvori Duše, a iz lijevog boka izlaze Vrline. Na leđima joj se nalaze Priroda i Sudbina.⁴⁴⁴ Prema antičkim filozofima, Vrline su bile božanska svojstva i kozmičke sile, a Duša životna sila koja postoji u svemu što je živo.⁴⁴⁵ Hekata se također smatrala i gospodaricom demona (u ovom bi aspektu bila najbližnja grčko-rimskoj božici), te je imala položaj središnjeg člana kaldejske vrhovne trijade, odnosno nalazila se između Prvog

⁴³⁹ Perea Yébenes 2005, 207.

⁴⁴⁰ Iles Johnston 1998, 269.

⁴⁴¹ Plutarh je, u svojim djelima *De facie* (944C = *Plutarch* 1957, 209-211), *De Iside et Osiride* (368E = *Plutarch* 2003, 107) i *De defectu oraculorum* (416E = *Plutarch* 2003, 387), prvi ocrtao Hekatinu astralnu stranu, odnosno profil božice koji će razviti neoplatonska tradicija (López Carrasco 2021, 282).

⁴⁴² Ronan 1992b, 80-81, 133.

⁴⁴³ Perea Yébenes 2005, 210, 230.

⁴⁴⁴ Ronan 1992b, 131.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, 96, 98.

i Drugog oca.⁴⁴⁶ Ova Hekata ima dva oprečna aspekta: s jedne strane daje život i Vrline, a s druge se pojavljuje u zastrašujućem obliku, te zrači smrtonosnim i destruktivnim moćima Sudbine i demona; ona je istovremeno sila života i sila smrti. Kao što smo vidjeli, i grčko-rimska Hekata je također bila ambivalentna božica. S. Ronan je tu ambivalentnost povezo s njezinim ktoničnim aspektom jer zemlja istovremeno daje život i prima mrtve.⁴⁴⁷ Dakle, Hekata je u grčko-rimskoj religiji bila najčešće vezana uz raskrižja i Podzemlje, dok u *Proročanstvima* ima nebesku prirodu, te se smatrala Dušom svijeta⁴⁴⁸ (*Anima mundi*).⁴⁴⁹ Prema Ronanu, kaldejska je Hekata bliža sirijskoj božici Atargatis, nego grčko-rimskoj božici Hekati, odnosno prema njemu je kaldejska Hekata *interpretatio Graeca* Atargatis. Osim toga, Ronan smatra da je Hekata izvorno bila solarna božica (da bi kasnije postala lunarna), te da su Kaldejci stvorili sliku Hekate koja ima više zajedničkog s njezinom ranom prirodom kao Velike božice, nego sa sinkretističkom grčko-rimskom božicom, tako što su marginalizirali njezina lunarna svojstva, a istaknuli solarna.⁴⁵⁰ P. Mander se detaljnije bavio vezama kaldejske Hekate i mezopotamske mitologije, te je također zaključio da ova božica ima sličnosti sa središnjom figurom mezopotamske mitologije, Velikom majkom božicom koja je bila poznata pod različitim imenima poput Ninhursanga, Nintu, Bēlēt ilī, Aruru, Nintinuga, Ninlil itd.⁴⁵¹

Iako teurgijska (ezoterična i transcendentalna) i magijska (okultna i operativna) Hekata nisu iste,⁴⁵² katkad je teško razlikovati ova dva aspekta božice. Također je teško razlikovati teurgiste od čarobnjaka, te imamo barem dva primjera, vezana uz Hekatu, koja bi se mogla povezati s oboje: statue božice koje su imale proročke funkcije i koje su se mogle animirati, te tzv. magijske stolove ili trokute. Teurgisti su pojavljivanje božanstava među ljudima, u njihovom božanskom obliku, smatrali opasnim.⁴⁵³ Zato su im bili potrebni predmeti preko kojih su se božanstva mogla obraćati smrtnicima. Ti su predmeti bile statue s odgovarajućim simbolima povezanima s božanstvom.⁴⁵⁴ Euzebije spominje upute Hekatinog

⁴⁴⁶ *Ibid.*, 92-93, 99-100.

⁴⁴⁷ *Ibid.*, 132.

⁴⁴⁸ Aurelije Augustin također spominje da se Hekata nazivala Dušom svijeta (*Serm.* 241, 7 = *Saint Augustine* 2008b, 262).

⁴⁴⁹ Mander 2013, 118.

⁴⁵⁰ Ronan 1992b, 116, 126.

⁴⁵¹ Mander 2013, 119.

⁴⁵² Perea Yébenes 2005, 217.

⁴⁵³ Hipolit opisuje kako su čarobnjaci obmanjivali lakovjerne, obećavajući im pojavu lebdeće, plamteće Hekate. Zapravo je čarobnjakov pomoćnik zapalio pticu, prije čega je čarobnjak okupljenima dao upute da sklone pogled čim ugledaju plamen (*Hippol., Haer.* 4, 35, 4 i 4, 36, 1-2 = *Hippolytus* 2016, 155-157).

⁴⁵⁴ Jackson 2012, 468.

proroka za izradu figure božice, koja bi potom štovateljima slala proročke snove.⁴⁵⁵ Eunapije pak spominje teurgista i čarobnjaka Maksima iz Efeza koji je, pozvavši skupinu učenika u Hekatin hram, izveo animaciju statue božice koja se nasmiješila, zatim glasno nasmijala, te su se zapalile baklje koje je držala u rukama.⁴⁵⁶ Dakle, Hekatina se proročka funkcija javlja unutar neoplatonskih teorija kasne antike, te se može povezati s *Telestike* (odnosno teurgijskom visokom magijom). Ova Hekata nije božanstvo Podzemlja, nego kozmičko božanstvo koje vlada prijelazima i putovanjima duše kroz kozmos.⁴⁵⁷ Magijski su stolovi, ili trokuti, brončani predmeti koji se sastoje od trokutaste baze i središnjeg stupa. Pronađeni su u Anatoliji i Siriji. Stol iz Pergama (Slika 53) datiran je u 3. stoljeće, te je pronađen u funerarnom kontekstu. Na vrhovima trokuta prikazane su ženske figure koje iznad glave imaju natpise (vjerojatno epitete) *Dione*, *Phoibie* i *Nuchie*, a ispod nogu particip *am(e)ibousa*. Ostatak je stola ispunjen magijskim znakovima (*charaktêres*) i invokacijama. Na temelju tih riječi, odjeće (hiton i pojas) i atributa (ključ, baklje, bič, zmija, mač), zaključilo se da tri figure predstavljaju tri aspekta trostruke Hekate. U početku se ovaj predmet interpretirao kao sredstvo prakticirajućeg čarobnjaka. Međutim, prema K. Jackson mogao bi se povezati s teurgijom, odnosno postoji mogućnost da je bio baza za animaciju Hekatine statue. Kao što je spomenuto, katkad je teško razlikovati rituale teurgista od rituala čarobnjaka.⁴⁵⁸ Teurgisti su se prvenstveno oslanjali na Platonova djela i *Kaldejska proročanstva*, te im je cilj bio postići jedinstvo s božanskim. Ta se unija često naziva „Očinski Intelekt/Um“ (*Patrikos Nous*). Osim toga, kao što je spomenuto, u kompetencije teurgista ubrajala se i animacija božanskih statua.⁴⁵⁹ Predmet sličan ovom iz Pergama, pronađen je i u sirijskoj Apameji (Slika 54). On je datiran u 2. ili 3. stoljeće, te je pronađen u kući, u depozitu razaranja. Također je ispisan magijskim znakovima, ali je lošije izrade od pergamskog primjerka. Vrhovi apamejskog trokuta su oštećeni, odnosno sačuvan je samo jedan u kojem je vidljiva ženska figura s tri glave, koja drži bič i baklju. Iznad glave ima natpis *Dione*, a ispod nogu *am(e)ibousa*. Stol iz Sarda (Slika 55) također ima tri urezane figure, epitete i magične simbole. Pronađen je u naseljenom djelu grada, s kontinuitetom naseljenosti od lidijskog doba do kasne antike, u kući koja je izgrađena u 1. stoljeću, a koristila se barem do 3. stoljeća.⁴⁶⁰ Urezane figure ovog predmeta na glavi imaju polumjesec, a iznad glava su im ispisane riječi *Dion*, *Phoibe*, *Lykia*. Od atributa u rukama trže bič, baklje, ključ ili sistrum, mač i zmiju. Dakle, možemo

⁴⁵⁵ Euseb., *Praep. evang.* 5, 12 = *Eusebius* 2019, 2617.

⁴⁵⁶ Eunap., *VS* 475 = *Eunapius* 1922, 435.

⁴⁵⁷ Perea Yébenes 2005, 192-193.

⁴⁵⁸ Jackson 2012, 457, 459; Bruce i Jackson Miller 2017, 510.

⁴⁵⁹ Jackson 2012, 460-461.

⁴⁶⁰ Jackson 2012, 467; Bruce i Jackson Miller 2017, 509-510.

primijetiti da ovi trokuti nisu identični. To bismo mogli shvatiti kao greške u kopiranju nekog osnovnog modela ili pak namjerne promjene tog osnovnog modela. Prema W. Bruceu i K. Jackson Miller, na ovim je stolovima prikazana sinkretistička verzija Hekate, čiji su atributi i epiteti povezani s drugim božicama, poput Artemide i Selene.⁴⁶¹ K. Jackson je istaknula da iako prikazi božice na ovim predmetima više odgovaraju njezinom opisu iz *PGM* (strašna, podzemna božica), nego onom iz *Proročanstava*, u kasnoj antici više nije bilo izraženo razlikovanje nebeske i ktonične sfere. Odnosno, neka su se božanstva smatrala istovremeno ktoničnima i nebeskima, poput Hekate u *Proročanstvima*, koja ju istovremeno opisuju kao nebesku Dušu svijeta i kao mračnu *Physis*, koja vlada demonima i povezuje se sa Sudbinom. Iako Jackson zagovara teoriju da se ovi predmeti vežu uz teurgiju, uzima u obzir i mogućnost da je korisnik/vlasnik stola bio čarobnjak koji je u svoje rituale uklopio i neke teurgijske elemente. Također postoji mogućnost da je stol koristilo više osoba, od kojih je svaka na njega urezala nešto svoje.⁴⁶²

Kao što je spomenuto, čarobnjaci su koristili tzv. Hekatin kotač (*ynx*). U platonovskim se komentarima *Kaldejskih proročanstava* pak spominju *inyngas* koje vežemo uz teurgiste.⁴⁶³ S. Perea Yébenes se bavio pitanjem sličnosti ova dva pojma. Osim što se *Hekatikos strophalos* spominje u *Kaldejskim proročanstvima* (u kojima je opisan kao predmet, ali i apstraktan pojam),⁴⁶⁴ detaljnije ga opisuje bizantski filozof iz 11. stoljeća, Mihael Psel, u svojim komentarima *Proročanstava*.⁴⁶⁵ Mihael Psel je *Hekatikos strophalos* (ili *inyngas*) opisao kao zlatnu sferu, sa safirom u sredini i ugraviranim znakovima, koja se rotirala tijekom izgovaranja inkantacija. Istaknuo je da ovaj predmet nosi Hekatino ime jer je ona za Kaldeje bila važna božica.⁴⁶⁶ S. Perea Yébenes je zaključio da je *inyngas* uzvišeniji koncept (i nematerijalni) od jednostavnog instrumenta magije kao što je bio *ynx*. Prema njemu su platonisti *ynx* shvaćali kao predmet koji se koristio za komunikaciju s demonima, odnosno njihovo zazivanje, dok su *inyngas* smatrali idejama ili kontaktima koji ujedinjuju ljude s Hekatom kao kozmičkom dušom.⁴⁶⁷

⁴⁶¹ Bruce i Jackson Miller 2017, 511, 515.

⁴⁶² Jackson 2012, 470, 472.

⁴⁶³ Perea Yébenes 2005, 221.

⁴⁶⁴ *Or. Chald.* 77 i 206 = *The Chaldean Oracles* 1989, 78-79, 126-127.

⁴⁶⁵ Michael Psellus, *Expositio in Oracula Chaldaica*, PG 1133A = *Michael Psellus* 1864, 1133.

⁴⁶⁶ Perea Yébenes 2005, 222.

⁴⁶⁷ *Ibid.*, 224-225.

4.4. Pas kao Hekatina karakteristična životinja

Pas je istovremeno bio Hekatina žrtvena životinja i životinja koja joj je bila posvećena. Bliska veza božice i pasa vidi se i iz njezinih epiteta poput *skylakitis*⁴⁶⁸ (zaštitnica pasa), *skylakotrophos*⁴⁶⁹ (koja brine o štencima), *skylakageia*⁴⁷⁰ (vođa pasa) i *kynolygmate*⁴⁷¹ (koja zavija poput psa),⁴⁷² a J. B. Bury je zaključio da bi se čak i ime božice moglo s njima povezati.⁴⁷³ Ambivalentna priroda ove životinje primjećuje se i u tome što se pas u antici s jedne strane cijenio zbog svoje uloge čuvara kuće, zaštitnika, a bio je i pratnja bogovima (primjerice, Artemidi kao lovkinji), dok se s druge strane povezivao s negativnim osobinama poput kukavičluka, agresivnosti, drskosti, a prikazivao se i kao mnogoglavo čudovište koje živi u Hadu.⁴⁷⁴ Što se tiče njegove veze s božicom, osim što je bio Hekatin vjerni pratitelj i žrtvena životinja, vjerovalo se da pas osjeća i najavljuje pojavljivanje božice (kao što opisuje Teokrit),⁴⁷⁵ te postaje bijesan u njezinoj prisutnosti. S druge strane, Hekata je mogla posuditi neke pasje karakteristike ili se pak u potpunosti identificirati s njim.⁴⁷⁶ N. López Carrasco je istaknula da se psi vežu uz Hekatu prvenstveno zbog njihove veze s graničnim prostorima i domenom mrtvih, kao i zbog uloge čuvara kuće,⁴⁷⁷ a S. Iles Johnston je pak smatrala da se ta veza temeljila na Hekatinoj ulozi božice rađanja, kao i činjenice da su se psi na kraju klasičnog razdoblja povezivali s Hekatom kao gospodaricom duhova (u ovom kontekstu su se shvaćali kao demoni ili pak duše umrlih).⁴⁷⁸ I prema A. Laumonieru pas je bio dio Hekatine ktonične prirode, ali je prvotno bio vezan uz nebeski, zvjezdani kult (zvijezda Sirius - zvijezde Veliki pas). Prema ovom je autoru pas dugo zadržao kozmičke karakteristike i kao takav se pripojio Hekati (izvorno Velika majka božica).⁴⁷⁹ Kao što je spomenuto, pas je jedan od atributa na spomenicima božice, za što bi kao primjer mogli navesti reljef s Tere iz 2. st. pr. Kr. (Slika 56), na kojem Hekata drži dvije dugačke baklje, nosi polos i hiton, te je prikazana u arhaičnoj, ukočenoj pozi. Potrebno je spomenuti da se na zajedničkim prikazima, ni pas niti Hekata ne prikazuju kao zastrašujuća bića.⁴⁸⁰ Međutim, spomenut je lekit iz 5. st.

⁴⁶⁸ *Hymn. Orph.* 1, 5 = *Orphei hymni* 1955, 3.

⁴⁶⁹ Nonnus, *Dion.* 44, 195 = *Nonnos* 1942, 311.

⁴⁷⁰ *PGM IV 2722 = The Greek Magical Papyri* 1986, 89.

⁴⁷¹ *PGM IV 2549 = The Greek Magical Papyri* 1986, 85.

⁴⁷² Heckenbach 1912, 2776.

⁴⁷³ Bury 1889, 416-417.

⁴⁷⁴ Zografou 2010, 249-283; Rodríguez Valdés 2020, 168.

⁴⁷⁵ Theoc., *Id.* 2, 10-16, 35-36 = *Theocritus* 1869, 8-9.

⁴⁷⁶ Zografou 2010, 249-283.

⁴⁷⁷ López Carrasco 2021, 264.

⁴⁷⁸ Iles Johnston 1998, 269.

⁴⁷⁹ Laumonier 1958, 420.

⁴⁸⁰ Zografou 2010, 249-283.

pr. Kr. (Slika 15), koji se smatra najranijim prikazom božice na vazama, i na kojem je Hekata prikazana u društvu Erinija i uz dva psa koji trgaju dušu ili osobu.⁴⁸¹ Zbog takvog prikaza pasa, kao i zbog Erinija, ovaj se lekit često koristi kao dokaz Hekatinog ktoničnog karaktera, što prema A. Zografou nije uvjerljivo. Autorica smatra, ako je ovo doista prikaz Hekate, iz njega se prvenstveno može iščitati veza božica s psima.⁴⁸² Zastrašujući aspekt Hekatinih pasa i same božice prvenstveno otkrivaju njezina pojavljivanja, koja su opisana kod antičkih autora poput Apolonija Rođanina i Lukijana,⁴⁸³ te su inspirirana, odnosno temelje se na pučkim vjerovanjima. Psi u ovakvim scenama često laju ili cvile, a katkad su opisani i kao bijesni, s užarenim očima, ktonični, i općenito zastrašujući.⁴⁸⁴ Na primjeru *Orfičke Argonautike*⁴⁸⁵ možemo prepoznati tri ključne funkcije pasa u Hekatinom kultu: oni su pratitelji Artemide (koja bi se u ovom slučaju mogla identificirati s Hekatom) i čuvari ulaza, Hekata se pojavljuje s tri glave od kojih je jedna pasja, te su tri crna štenca žrtvovana božicama Podzemlja (od kojih je jedna i Hekata) kako bi se otvorila vrata svetog gaja u kojem se čuvalo zlatno runo.⁴⁸⁶ Hekatu s pasjom glavom spominje i Hezihije.⁴⁸⁷ U slučaju Euripidovog fragmenta,⁴⁸⁸ u kojem se pas spominje kao „*agalma* Hekate svjetlonoše“, *agalma* se može shvatiti kao Hekatina statua u obliku psa, spomenik posvećen božici koji nije morao biti u obliku psa ili pak kao pasja žrtva.⁴⁸⁹ Još jedan izvor u kojem se povezuju Hekata i pas bila bi i Likofronova *Aleksandra*, u kojoj Kasandra majci proriče da će biti pretvorena u psa, te da će postati sljedbenicom trostruke božice Brimo. Brimo se prema A. Zografou, u ovom slučaju, može izjednačiti s Hekatom.⁴⁹⁰ U Kalimahovom se fragmentu⁴⁹¹ spominje metamorfoza žene, koju je Artemida nakon smrti pretvorila u Hekatu, u psa.⁴⁹² S. Iles Johnston je pak smatrala da je postojala ranija verzija ove priče u kojoj je Hekata, a ne Artemida, božica koja je ženu pretvorila u psa, s obzirom na to da je pas životinja tipična za Hekatu.⁴⁹³

⁴⁸¹ Ogden 2013, 254-255.

⁴⁸² Zografou 2010, 227-248.

⁴⁸³ Ap. Rhod., *Argon.* 3, 1216-1217 = *Apollonius Rhodius* 1912, 277; Lucian, *Philops.* 22-24 = *Lucian* 1960, 353-357.

⁴⁸⁴ Zografou 2010, 249-283.

⁴⁸⁵ *Argon. orph.* 902, 909-910, 956-957, 973-987 = *Argonautica Orphica* 1764, 125, 131, 133-135.

⁴⁸⁶ Zografou 2010, 249-283.

⁴⁸⁷ Hsch. s.v. *Hekates agalma* = *Hesychius* 1966, 41.

⁴⁸⁸ Eur. fr. 959 = *Euripides* 1856, 525.

⁴⁸⁹ Zografou 2010, 249-283.

⁴⁹⁰ Lycoph., *Alex.* 1174-1180 = *Lycophron* 1921, 125-127; Zografou 2010, 249-283.

⁴⁹¹ Callim., fr. 461 = *Callimachus* 1949, 352.

⁴⁹² Zografou 2010, 249-283.

⁴⁹³ Iles Johnston 1999, 244.

Pasje se žrtve često shvaćaju kao jedan od dokaza Hekatinog ne-grčkog podrijetla,⁴⁹⁴ s obzirom na to da su se najčešće vezale uz ne-grčka božanstva.⁴⁹⁵ Dva najdetaljnija opisa žrtvovanja pasa Hekati iz literarnih izvora, spadaju u sferu magije. Prvi je Sofronov fragment⁴⁹⁶ u kojem se Hekata ne spominje imenom, ali se zbog konteksta i vrste žrtve može pretpostaviti da joj je bila namijenjena. U ovom je fragmentu opisana priprema za žrtvovanje koja se odvija u kući, odnosno sugerira se da će pas biti žrtvovan, što je trebalo potaknuti pojavljivanje božice.⁴⁹⁷ Drugi je primjer iz *Orfičke Argonautike*,⁴⁹⁸ u kojoj je opisana žrtva koja uključuje i tri crna štenca.⁴⁹⁹ Plutarh pak spominje, osim Hekate, još dvije božice vezane uz rađanje kojima se žrtvovao pas, a to su rimska božica Geneta Mana i božica Eilioneja kojoj se žrtvovalo u Argu.⁵⁰⁰ Prema A. Zografou, u ovom se primjeru pasja žrtva vezala uz porod, odnosno vjerojatno se prilagala za lakši porod (ne može se izjednačiti sa žrtvom pročišćenja koja se odvijala deseti dan nakon rođenja).⁵⁰¹ N. López Carrasco pak smatra da se ovaj Plutarhov ulomak odnosi na vezu Hekate, ali i druge dvije spomenute božice, s onečišćenjem vezanim uz rađanje, a ne na funkciju božice poroda.⁵⁰² Osim spomenutih božica, sa psima i Hekatom mogu se povezati i Artemida, Enodija, Skila, Ilitija (koja je također bila božica vezana uz rađanje), te Anubis.⁵⁰³ Također prema Plutarhu, pas se, kao dio Hekatinih obroka (*deipna*), prilagao božici na raskrižju.⁵⁰⁴ Ova je žrtva imala apotropejsku ulogu, kao i ulogu pročišćenja.⁵⁰⁵ Osim toga, ritual *periskylakismos* je također imao ulogu pročišćenja.⁵⁰⁶ Ovaj se ritual održavao u veljači, u vrijeme luperkalija, te je uključivao trljanje pojedinaca (koji su se trebali pročititi) štencima, a vjerojatno i žrtvovanje tih štenaca.⁵⁰⁷ Žrtvovanja pasa vezana uz Hekatu, prakticirala su se i na Samotraci, te se mogu povezati s

⁴⁹⁴ T. Kraus, koji je Hekatu smatrao izvorno anatolijskom božicom, zaključio je da je životinja s kojom se Hekata rano povezivala bio lav. Pas je postao njezina životinja pod utjecajem promjena koje je priroda božice doživjela nakon dolaska u Grčku (Kraus 1960, 26). Lava je s božicom povezivao i Laumonier (1958, 409).

⁴⁹⁵ Prema A. Henrichsu one su dokaz da je podrijetlo božice anatolijsko jer su žrtvovanja štenaca bila česta u hetitskim i karijskim ritualima pročišćenja, s time da nema dokaza o žrtvovanju pasa u Hekatinom svetištu u Lagini (Henrichs 2019, 398). L. R. Farnell je pak pasje žrtve povezao s tračkim podrijetlom božice (Farnell 1992a, 23), dok ih je M. E. Williams povezala s Hekatinim egipatskim elementima (Williams 1942, 112).

⁴⁹⁶ Sophron fr. 26 = *Sophron* 2004, 43.

⁴⁹⁷ Zografou 2010, 249-283.

⁴⁹⁸ *Argon. orph.* 956-957 = *Argonautica Orphica* 1764, 131.

⁴⁹⁹ Zografou 2010, 249-283.

⁵⁰⁰ Plut., *Quaest. Rom.* 277B = *Plutarch* 1962b, 85.

⁵⁰¹ Zografou 2010, 249-283.

⁵⁰² López Carrasco 2021, 269.

⁵⁰³ Trantalidou 2006, 109, 111, 113-114; Rodríguez Valdés 2020, 169.

⁵⁰⁴ Plut., *Quaest. Rom.* 290D = *Plutarch* 1962b, 165.

⁵⁰⁵ Zografou 2010, 249-283.

⁵⁰⁶ Plut., *Quaest. Rom.* 280C = *Plutarch* 1962b, 105.

⁵⁰⁷ López Carrasco 2021, 265-266.

misterijama koje su se tamo održavale u čast Hekate i koribanta.⁵⁰⁸ Čini se da svi primjeri pasjih žrtava Hekati (rađanje/porod, veza s misterijama, kontakt s božanstvom/pojava božanstva u sklopu magijske ceremonije, čašćenje na *triodoi*, pročišćenje) označavaju neki oblik prijelaza ili uvoda u novu životnu etapu.⁵⁰⁹ Iako su u Sardu (Lidija) pronađeni tek tragovi Hekatina kulta (jedan upitni nalaz *hekataion*-a, spomenuti magijski stol s tri urezane figure božice), te se božica općenito nije osobito štovala u zapadnom dijelu Lidije, pasje bi se žrtve (štenci) iz Sarda, pronađene u keramičkom posuđu koje je sadržavalo ostatke ritualnih priloga, prema nekim istraživačima mogle povezati s Hekatom (ili Hermom).⁵¹⁰

Hekata se također povezivala s poznatim mitološkim psom, mnogoglavim čuvarom Hada, Kerberom. Kao što je spomenuto, i Hekata se smatrala čuvaricom, odnosno zaštitnicom ulaza, ali i drugih graničnih prostora. Osim toga, božica se, kao i Kerber, prikazivala s tri glave. Vezu Hekate i Kerbera možemo uočiti i kod Lukijana, u čijem je *Filopseudu* Hekata uz pomoć Kerbera, u sklopu magijskog rituala, spustila Mjesec na zemlju.⁵¹¹ Kerber je dakako poznat iz mita o Heraklu u kojem ga je junak, u posljednjem od zadataka, trebao svladati i dovesti Euristeju. Osim Atene, Heraklu je u ovom zadatku pomagao i Hermo (prati Herakla koji vraća Kerbera u Had ili mu ga pomaže smiriti i okovati), što je čest prikaz na vazama. Kao što je spomenuto, na dijelu vaza s prikazom scena iz Podzemlja, koje se najčešće datiraju u 4. st. pr. Kr., teško je razlikovati prikaze Hekate od prikaza Erinija. Krađa Kerbera je bila jedna od tema koja se prikazivala na ovim vazama, i u kojoj se pojavljuju ženski likovi s bakljama koji bi, dakle, mogli predstavljati Hekatu ili Erinije.⁵¹² Prema A. Zografou, na ovim se prikazima Hekata nalazi u ulozi čuvarice ulaza (iako se na nekim prikazima čini da je na Heraklovoj strani, poput Herma, prema autorici ga gleda s neodobravanjem), osobito jer Heraklo i Hermo otimaju Kerbera koji čuva vrata Hada (dakle, Hekata u biti zamjenjuje otetog Kerbera), čime prijete narušavanju granice između svijeta živih i svijeta mrtvih. Primjer bi bio crvenofiguralni apulijski krater iz Münchena, iz 4. st. pr. Kr. (Slika 57), na kojem Hermo Heraklu, koji na lancu drži Kerbera, pokazuje izlaz iz Hada. Dvije od tri Kerberove glave gledaju prema ženskoj figuri koja bi mogla biti Hekata.⁵¹³

⁵⁰⁸ Suda, s.v. *Samothrake* = *Soudas* 2001, 318-319.

⁵⁰⁹ Zografou 2010, 249-283.

⁵¹⁰ Akyürek Şahin 2016, 6-7, 11; Greenewalt i Payne 1978, 44-45; Greenewalt 2010, 240-242.

Osim u Sardu, pasje su žrtve otkrivene i na drugim lokalitetima, poput lokaliteta minojske kulture Monastiraki na Kreti ili pak atenske agore, s time da se na ovim lokalitetima ne vežu uz Hekatu (Lobell i Powell 2010).

⁵¹¹ Lucian, *Philops.* 14 = *Lucian* 1960, 341-343.

⁵¹² Zografou 2010, 249-283.

⁵¹³ Zografou 1997, 185-188; Zografou 2010, 249-283.

5. Hekatin kult u antici

Ako uzmemo u obzir sve do sada rečeno o Hekati, možemo zaključiti da je kult ove božice imao tri faze. U *Teogoniji*,⁵¹⁴ kao prvom izvoru koji ju spominje, Hekata je značajna i moćna božica, zbog čega su neki istraživači, poput Ronana, zaključili da je u ovoj fazi bilo vidljivo njezino podrijetlo kao „istočnjačke“ Velike božice. S. Ronan je također smatrao da odsutnost mračnih karakteristika božice u ovoj prvoj fazi kulta ne znači da one nisu postojale, nego da su bile potisnute. U drugoj fazi kulta, od helenizma nadalje, Hekata je bila prvenstveno božica duhova i magije (prema nekima i Mjeseca), što su karakteristike koje su definirale njezin karakter u pučkoj misli. Literarni izvori koji najbolje opisuju ovu fazu su *PGM*. Posljednja faza kulta bila je obilježena utjecajem *Kaldejskih proročanstava* na poganske krugove u kasnoj antici. U ovoj su fazi lunarne karakteristike božice bile marginalizirane, a naglasak više nije bio toliko na njezinim zastrašujućim elementima (iako je i dalje bila zastrašujuća božica), koliko je bio na shvaćanju Hekate kao božice kozmičke sile koja daje život. Prema S. Ronanu, ova je Hekata opet imala karakteristike Velike božice, te je podsjećala na Heziodov prikaz.⁵¹⁵

Važan dio Hekatinog kulta bile su mjesečne žrtve u hrani (tzv. Hekatini obroci) koje su se najčešće ostavljale na raskrižjima, i čiji je cilj vjerojatno bio umiriti ne samo božicu, nego i nemirne, osvetničke duše koje su bile dio njezine pratnje.⁵¹⁶ Tako Aristofan spominje da su ovakve žrtve prilagali bogati, a često pojeli siromašni (*Plut.* 594-597).⁵¹⁷ Zato Demosten, kada želi ocrniti svog protivnika Konona, ističe da je ovaj jeo hranu namijenjenu Hekati, čime ga, između ostalog, želi okarakterizirati i kao bezbožnog (*Dem.* 54, 39).⁵¹⁸ U komentarima Aristofanovog *Pluta* ističe se da su se obroci za Hekatu na raskrižjima ostavljali na dan mladog Mjeseca (*Schol. Ar. Plut.* 594).⁵¹⁹ Isti podatak o žrtvama za Hekatu (u ovom slučaju i Herma) u vrijeme mladog Mjeseca donosi i Porfirije (*Abst.* 2, 16).⁵²⁰ Hekatine obroke također spominju Sofron (fr. 26),⁵²¹ Plutarh (*Quaest. conv.* 708F–709A),⁵²² Lukijan (*Dial. mort.* 1, 1),⁵²³ a vjerojatno i Atenej, koji kao prilog ističe tortu (*amphiphon*) okruženu

⁵¹⁴ Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

⁵¹⁵ Ronan 1992a, 5.

⁵¹⁶ Smith 1992, 57.

⁵¹⁷ *Aristophanes* 1946, 419.

⁵¹⁸ *Demosthenes* 1939, 157.

⁵¹⁹ *Scholia in Aristophanem* 1883, 357.

⁵²⁰ *Porphyrius* 2014, 60-61.

⁵²¹ *Sophron* 2004, 63.

⁵²² *Plutarch* 1961, 65-67.

⁵²³ *Lucian* 1961, 3.

bakljama.⁵²⁴ Atenej također spominje ribu (*trigle*) posvećenu Hekati, koja je možda bila dio njezinih obroka, kao i banket u Hekatinu čast koji se održavao krajem mjeseca (Ath. 7, 126).⁵²⁵ Istu vrstu ribe (*trigla*) posvećenu božici, spominje i Kornut (*Theol.* 72-73),⁵²⁶ dok se u Aristofanovoj *Lizistrati* na gozbi u Hekatinu čast namjeravala poslužiti jegulja (*enkhelus*) iz Beotije (*Lys.* 700).⁵²⁷ Čini da su Hekatinu obroci spadali u privatnu sferu kulta i u pučku pobožnost, odnosno prilagali su se bez posredovanja svećenika, pa se putem njih uspostavljala izravna veza između božice i smrtnika.⁵²⁸

Prema literarnim izvorima božica se častila na dan mladog Mjeseca, ali i krajem mjeseca. Dani na kraju mjeseca (*apophrades*), koji su se smatrali zabranjenim, nesretnim danima, bili su namijenjeni kultu mrtvih. Na te su se dane vjerojatno odvijali i rituali pročišćenja. Suprotno njima, dani na početku mjeseca smatrali su se pobožnim, te su bili posvećeni bogovima zaštitnicima. Dakle, 30. dana u mjesecu, koji se nazivao *triakas*, vršili su se rituali posvećeni pokojnicima, koji su bili centrirani oko zajedničkog obroka, i vjerojatno modelirani prema praksama vezanima uz pogrebe. *Triakades* su u Lagini bili dani slavlja u čast Hekate, u kojima je ključni događaj bio banket za štovatelje koji se održavao 30. dan u mjesecu. U Lagini je također zadnji *triakas* godine bila godišnjica Hekatina rođenja i tada se također održavalo slavlje. A. Zografou je istaknula da, ako se Hekata častila na kraju mjeseca time se nije nužno željelo istaknuti njezin ktonični karakter. Primjerice, rituali u čast predaka nisu uvijek imali ktonični karakter, odnosno javni obroci u čast predaka su bili prilika da zajednica učvrsti veze prije ulaska u novi mjesec. Međutim, to ne isključuje mogućnost da se božica ipak častila na početku mjeseca, odnosno ne postoje definitivni dokazi o tome koji se točno dan u mjesecu održavalo čašćenje božice.⁵²⁹ Osim Hekatinih obroka (*deipna Hekates*), na raskrižjima su se ostavljale i *katharmata*, *katharsia* i *oxuthumia*. Ova četiri tipa žrtava, odnosno ostataka žrtava (otpadaka) miješali su već antički autori. *Katharmata* je vjerojatno bio naziv za otpatke bilo koje vrste, a *katharsia* za ostatke žrtava nakon kućnih rituala pročišćenja. *Oxuthumia* je, prema K. F. Smithu, vjerojatno bio zajednički naziv za ceremonije koje su služile za otklanjanje bijesa Hekate i nemirnih duša.⁵³⁰ Prema S. Iles Johnston, spomenuti otpadci (uključujući *oxuthumia*) nemaju veze s *deipna Hekates*, ali ih moderni

⁵²⁴ *Athenaeus* 1854b, 1030.

⁵²⁵ *Athenaeus* 1854a, 511-512.

⁵²⁶ *Cornutus* 2018, 59-60.

⁵²⁷ *Aristophanes* 1946, 73.

⁵²⁸ Serafini 2015.

⁵²⁹ Zografou 2010, 203-223.

⁵³⁰ Smith 1992, 59-60.

istraživači⁵³¹ katkad povezuju jer je Hekata bila božica vezana uz onečišćenja.⁵³² Praksa ostavljanja žrtava na raskrižjima zadržala se još neko vrijeme nakon antike, s obzirom na to da ju je Crkva još u 11. stoljeću nastojala iskorijeniti.⁵³³

Dakle, Hekata se povezivala s različitim „onečišćenjima“. Možda se već kod Sofrona (5. st. pr. Kr.), koji božicu povezuje s različitim „onečišćenjima“ poput kontakta s mrtvim tijelom (fr. 8),⁵³⁴ vidi ta veza. Teofrastov *Praznovjerni čovjek*, u strahu od Hekate, stalno vrši rituale pročišćenja kuće (*Char.* 16, 7),⁵³⁵ a autor hipokratske rasprave *O svetoj bolesti* (4, 30-33)⁵³⁶ zaključuje da je Hekata bila najstrašnija božica, s obzirom na to da su se u pučkoj praksi uz nju vezali različiti rituali pročišćenja. Dion Hrizostom pak spominje da su ludilo liječili oni koji su se bavili ritualima pročišćenja, a liječili su ga tako što su nastojali umiriti Hekatinu nezadovoljstvo (*Or.* 4, 90).⁵³⁷ Spomenuta je i veza božice s „onečišćenjem“ nakon poroda, kao i njezina veza s raskrižjima, na kojima su se katkad ostavljala mrtva tijela, te ostaci rituala pročišćenja kuće. Postoje i natpisi (poput onog iz Salone) u kojima se Hekatinim likom prijeti onima koji bi mogli onečistiti neki prostor. Prema Iles Johnston, onečišćenja koja su se vezala uz Hekatu, poput rađanja ili pak kontakta s mrtvim tijelom, trebala bi se shvatiti kao životne promjene, odnosno prekretnice.⁵³⁸

Literarni izvori donose podatke i o Hekatinim hramovima i značajnim skulpturama. Već su spomenuti Alkamenova *Epipyrgidia* iz Atene i Mironov *xoanon* iz Egeje gdje se nalazio i Hekatin hram (Paus. 2, 30, 2),⁵³⁹ Hekatin hram (blizu Ilitijinog hrama) i tri skulpture božice iz Arga (Paus. 2, 22, 7),⁵⁴⁰ te skulptura (blizu Artemidinog hrama) i *Hekatesion* iz Efeza (Plin., *NH* 36, 32; Strab. 14, 1, 23).⁵⁴¹ Međutim, kako ovi hramovi nisu ubicirani, ne možemo znati od kada se božica u njima štovala, odnosno koliko daleko u prošlost seže njezino štovanje na tim lokacijama. Strabon spominje Hekatin hram u Lagini, čije su ruševine i danas vidljive, u kojem se održavao godišnji festival u čast božice (Strab. 14, 2, 25).⁵⁴² Prema Eunapiju, Hekatin se hram nalazio i u Pergamu (*VS* 475),⁵⁴³ a Ivan Malala piše o

⁵³¹ López Carrasco 2021, 267.

⁵³² Iles Johnston 1991, 221.

⁵³³ Smith 1992, 61.

⁵³⁴ *Sophon* 2004, 49.

⁵³⁵ *Theophrastus* 2004, 111.

⁵³⁶ *Hippocrates* 2015, 347.

⁵³⁷ *Dio Chrysostom* 2017, 84.

⁵³⁸ Iles Johnston 1991, 221.

⁵³⁹ *Pausanias* 1918, 409.

⁵⁴⁰ *Ibid.*, 367.

⁵⁴¹ *Pliny* 1971, 25-27; *Strabo* 1960, 229.

⁵⁴² *Strabo* 1960, 297.

⁵⁴³ *Eunapius* 1922, 435.

podzemnom hramu božice kojeg je izgradio car Dioklecijan u Dafni, blizu Antiohije na Orontu (Malal. 12, 307).⁵⁴⁴

Izvori spominju i Hekatine kipove ili mala svetišta (*hekataia*). Tako na njih vjerojatno aludira Eshil (5. st. pr. Kr.) kada piše da je božica stajala ispred kraljevskih rezidencija (fr. 388).⁵⁴⁵ Kod Aristofana se *hekataion* spominje u nekoliko djela: u *Žabama* (*Ra.* 366),⁵⁴⁶ u *Osama*, gdje se ističe da ga je svaka atenska kuća imala ispred ulaza (*Vesp.* 804),⁵⁴⁷ te u *Lizistrati*, gdje ga Teagenova žena pita za savjet (*Lys.* 63-64).⁵⁴⁸ Iz komentara *Osa* pak saznajemo razlog podizanja *hekataia*: zbog Hekatine funkcije *kourotrophos* i funkcije zaštitnice (*Schol. Ar. Vesp.* 804).⁵⁴⁹ Plutarh je povezoao Hekatine uloge božice zaštitnice raskrižja i gradskih vrata, kada piše da je na tim mjestima bilo uobičajeno postavljati *hekataia* (*Regum* 193F).⁵⁵⁰ Dakle, putem *hekataia* tražila se zaštita božice, ali su istovremeno postojali i načini zaštite od negativnog utjecaja božice. Tako primjerice u Lukijanovom *Filopseudu* Eukrat koristi prsten kako bi se zaštitio od Hekate (*Philops.* 22-24),⁵⁵¹ što sugerira upotrebu zaštitnih amuleta u pučkoj praksi.

Epigrafski nam spomenici također potvrđuju Hekatinu funkciju zaštitnice ulaza, i to specifično gradskih vrata. Tako su primjerice na Rodu pronađeni natpisi iz 3. st. pr. Kr., u kojima se povezuju Hekata *Propylaia* i Hermo *Propylaios*, kao i Apolon *Apotropaios*. Iz 3. je stoljeća pr. Kr. i natpis iz karijskog grada Afrodizijade⁵⁵² u kojem se spominje svećenstvo Hekate *propoleos*, i koji svjedoči o postojanju kulta Hekate *propolis* ili *pro poleos* („ispred grada“).⁵⁵³ Na otoku Tasu, božica se štovala na tri različita gradska ulaza: morskim, Silenovim i Hermovim vratima.⁵⁵⁴ Najstariji je spomenik iz Male Azije posvećen Hekati žrtvenik iz četvrti Apolona *Delphinios*-a u Miletu, ispisan u bustrofedon stilu i datiran u 6. st. pr. Kr., koji je ujedno i najraniji epigrafski dokaz Hekatina kulta. Božica se ovdje, uz Apolona, javlja kao zaštitnica ulaza. Činjenica da je žrtvenik pronađen ispred pritaneja, govori nam da je Hekata u Miletu bila dio službenog kulta.⁵⁵⁵ Hekata je u Miletu, prema

⁵⁴⁴ John Malalas 1986, 167.

⁵⁴⁵ Aeschylus 1926, 499.

⁵⁴⁶ Aristophanes 1927, 331.

⁵⁴⁷ Aristophanes 1930, 487.

⁵⁴⁸ Aristophanes 1946, 11.

⁵⁴⁹ Scholia in Aristophanem 1883, 153; Iles Johnston 1999, 212.

⁵⁵⁰ Plutarch 1931, 147.

⁵⁵¹ Lucian 1960, 353-357.

⁵⁵² CIG 2796.

⁵⁵³ Zografou 2010, 93-122.

⁵⁵⁴ Iles Johnston 1999, 207.

⁵⁵⁵ Marquardt 1981, 251; Iles Johnston 1999, 204.

Hezihiju, imala epitet *Hypolampteira*⁵⁵⁶ (ona koja sjaji ispod, ona koja počinje sjati), kao i epitet *Phosphoros*, koji se javlja na žrtveniku iz 1. st. pr. Kr. Božicu spominju i kulturni propisi udruge, odnosno bratstva *Molpoi* iz 2. stoljeća. Iz tih propisa saznajemo da su se u svečanoj procesiji od Mileta do Didime nosila dva misteriozna objekta zvana *gylloi*, od kojih se jedan polagao „kod Hekate“ *prosthen pyleon* (ispred vrata) Mileta, a drugi vjerojatno kod Apolonovog hrama u Didimi. Upravo se zato često ističe da je u Maloj Aziji bila istaknuta njezina uloga kao božice zaštitnice gradskih vrata.⁵⁵⁷ S. Iles Johnston, koja zastupa Hekatino karijsko podrijetlo, smatra da je ova uloga vjerojatno spadala u Hekatine izvorne karijske karakteristike koje su kasnije preuzete u Grčkoj. U prilog toj teoriji išla bi i činjenica da je u Grčkoj već postojalo božanstvo koje je štitilo ulaze: Hermo. Dakle, prema Iles Johnston, Hekata je u kasno arhaisko doba bila prihvaćena u Grčkoj iz dva razloga. Kao prvo, svako božanstvo koje je štitilo granična mjesta imalo je važnu ulogu jer su u to vrijeme Grci postali izrazito zaokupljeni definiranjem prostora i njegovim razdvajanjem u određene svrhe (primjerice, polis je bio odvojen od svijeta izvan polisa, mrtvi su imali svoj prostor, svetišta su bila odvojena od sekularnog prostora itd.). Postavljanje *hekataia* na ulaze u svetišta, gradske ulaze i druga mjesta u sklopu grada, kao i hermi, vjerojatno je u početku imalo zaštitnu funkciju, ali se kasnije razvilo u način definiranja prostora. Kao drugo, u arhaisko doba porastao strah od nemirnih duša, pa bi svako božanstvo koje ih je moglo kontrolirati bilo cijenjeno.⁵⁵⁸ Osim epiteta vezanih uz ulaze i svjetlost, Hekata se nazivala (osobito u Maloj Aziji) i *Soteira* (spasiteljica); natpisi Hekati s ovim epitetom pronađeni su na Delu, u Pergamu, Stratonikeji i Lagini (Karija).⁵⁵⁹

Kao što je spomenuto, dokazi postojanja Hekatinih mjesečnih obroka, kao i podizanja *hekataia*, postoje barem od 5. st. pr. Kr. Međutim, prije tog razdoblja, iako se božica spominje u *Teogoniji*, dokazi njezina kulta gotovo da i ne postoje. Prema P. A. Marquardt, to ne znači da se božica slabo štovala u tom razdoblju, nego da je možda imala privatni ili obiteljski kult.⁵⁶⁰ S druge strane, C. Graml smatra da se božica u Grčkoj nije štovala u arhaisko doba. Kao dokaze je navela to što u dva najstarija izvora, *Teogoniji* i *Homerskoj himni Demetri*, nema podataka o Hekatinim kulturnim praksama. Kao najstariji dokaz kulturnih praksi božice na području Atike, najčešće se spominje ženska figura od terakote (6. st. pr. Kr.; Slika 1) vrlo neodređenog izgleda, s posvetom Hekati, koju Graml smatra krivotvorinom.

⁵⁵⁶ Hsch. s.v. *Hypolampteira* = *Hesychius* 2009, 125.

⁵⁵⁷ Iles Johnston 1999, 206-207; Feraru 2021, 109-110.

⁵⁵⁸ Iles Johnston 1999, 208, 210.

⁵⁵⁹ Perea Yébenes 2005, 215-216.

⁵⁶⁰ Marquardt 1981, 253.

Dakle, autorica je istaknula da se ovaj artefakt ne može smatrati najstarijim dokazom Hekatina kulta u Grčkoj. Također je istaknula da, iako se imenovani prikazi božice na atenskom crvenofiguralnom slikarstvu javljaju od 1. pol. 5. st. pr. Kr., oni samo potvrđuju njezino postojanje, ali ne daju podatke o njezinom kultu, odnosno kulturnim praksama. U epigrafskim izvorima Atike, Hekatino se ime rijetko pojavljuje. Prvi spomen njezinog imena je natpis iz 2. pol. 5. st. pr. Kr., iz deme Peanije, koji spominje Hekatino svećenstvo.⁵⁶¹ Kao što je istaknuto u poglavlju o Alkamenovoj Hekati, Graml smatra da se Hekata na atenskoj akropoli nije štovala kao samostalno božanstvo, nego je zapravo bila drugo ime Artemide. Na atičkom je području pronađeno više natpisa u kojima se spominje Hekata, ali su jako fragmentirani, zbog čega je Graml zaključila da se ne može utvrditi jesu li se ticali Hekate kao samostalne božice ili kao nadimka za neko drugo božanstvo, odnosno Artemidu.⁵⁶²

Kao što je spomenuto u poglavljima o Hekati svjetlonoši i psima kao životinjama koje specifično vežemo uz ovu božicu, Hekata se katkad smatrala božicom rađanja i vjenčanja, te su joj se žrtvovali psi. Prema A. D. Nocku postoji mogućnost da je ritual sličan onome kojeg spominje *Orfička Argonautika* (956-957),⁵⁶³ i koji je uključivao žrtvovanje pasa, doista postojao u Hekatinom kultu u kasnoj antici. U sklopu opisanog rituala, Orfej je iskopao trostruki jarak, složio lomaču i na nju dodao kolače koje je napravila Medeja. Zatim je žrtvovao tri crna štenca i pomiješao njihovu krv s biljem, te ih stavio na lomaču. Nakon toga je izlio ljevanicu, obukao se u crno, udario o broncu, te se pomolio.⁵⁶⁴ U sklopu poglavlja o teurgijskoj Hekati spomenuta je i praksa kasnoantičkih čarobnjaka/teurgista koji su animirali skulpture božice ili pak tvrdili da mogu postići njezino pojavljivanje među smrtnicima. Osim toga, spomenuto je i da su u kasnoj antici postojali Hekatini proroci. Dakle, u kasnoj je antici Hekata bila središnje božanstvo za tri vrlo bliske religijske grupe: osim za spomenute čarobnjake i teurgiste, bila je značajna božica i za orfike, što se primjećuje iz njezine orfičke himne,⁵⁶⁵ u kojoj je opisana kao nositeljica ključa svijeta i vladarica triju domena, nebeske, vodene i zemaljske.⁵⁶⁶ Artefakte koje bismo mogli vezati uz ove grupe štovatelja, odnosno čarobnjake i teurgiste, bila bi spomenuta tri magijska trokuta ili stola iz Male Azije i Sirije (Slika 53, Slika 54, Slika 55).

⁵⁶¹ IG I³ 250.

⁵⁶² Graml 2020, 109-110.

⁵⁶³ *Argonautica Orphica* 1764, 131.

⁵⁶⁴ Nock 1926, 50, 52.

⁵⁶⁵ *Hymn. Orph.* 1 = *Orphic Hymns* 1824, 7-8; *Orphic Hymni* 1955, 3-4.

⁵⁶⁶ Calvo Martínez 1992, 76-78.

Dio Hekatinog kulta bile su i misterije. Vezu božice s eleuzinskim misterijama možda sugerira *Homerska himna Demetri*,⁵⁶⁷ kao i niz prikaza na vazama u scenama vezanima uz eleuzinsku mitologiju. Međutim, za sada u Eleuzini nije pronađena ni jedna statua, posveta ili spominjanje božice u religijskom kalendaru, kao dokaz da je bila prisutna u tamošnjem svetištu Demetre i Kore.⁵⁶⁸ Jedini mogući trag Hekatina kulta u Eleuzini leži u identifikaciji s Artemidom koja se štovala (imala je hram) „ispred vrata“ (*Propylaia*) eleuzinskog svetišta. Osim toga, eleuzinski propileji slijede model onih na atenskoj akropoli (blizu kojih se nalazila Alkamenova Hekata), što je prema A. Zografou analogija između Artemide iz Eleuzine i Hekate iz Atene. Iako bi ova pozicija u Eleuzini bila primjerenija Hekati (u Selinuntu, na Siciliji, također se štovala na ulazu u hram Demetre *Malophoros*),⁵⁶⁹ ne možemo tvrditi da se Artemida *Propylaia* uvijek izjednačavala s Hekatom. Iako u Eleuzini vjerojatno nije postojao zaseban Hekatin kult, možda je postojao neki oblik ritualne dvojnice Hekate u sklopu ceremonija misterija.⁵⁷⁰ Tako bi se Hekatine titule *propolos* (koja prethodi)⁵⁷¹ i *opaon* (koja slijedi), koje je božica imala u sklopu mitologije vezane uz Demetru i Koru, možda mogle odnositi na svećenstvo, ali i štovatelje Demetre i Kore.⁵⁷² Dakle, postojanje Hekate u eleuzinskim misterijama je upitno, ali literarni izvori spominju njezine misterije na Samotraci (Strab. 10, 3, 19-20).⁵⁷³ Neki su izvori ove misterije povezali s koribantima i žrtvovanjima pasa, kao i specifičnom lokacijom na kojoj se sve to možda odvijalo: spiljom Zerintijom (*Schol. Ar. Pax 277*; Suda, s.v. *Samothrake*).⁵⁷⁴ Osim na Samotraci, Hekatine su se misterije održavale i na Egini, gdje ih je prema Pauzaniji uveo Orfej Tračanin (Paus. 2, 30, 2),⁵⁷⁵ i koje su prema Origenu bile u rangi onih u Eleuzini (*C. Cels. 6, 22*).⁵⁷⁶ Hekatine su misterije na Egini postojale barem od 5. st. pr. Kr. Prema J. N. Bremmeru, ove su misterije možda bile povezane s koribantskim koje, za razliku od Hekatinih, više nisu postojale u rimsko carsko doba. Hekatine su se misterije u Egini slavile godišnje, po noći, te su vjerojatno uključivale prethodna žrtvovanja i rituale pročišćenja. Postoji mogućnost da su se u ovim misterijama nastojali izliječiti mentalni problemi koje se vezalo uz Hekatu i njezinu pratnju, umirenjem božice i ritualima pročišćenja. Dio Hekatinih

⁵⁶⁷ *Homeric Hymn to Demeter* 2014, 34-35, 50; Marquardt 1981, 253; Zografou 2010, 55-90.

⁵⁶⁸ Zografou 2010, 55-90.

⁵⁶⁹ Posvetni natpis Hekati, pronađen kod propilona koji je služio kao ulaz u svetište Demetre *Malophoros*, posvetio je Aleksije iz Arkadije u vrijeme Gelona (5. st. pr. Kr.). Kraus 1960, 90; Iles Johnston 1999, 207.

⁵⁷⁰ Zografou 2010, 55-90.

⁵⁷¹ Termin *propolos* bio je kulturni, te se koristio za svećenice i svećenike Demetre i Kore (Zografou 2010, 55-90).

⁵⁷² Zografou 2010, 55-90.

⁵⁷³ *Strabo* 1961, 113.

⁵⁷⁴ *Scholia in Aristophanem* 1883, 179; *Souidas* 2001, 318-319.

⁵⁷⁵ *Pausanias* 1918, 409.

⁵⁷⁶ *Origen* 1979, 335.

misterija možda je bio i obrok ili pak ekstatični plesovi (koji su se vezali i uz koribante), ali to su samo pretpostavke.⁵⁷⁷

Hekadini se svećenici pojavljuju na nizu kasnoantičkih epigrafskih spomenika. Više natpisa, većinom žrtvenika, u kojima se spominju Hekadini hijerofanti potječe iz Rima.⁵⁷⁸ Prema J. N. Bremmeru, ovo su primjeri iniciranih u Hekatine misterije, za što su dokaz titule poput *hierophantes Liberi Patris et Hecatarum*, *hierofanta (deae) Hecatae* ili *sacerdos deae Hecatae*.⁵⁷⁹ Na ovim se spomenicima Hekata često povezuje s „orijentalnim“ božanstvima poput Izide, Mitre, Kibele i Atisa, ali i Libera. Na povezivanje, odnosno postojanje osoba koje su istovremeno bile svećenici Hekate i „orijentalnih“ božanstava, možda je utjecala slika božice iz *Kaldejskih proročanstava*, a vjerojatno i činjenica da su svi ovi kultovi bili misterijski. Hekatin se svećenik spominje i na natpisu iz Apuluma u provinciji Daciji,⁵⁸⁰ a svećenik Hekate i Libera na natpisu iz Imole u Italiji.⁵⁸¹ Hekati su natpise posvećivali i oslobođenici, kao što je vidljivo na još jednom natpisu iz Rima, na kojem se Hekata naziva Trivijom.⁵⁸² Iako među Hekatinim svećenstvom dominiraju muškarci, imamo i primjer svećenice, Fabije Akonije Pauline,⁵⁸³ koja je bila inicirana u njezine misterije.⁵⁸⁴ Hekatu su štovali i vojnici, što nam dokazuju natpisi iz Mezije. Tako je natpis (datiran u 3. st.) na arhitravu iz Singiduna, Hekati Triviji posvetio vojnik 4. legije (*Flavia Maximiniana*), dok su žrtvenik Hekati (pod imenom *Dea Placida*) iz rimskog vojnog logora *Novae* posvetili *praefectus legionis* i njegova supruga. Iz *Novae* imamo i žrtvenik koji je božici posvetio gradski službenik (*augustalis municipii*).⁵⁸⁵ Možemo zaključiti da su Hekadini štovatelji bili i svećenici drugih božanstava, oslobođenici, vojna lica i gradski službenici.

⁵⁷⁷ Bremmer 2014, 97-98.

⁵⁷⁸ Primjerice: *CIL* VI 261, 504, 507, 509, 510, 511, 1675; *ILS* 1259, 1260, 1264, 4148, 4152, 4226.

⁵⁷⁹ Bremmer 2014, 99.

⁵⁸⁰ *CIL* III, 1095; Hekata se spominje kao *Triformis Libera*.

⁵⁸¹ *CIL* XI 1671.

⁵⁸² *ILS* 3272.

⁵⁸³ *ILS* 1259, 1260.

⁵⁸⁴ Heckenbach 1912, 2781; Carabia 1989, 32; Bremmer 2014, 99.

⁵⁸⁵ Plemić 2010, 121, 126; Tomas 2017, 230-231.

5.1. Hekata u Lagini

Hekatin je kult u Maloj Aziji, prema dostupnim nalazima, bio najrašireniji u Kariji i Frigiji. Božica se štovala i u Lidiji (uglavnom u istočnoj), koja je bila pod utjecajem religijskih strujanja iz Frigije. Kako na području istočne Lidije nema spomenika koji bi se sa sigurnošću mogli datirati u helenističko ili ranija razdoblja, čini se da je ovdje Hekatin kult bio fenomen rimskog carskog doba. Prema N. E. Akyürek Şahin, Hekata je na ovom području, kao i na području Frigije, bila helenizirana verzija neke anatolijske božice.⁵⁸⁶ Prije helenizma, područje Karije bilo je pod vlašću različitih carstava, od kojih je možda najznačajnije Perzijsko. Iako su mnogi jonski gradovi već u arhaisko doba doživjeli grčku kolonizaciju i razvili grčke gradske identitete, unutrašnjost Karije se opirala grčkom utjecaju do 4. st. pr. Kr., pa su se mnogi lokalni običaji, kao i jezik, zadržali do u helenističko doba. Stratonikeju su osnovali Seleukidi u 1. pol. 3. st. pr. Kr., koji su ju koncipirali po modelu grčkog polisa. Dakako, u novi su polis s vremenom, odnosno njegovim širenjem, bila uključena mnoga lokalna karijska mjesta, od kojih je jedno bilo i na području Lagine (udaljena od Stratonikeje otprilike 10 km), koja je izvorno pripadala lokalnoj zajednici Koranza. Politički, Stratonikeja je bila dio Hrizaorske lige, federacije karijskih gradova i sela, koja je imala određen stupanj autonomije pod vlašću različitih osvajača. Tako je između 197. i 167. god. pr. Kr. bila pod kontrolom Roda, nakon čega je došla pod rimsku vlast koja se zadržala nekoliko stotina godina. Stratonikeja i Lagina su napredovale pod rimskom vlašću; Stratonikeja je kovala vlastiti novac, a bila je i centar trgovine. Prema A. Herring, upravo je taj prosperitet omogućio izgradnju laginskog svetišta, koje je postalo najznačajnije svetište u regiji, i kojeg su posjećivali ljudi iz cijelog rimskog svijeta.⁵⁸⁷ Također je potrebno istaknuti da je u Stratonikeji, osim svetišta laginske Hekate, bilo važno i svetište Zeusa u Panamari,⁵⁸⁸ još jedne lokalne zajednice u sklopu ovog polisa. Upravo je uz pomoć ova dva kulta (odnosno njihovog svećenstva) postignuta društvena integracija tih zajednica u isti polis. Oba su svetišta održavala važne festivale, te su imala velik značaj u životu polisa, što znači da je njihovo svećenstvo bilo među ključnim institucijama.⁵⁸⁹

Hekatin je hram u Lagini vjerojatno izgrađen u 2. st. pr. Kr. Međutim, istraživači se nisu suglasili oko vremena izgradnje, pa se tako predlažu godine od sredine 2. st. pr. Kr. do

⁵⁸⁶ Akyürek Şahin 2016, 5, 7.

⁵⁸⁷ Herring 2020, 247-249; Williamson 2013, 212.

⁵⁸⁸ Dio svečanosti festivala *Panamareia*, vezanog uz Zeusovo pojavljivanje, održavale su se i u Hekatinom svetištu u Lagini (Williamson 2013, 224).

⁵⁸⁹ Williamson 2013, 209-210.

kraja 1. st. pr. Kr., s time da trenutno dominira stav prema kojem se izgradnja datira u zadnju četvrtinu 2. st. pr. Kr. Na ovom su lokalitetu također otkriveni i ostaci svetišta (*peribolos*) iz 4. st. pr. Kr., i to blizu granica spomenutog helenističkog hrama. Nakon izgradnje hrama, oko 125. god. pr. Kr., svetište se nastavilo razvijati i ostalo je aktivno do 4. stoljeća. Većina je objekata izgrađena do 2. stoljeća, s time da su tijekom godina pojedine građevine obnavljane. Tako je primjerice svetište obnavljano nakon Mitridatskih ratova (88.-63. g. pr. Kr.), ali i nakon Labijenovog napada 40. god. pr. Kr. U izgradnji su, kao i u obnovi, sudjelovali svećenici.⁵⁹⁰ Glavna je dekoracija hrama, korinskog pseudodiptera (Slika 22), friz koji uključuje prikaze Hekate s jednim licem i jednim tijelom, i koji se čuva u Arheološkom muzeju u Istanbulu. Hekatinini se prikazi na ovom frizu najčešće pripisuju lokalnoj prirodi kulta božice u Lagini. Kao što je već spomenuto, na zapadnom je dijelu friza prikazana gigantomahija (Slika 23), na istočnom Zeusovo rođenje (Slika 24), a na sjevernom prikaz koji većina istraživača tumači kao sklapanje savezništva između Rima i Karije ili općenito gradova Male Azije (Slika 25). Na južnom frizu, na kojem istraživači ne pronalaze Hekatin lik (Kraus je istaknuo da je dio s prikazom Hekate izgubljen), prikazan je skup bogova (Slika 26). U sceni gigantomahije Hekata se nalazi u sredini, s bakljom i velom koji lebdi iza nje. Na istočnom je frizu pak prikazana Reja na ležaju za rađanje, okružena svojim štovateljima (kuretima) koji su prikazani s bubnjevima. Desno od Reje je Hekata koja Kronu (sjedi na prijestolju) nosi kamen umotan poput djeteta. Prema S. Iles Johnston, ovaj bi se prikaz mogao povezati s Hekatinom funkcijom *kourotrophos*. Na sjevernom frizu Hekata, koja nosi polos i drži posudu za libaciju, nadgleda scenu rukovanja (*dexiosis*) grčkog vojnika i Amazonke.⁵⁹¹ Ovim se frizom osobito bavio R. van Bremen, koji je ponudio drugačiju interpretaciju od uobičajene (= alegorija sporazuma između Rima i Azije ili Rima i Karije, s naglaskom na rimski utjecaj na ovim prostorima). Na temelju analize natpisa na zidovima hrama i pretpostavke da je hram izgrađen u vrijeme relativnog mira i prosperiteta, van Bremen je zaključio da je ovaj friz povezan sa „stvarnim“ ili simboličnim rođenjem Hekate u sklopu lokalnog karijskog ili hrizaorskog panteona, te na neki način nastoji opravdati njezinu ulogu u osnivačkom mitu tog panteona, s time da možda i sam friz prikazuje (hrizaorski?) osnivački mit.⁵⁹² Potrebno je spomenuti da je božica u Lagini, osim spomenutog epiteta *Soteira*, imala i epitete poput *epiphanes*, *epiphanestate*, *megiste* i *dadophoros*.⁵⁹³

⁵⁹⁰ Herring 2020, 247-248.

⁵⁹¹ Herring 2020, 247, 250, 254-256, 258; Iles Johnston 1999, 213; Kraus 1960, 46; Bremen 2010.

⁵⁹² Bremen 2010.

⁵⁹³ Kraus 1960, 43-45.

Hram je bio okružen s četiri dorske stoe, te se ispred njega nalazio monumentalni helenistički (datiran poput hrama u 2. st. pr. Kr.) žrtvenik (Slika 21). Stoe, koje su bile dio izvornog dizajna svetišta (iako su prošle više obnova, koje su financirali svećenici i njihove obitelji), nisu imale ili su imale minimalni skulpturalni ukras. Stol žrtvenika bio je okružen korintskom kolonadom, te je poput hrama bio izrađen od mramora i ukrašen frizom. Iako su fragmenti arhitektonske skulpture žrtvenika pronađeni, nije utvrđeno gdje su se točno nalazili, i s obzirom na fragmentiranost teško je odrediti što je točno bilo prikazano (s time da većina stručnjaka smatra da je bilo prikazano okupljanje bogova). Kompleks je imao i propilon apsidalnog oblika koji je također bio dio izvornog plana svetišta iz 2. st. pr. Kr., ali je prošao kroz više rekonstrukcija, te se većina sačuvanog propilona datira u 1. st. pr. Kr. Apsidalni zapadni dio kasniji je dodatak, možda iz 2. stoljeća. Na propilonu se nalazi i natpis, datiran u 2. st., prema kojem ga je Hekati posvetio njezin svećenik Ulpis, kao i natpis koji spominje da je car August financirao obnovu dijela svetišta (možda samo propilona).⁵⁹⁴ Kao posebnost ovog svetišta A. Herring je istaknula moguću prisutnost žrtvenika u celi hrama, po čemu bi ovaj hram bio jedinstven. Naime, u središtu cele otkriveno je udubljenje u kojem je pronađen polen grožđa, zbog čega je autorica zaključila da su se ovdje možda prilagali mali žrtveni darovi u hrani i vršile libacije. Iako istraživači laginsku Hekatu uglavnom ne smatraju ktoničnom božicom, A. Herring smatra da su se ove žrtve u celi, ako su postojale, ticale Hekatine ktonične prirode.⁵⁹⁵ U sklopu kompleksa svetišta u Lagini nalazile su se i kuće za hramsko osoblje, mala tržnica, mala svetišta Serapisa i deificiranog Augusta, te Hekatin sveti gaj, s time da nije poznata točna lokacija ovih objekata. Dakle, u ovom su kompleksu živjeli samo hramski službenici i njihove obitelji, koji su se brinuli o svakodnevnom održavanju svetišta i dnevnim ritualima.⁵⁹⁶

Većina je štovatelja u svetište dolazila u vrijeme festivala, od kojih su dva bila osobito značajna: *genethlia* (u sklopu kojeg se slavilo Hekatino rođenje, i koji se održavao 30. dan mjeseca, uz veće slavlje jednom godišnje) i *kleidos agoge* ili *kleidophoria* (godišnji tzv. festival ključa, koji je trajao više dana i uključivao sportska natjecanja, glazbene izvedbe, žrtvovanja itd.). U sklopu *kleidos agoge* održavala se *kleidos pompe* (procesija ključa), u kojoj je ženska osoba pod nazivom *kleidophoros* nosila ključ iz Lagine u Stratonikeju.⁵⁹⁷ Najraniji je natpis iz Lagine, u kojem se spominje funkcija *kleidophoros*, natpis iz 2. ili 1. st. pr. Kr. u kojem se hvali Klodijana, kći svećenika i njegove supruge jer je nosila ključ tijekom

⁵⁹⁴ Herring 2020, 250-251, 253-254.

⁵⁹⁵ *Ibid.*, 260.

⁵⁹⁶ *Ibid.*, 253-254.

⁵⁹⁷ Herring 2020, 253-254; Williamson 2013, 217.

procesije. Ovu je funkciju najčešće imala kći svećenika ili svećeničkog para koji je služio Hekati te godine, a katkad ju je pratio i brat (*parapompos* ili *kosmophoros*). Funkcija *kleidophoros* donosila je čast i prestiž, te se čini da je ta titula bila doživotna.⁵⁹⁸ Istraživači različito tumače značenje ključa koji se nosio u *kleidos pompe*. Tako je T. Kraus istaknuo da specifična funkcija ključonoše nije baš jasna, kao ni značenje *kleidos agoge*, pa se ključ nošen u procesiji često objašnjava samo kao Hekatin simbol. Prema njemu se laginska Hekata, osim u ovoj procesiji, nije mogla povezati s ključem (ni na natpisima, ni na frizu, niti na novcu), zbog čega je zaključio da u ovom slučaju ključ nije bio simbol božice, nego kulturni predmet.⁵⁹⁹ W. Berg je pak ključ u ovom kontekstu povezao s Podzemljem, odnosno smatrao je da je ključ nošen u procesiji bio simboličan ključ vrata Podzemlja.⁶⁰⁰ S. Iles Johnston je pak pretpostavila da je služio za otključavanje gradskih vrata koje je Hekata trebala štititi, odnosno da je simbolizirao Hekatinu moć zatvaranja grada pred opasnostima, ili pak otvaranja ako je riječ o pozitivnim utjecajima.⁶⁰¹ Prema A. Zografou, ključ kojeg je nosila *kleidophoros* bio je stvarni ključ Hekatina hrama u Lagini.⁶⁰² Ključ je također istovremeno mogao imati i više značenja (npr. ključ hrama, gradskih vrata, života i smrti itd.), kao što je istaknula C. G. Williamson.⁶⁰³ Funkcija nositelja ključeva nije potvrđena samo u Lagini, pa se tako primjerice javlja i u Asklepijevom svetištu u Ateni. Osim toga, čini se da je bila ograničena na razdoblje helenizma i rimskog carskog doba.⁶⁰⁴

U sklopu svetišta u Lagini (kao i onog u Panamari), pronađeno je puno natpisa, od kojih se većina datira od 2. st. pr. Kr. do 3. stoljeća.⁶⁰⁵ Od natpisa koji se nalaze na zidovima Hekatinog hrama, možda je najvažniji *Senatus consultum de Stratonicensibus* (na vanjskom zidu cele), odnosno dekret rimskog senata iz 81. god. pr. Kr. Ovaj dekret, kao zahvalu Stratonikeji koja je bila na rimskoj strani u Mitridatskim ratovima, polisima obećava novčanu naknadu, kao i politička prava i privilegije, pa je tako Hekatino svetište proglašeno nepovredivim, odnosno priznato mu je pravo/sloboda *asylia*. Osim toga, Stratonikeja je dobila i proširenje teritorija, što ju je učinilo jednim od najvećih polisa na tom području.

⁵⁹⁸ Williamson 2013, 218.

⁵⁹⁹ Kraus 1960, 48-49.

Ključ se kao atribut na Hekatinim spomenicima počeo pojavljivati relativno kasno, odnosno nema predhelenističkih primjera takvih spomenika. Osim toga, statue i reljefi trostruke Hekate koja drži ključ nisu brojni, te se najčešće datiraju u 2. i 3. stoljeće (Kraus 1960, 49; Karatas 2019, 179). Potrebno je spomenuti i da se Hekata u *Orfičkim himnama* spominje kao nositeljica ključa cijelog kozmosa (*Hymn. Orph. 1 = Orphic Hymns* 1824, 7-8; *Orphei hymni* 1955, 3-4).

⁶⁰⁰ Berg 1974, 137.

⁶⁰¹ Iles Johnston 1999, 206.

⁶⁰² Zografou 2010, 93-122.

⁶⁰³ Williamson 2013, 218.

⁶⁰⁴ Karatas 2019, 185.

⁶⁰⁵ Williamson 2013, 210.

Natpis uključuje i popis gradova koji su svetištu priznali spomenuto pravo, a spominje i novi festival, *Hekatesia-Romaia*, u kojem su se slavile Hekata i Roma.⁶⁰⁶ Osim ovog natpisa, postoje i liste svećenika iz kojih vidimo da je njihova služba bila godišnja. Osim lista, još nam podataka o svećenicima iz Lagine pružaju njihovi počasni spomenici, i to osobito tzv. *hiereus* natpisi koji bilježe njihova postignuća i dobročinstva, te potvrđuju visoki značaj funkcije Hekatinog svećenika. Spomenuti se natpisi u većini datiraju u rimsko carsko doba, te čine najveću kategoriju dokumentacije iz Lagine. Većina ih je bila zapisana na zidovima hrama i, kako se čini, bez određenog redoslijeda. Iz natpisa također saznajemo da su svećenici bili s cijelog područja Stratonikeje, odnosno mogli su biti iz bilo koje deme polisa, ali su ipak pripadali elitnim obiteljima. U spomenutim su festivalima osobito važne bile ritualne gozbe, koje su do kasnog 2. stoljeća i u 3. stoljeću postale glavni način pokazivanja euergetizma, a često su ih financirali upravo svećenici (što nam dokazuju *hiereus* natpisi).⁶⁰⁷ Osim gozbi, svećenici su financirali i organizirali spomenute popratne sadržaje u sklopu festivala. Upravo je to financiranje bilo jedan od razloga zašto se svećenstvo biralo iz bogatijih obitelji, ali su gozbe i dobročinstva također bili prilika najbogatijih obitelji da monopoliziraju tu prestižnu (svećeničku) funkciju. Međutim, proces odabira svećenika nije sasvim jasan, a nije jasno ni je li ova funkcija bila izborna ili dobrovoljna. Iako nije bila nasljedna, funkciju Hekatinog svećenika su, osobito u kasnijim godinama, držale različite generacije iste obitelji, pa i više puta isti pojedinci. Nekoliko je pojedinaca imalo funkciju Hekatinog svećenika u Lagini i Zeusovog u Panamari. U Lagini, kao i u Panamari, uz svećenika je katkad postojala i svećenica čije specifične zadaće nisu jasne, koja je najčešće bila njegova supruga ili rođakinja. Osim uloge svećenice, u Lagini je postojala još jedna ženska uloga u Hekatinom kultu: *kleidophoros*, nositeljica ključa.⁶⁰⁸ Potrebno je spomenuti da se u Lagini, kao Hekatini svećenici, spominju i eunusi (*semnotatoi*), što je prema Krausu također dokaz karijskog podrijetla božice; eunusi nisu imali ulogu u grčkim kultovima, ali su na Istoku bili specifični za kultove nekoliko Velikih božica, među kojima su Kibela i efeška Artemida. U slučaju ovih kultova, eunusi sežu u pred-frigijsko doba.⁶⁰⁹ Na području Stratonikeje pronađeni su i natpisi posvećeni Hekati koji spominju funkcije (kultne službenike) koje vežemo uz misterije, poput *orgiophantes* i *mystagogos*. Međutim, ove se

⁶⁰⁶ Herring 2020, 259-260; Williamson 2013, 213.

⁶⁰⁷ Williamson 2013, 214-215.

⁶⁰⁸ *Ibid.*, 216-217.

⁶⁰⁹ Kraus 1960, 47-48.

riječi ne spominju u izravnoj vezi s Hekatinim misterijama, odnosno nije eksplicitno navedeno da su ti pojedinci bili službenici u Hekatinim misterijama.⁶¹⁰

Kao što je spomenuto, na frizu hrama u Lagini Hekata je prikazana kao jednostruka, te se čini da je na ovom području dominirao takav prikaz božice. T. Kraus je osobito zagovarao ovu pretpostavku, odnosno smatrao je da je trostrukost grčki, atički izum. Iako je nekoliko primjeraka trostrukih skulptura božice pronađeno u Lagini, Kraus ih je shvaćao kao dokaze grčkog utjecaja i kao votivne darove laginskoj Hekati.⁶¹¹ Dakle, jednostruki bi prikaz božice u ovom slučaju predstavljao lokalnu posebnost, te nije karakterističan i za ostatak Karije. Odnosno, u rimsko je doba u Kariji, kao i u većini grčko-rimskog svijeta, dominirala trostruka forma božice. W. Berg je pretpostavio da je Stratonikeja od 1. st. pr. Kr. kovala novac s likom jednostruke Hekate koja je, poput njezinog lika na sjevernom frizu hrama u Lagini, bila prikazana s bakljom u lijevoj, fjalom u desnoj ruci, te polosom na glavi (prikaz na frizu je oštećen, pa je autor pretpostavio da je božica držala baklju).⁶¹² Ova se pretpostavka pokazala točnom jer je H. Sarian u katalogu Hekatinih spomenika u *LIMC*-u zabilježila takav nalaz (kat. br. 87, datiran u razdoblje nakon 81. g. pr. Kr.). W. Berg je također smatrao da su ovakvi prikazi božice na novcu bili specifični za područje Stratonikeje/Lagine, uz par iznimaka (novac Euhippe i Mastoure),⁶¹³ ali iz kataloga u *LIMC*-u možemo zaključiti da je bilo više gradova u Maloj Aziji koji su kovali novce s jednostrukim prikazom Hekate (kat. br. 86-92), od kojih se većina datira u rimsko carsko doba. Međutim, iz Male Azije, iz rimskog carskog doba, imamo i niz primjera trostruke Hekate na novcu (*LIMC* kat. br. 171-190). Još je potrebno spomenuti da je Berg smatrao da se Hekata u Lagini povezivala s glavnim božanstvima dominantne vlasti; tako se u doba rodske vladavine povezivala s Helijem i božicom Rodom (za što je dokaz Menofilov žrtvenik iz 2. st. pr. Kr.),⁶¹⁴ a u doba rimske s božicom Romom (za što su dokaz spomenute svečanosti *Hekatesia-Romaia*).⁶¹⁵

⁶¹⁰ Karatas 2019, 182.

⁶¹¹ Kraus 1960, 46.

⁶¹² Berg 1974, 131.

⁶¹³ *Ibid.*, 132.

⁶¹⁴ Menofil, Leonov sin, bio je svećenik Hekate, Helija i božice Rode. Ovaj žrtvenik je najranije datirani spomenik posvećen Hekati s područja Stratonikeje (Berg 1974, 133; Kraus 1960, 42; Williamson 2013, 212).

⁶¹⁵ Berg 1974, 133.

6. Sinkretizmi

6.1. Artemida, Ifigenija, Apolon

Artemida i Hekata su se u literarnim izvorima vrlo često povezivale, pa i izjednačavale. Osim toga, ove božice dijele dio atributa, pa ih je katkad teško razlikovati na umjetničkim prikazima. Prema *Teogoniji*,⁶¹⁶ Hekatina je majka Asterija, koja je također i sestra Lete, majke Apolona i Artemide. Međutim, najstariji literarni izvor koji izravno povezuje ove dvije božice je Eshil, kod kojeg su se obje zazivale kao zaštitnice žena pri porodu (*Supp.* 676).⁶¹⁷ Kod Euripida se pak izjednačavaju, kada se Hekata naziva Latoninom kćerkom (*Phoen.* 110),⁶¹⁸ a osim toga Hekata se povezuje i s vjenčanjima koja su spadala u Artemidinu domenu (*Tro.* 323-324).⁶¹⁹ Veza Hekate i Artemide vidljiva je i iz Kalimahovog fragmenta u kojem je Artemida pokojnicu ukrasila vlastitom odjećom ili nakitom i nazvala ju Hekatom (fr. 461).⁶²⁰ Pausanija pak donosi priču prema kojoj je Artemida Ifigeniju pretvorila u Hekatu (Paus. 1, 43, 1).⁶²¹ Diodor Sicilski piše da je Hekata utemeljila Artemidin hram u kojem su se žrtvovali stranci (Diod. Sic. 4, 45, 1-3).⁶²² Hekatu i Dijanu povezuje Vergilije (*Aen.* 4, 511),⁶²³ a Kornut ih izjednačava, odnosno Hekatu smatra jednim aspektom Artemide (*Theol.* 65, 74).⁶²⁴ Atenej spominje vrstu torte (*amphiphon*) i ribe (*trigle*) koje su se žrtvovala Hekati i Dijani (Ath. 7, 126; 14, 53),⁶²⁵ a u *Orfičkim himnama* Hekata poprima Artemidine karakteristike, pa se tako primjerice opisuje kao lovkinja (*Hymn. Orph.* 1).⁶²⁶ Božice još povezuju Euzebije (*Praep. evang.* 3, 11),⁶²⁷ Servije (*Verg. Buc.* 8, 75),⁶²⁸ *Orfička Argonautika*,⁶²⁹ te *scholia* Aristofanovog *Pluta*⁶³⁰ i Teokritovih *Idila*.⁶³¹ Božice su također imale i neke iste epitete, poput *Kalliste* (Hsch. s.v. *Kalliste*),⁶³² ali i *Soteira*.⁶³³

⁶¹⁶ Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

⁶¹⁷ *Aeschylus* 2009, 248.

⁶¹⁸ *Euripides* 1898, 9.

⁶¹⁹ *Euripides* 2009, 42.

⁶²⁰ *Callimachus* 1949, 352.

⁶²¹ *Pausanias* 1918, 229.

⁶²² *Diodorus of Sicily* 1967, 483-485.

⁶²³ *Virgil* 2007, 93.

⁶²⁴ *Cornutus* 2018, 54, 61; Zografou 2010, 123-152.

⁶²⁵ *Athenaeus* 1854a, 511-512; *Athenaeus* 1854b, 1030.

⁶²⁶ *Orphic Hymns* 1824, 7-8; *Orphei hymni* 1955, 3-4.

⁶²⁷ *Eusebius* 2019, 2497.

⁶²⁸ *Servius* 1887, 105.

⁶²⁹ *Argon. orph.* 902, 909-910 = *Argonautica Orphica* 1764, 125.

⁶³⁰ *Schol. Ar. Plut.* 594 = *Scholia in Aristophanem* 1883, 357.

⁶³¹ *Schol. Theoc. Id.* 2, 12 = *Scholia in Theocritum* 1867, 20.

⁶³² *Hesychius* 1966, 402.

⁶³³ *Farnell* 1992a, 34.

Dakle, u nekim se literarnim izvorima Hekata i Artemida izjednačavaju, a to je izjednačavanje prisutno i na epigrafskim izvorima poput stele iz Tasa datirane u 5. st. pr. Kr.,⁶³⁴ na kojoj se spominje Artemida-Hekata. Ova je stela ujedno i najstariji epigrafski izvor koji spominje Artemidu-Hekatu. Zatim, iz deme Erihije (Atika) potječe kalendar, datiran u 4. st. pr. Kr., s popisom kultova (tj. lista žrtava koje su se prilagale na određene dane) od kojih je jedan i kult Artemide-Hekate, kojoj se žrtvovala svinja.⁶³⁵ Veza ove dvije božice osobito je posvjedočena na natpisima s Dela, gdje su se s jedne strane miješale (primjerice, božica raskrižja se naziva Artemidom), a s druge se strane javljaju u sinkretiziranom obliku Artemida-Hekata.⁶³⁶ Međusobno posuđivanje karakteristika vidljivo je i na Teri, gdje se kao božica raskrižja štovala Artemida *trioditis*,⁶³⁷ kao i u *Orfičkoj Argonautici*, u kojoj Artemidina statua s bakljama ima funkciju čuvarice ulaza u sveti gaj.⁶³⁸ Prema G. Gualandiju, tip skulpture Artemide-Hekate (primjer: Slika 58) pronađen je na više lokaliteta u sklopu Južnih Sporada. Autor je smatrao da su se ove skulpture smještale u helenističke hipogeje, pri čemu je Artemida-Hekata imala funkciju zaštitnice pokojnika. Većini ovih skulptura, koje se datiraju u helenizam, nedostaje glava, te su odjevene su u hiton i himation.⁶³⁹ Spomenuta je i teorija C. Graml, prema kojoj je Alkamenova Hekata zapravo bila Artemida-Hekata.⁶⁴⁰ Međutim, H. Sarian je smatrala da je identificiranje umjetničkih prikaza Artemide-Hekate izrazito problematično, te u svojem opširnom katalogu Hekatinih spomenika iz *LIMC*-a nije ni u jednom spomeniku prepoznala ovaj u potpunosti sinkretizirani tip, ali je nabrojala spomenike na kojima se božice povezuju (kat. br. 238-245). Također je istaknula da suvremeni istraživači ovaj tip često prepoznaju u prikazima božica s bakljama i psima, koji su prema njoj prikazi Artemide (božica u pokretu) ili Hekate (božica u hijeratskoj pozi). Tu je potrebno spomenuti da se Hekata također katkad prikazivala u pokretu, za što bi primjer bio krater s temom Perzefoninog *anodos*-a (Slika 18) iz 5. st. pr. Kr., kao i reljef Pergamskog žrtvenika iz 2. st. pr. Kr. (Slika 47). Kao jedinu iznimku, odnosno jedini siguran prikaz Artemide-Hekate, Sarian je navela mramornu statuu trostruke Hekate iz Epidaura, datiranu u 1. ili 2. st., s posvetom (na bazi statue) Artemidi-Hekati (*LIMC* kat. br. 243; Slika 59).⁶⁴¹

⁶³⁴ CRAI 1986, 616-617.

Na Tasu je pronađen još jedan natpis, datiran u 5. st. pr. Kr., koji povezuje Artemidu i Hekatu: *Artemido[s] Epaulies Hekates* (*BCH* 24, 1900, 268-269; Sarian 1992, 985).

⁶³⁵ *BCH* 87, 1963, 603-634.

⁶³⁶ Sarian 1992, 985-986.

⁶³⁷ Heckenbach 1912, 2770.

⁶³⁸ *Argon. orph.* 902, 909-910 = *Argonautica Orphica* 1764, 125.

⁶³⁹ Gualandi 1969, 233, 272.

⁶⁴⁰ Graml 2020, 112.

⁶⁴¹ Sarian 1992, 1017; Sarian 1998, 146.

Međutim, kao što je već spomenuto, samim time što je prikaz posvećen nekom božanstvu, ne mora značiti i da ga prikazuje. Također, osim posvete, ništa drugo u opisu ove skulpture ne upućuje na Artemidu. Kao primjer Hekatine skulpture s posvetom Artemidi (Dijani), potrebno je spomenuti i trostruku Hekatu iz provincije Dalmacije s posvetom Dijani Kelkeji (Slika 12). W. H. Roscher je smatrao da se sinkretizam Artemide i Hekate u umjetnosti može sigurno ustanoviti samo u onim primjerima u kojima je Hekata prikazana s tobolcem, koji inače nije tipičan za njezinu ikonografiju.⁶⁴² Primjer trostruke Hekate s Artemidinim atributima (tobolac), bila bi drvena statueta iz Aleksandrije datirana u helenizam (Slika 60).⁶⁴³ A. Zografou je također istaknula da se prikazi Artemide i Hekate u umjetnosti najčešće mogu razlikovati na temelju pokreta. Odnosno, Hekata se najčešće prikazivala u ukočenoj, arhaiskoj pozi i odjeći (hiton, polos), te s dugačkim bakljama, dok se Artemida često prikazivala u pokretu, kao lovkinja s tobolcem ili s kratkim bakljama, te u kratkom hitonu. Dakako da se ova „pravila“ prikazivanja ne poštuju uvijek, pa je stoga u mnogim slučajevima teško odrediti koja je božica prikazana. Međutim, prema Zografou ovi se problemi u identifikaciji ne tiču trostrukih prikaza Hekate s psom, koji je (kao i baklje) najstariji atribut prisutan na *hekataia*.⁶⁴⁴

Prema J. Heckenbachu, Artemida i Hekata su, nakon povezivanja i razmjene karakteristika, postale neodvojive u umu puka. Kao jednu od posljedica tog povezivanja, ovaj je autor naveo Hekatin mračni karakter, a kao drugu Hekatinu marginalizaciju, zbog čega se često smatrala tek jednim Artemidinim aspektom.⁶⁴⁵ Međutim, bitno je istaknuti da Hekata nije bila podređena Artemidi, te je bila i ostala neovisno božanstvo. Bez obzira na kasnije sinkretističke veze, ove su dvije božice ostale odvojena, samostalna božanstva.⁶⁴⁶ Kako je rana Artemida (božica plodnosti i divljine) bila puno mračnija božica od kasnije Artemide, Apolonove sestre, A. Fairbanks je pretpostavio da je možda došlo do podjele te rane Artemide, pa je tako olimpska Artemida postala ideal djevičanstva, a Artemida-Hekata božica noći, nemirnih duša i magije.⁶⁴⁷ Prema P. Rodríguez Valdésu, Hekata i Artemida su se počele povezivati zbog toga što obje imaju lunarni karakter.⁶⁴⁸

Dakle, Artemida i Hekata su dijelile neke epitete, attribute, kao i funkcije, što se katkad objašnjava sličnošću njihovih priroda, odnosno njihovim zajedničkim „interesima“.

⁶⁴² Roscher 1886-1890, 1897.

⁶⁴³ Sarian 1992, 1017.

⁶⁴⁴ Zografou 2010, 249-283.

⁶⁴⁵ Heckenbach 1912, 2770-2771.

⁶⁴⁶ Kraus 1960, 14; Iles Johnston 1999, 247.

⁶⁴⁷ Fairbanks 1910, 361.

⁶⁴⁸ Rodríguez Valdés 2020, 163-164.

Tako su primjerice obje imale ulogu u ženskim tranzicijama (vjenčanja, majčinstvo).⁶⁴⁹ Osim toga, Artemida se smatrala i zaštitnicom novorođenčadi, te je bila pokroviteljica različitih djevojačkih rituala, s kojima se povezivala i Hekata.⁶⁵⁰ Dijana se, poput Hekate, povezivala s Podzemljem.⁶⁵¹ Također, baklja je mogla biti atribut obje božice,⁶⁵² kao i pas, s time da se pas uz Artemidu pojavljuje u scenama lova.⁶⁵³ Dva su Hekatina spomenika, reljef i statua, pronađena u Artemidinom hramu u Brauronu (*LIMC* kat. br. 49 i 114), a možda je još jedna statua Hekate pronađena u Artemidinom hramu u Aulidi (kat. br. 109).

Osim Artemide, s Hekatom se povezuju i neke druge božice vezane uz rađanje. Tako Plutarh spominje rimsku božicu Genetu Manu i grčku božica Eilioneju, kojima su se, poput Hekate, žrtvovali psi (*Quaest. Rom.* 277B).⁶⁵⁴ Osim toga, pas je vezan i uz božicu rađanja Ilitiju, kojoj su se prilagali prikazi pasa (kao i drugim božanstvima s epitetom *Kourotrophos*).⁶⁵⁵ Prema Pauzaniji, Hekatin se hram u Argu nalazio pokraj Ilitijinog⁶⁵⁶ svetišta (Paus. 2, 22, 7).⁶⁵⁷ Potrebno je spomenuti i povezivanje Hekate s božicom plodnosti (Bona Deom prema Roscheru) u Makrobijevim *Saturnalijama*.⁶⁵⁸

U literarnim se izvorima također javljaju poveznice između Ifigenije, Artemide i Hekate. Filodem donosi podatak o izjednačavanju Ifigenije i Hekate (*De pietate* 52a, 5-11),⁶⁵⁹ a Pauzanija (kojem je izvor Heziod) spominje priču prema kojoj je Artemida Ifigeniju pretvorila u Hekatu (Paus. 1, 43, 1).⁶⁶⁰ Kao primjer poveznice ovih triju božica, možda bismo mogli navesti i fresku iz Pompeja, iz 1. stoljeća, na kojoj su Hekata (na vrhu stupa, desno od Ifigenije; atributi: baklje i psi) i Artemida (među oblacima; atribut: luk) prikazane u sceni žrtvovanja Ifigenije (*LIMC* kat. br. 64; Slika 31).⁶⁶¹ Prema najpoznatijoj verziji mita, Ifigenija je bila namamljena na mjesto vlastitog žrtvovanja pod izlikom tobožnjeg vjenčanja s Ahilejem. Prema savjetu vrača Kalhanta, njezin ju je otac, Agamemnon, namjeravao žrtvovati Artemidi u Aulidi jer je grčko brodovlje, zbog mirnog mora, bilo zaustavljeno na putu prema Troji. U jednoj ju je verziji mita Artemida spasila (zamijenivši ju jelenom - što

⁶⁴⁹ Iles Johnston 1998, 269; Roscher 1886-1890, 1897.

⁶⁵⁰ Iles Johnston 1999, 211.

⁶⁵¹ Carabia 1989, 37.

⁶⁵² Iles Johnston 1998, 269; Roscher 1886-1890, 1897.

⁶⁵³ Farnell 1992a, 24.

⁶⁵⁴ *Plutarch* 1962b, 85.

⁶⁵⁵ Trantalidou 2006, 114.

⁶⁵⁶ Pauzanija i Plutarh možda misle na istu božicu rađanja, s obzirom na to da se Eilioneja također štovala u Argu.

⁶⁵⁷ *Pausanias* 1918, 367.

⁶⁵⁸ *Macrob., Sat.* 1, 12, 23 = *Macrobius* 1969, 88; Roscher 1886-1890, 1898.

⁶⁵⁹ *Philodem* 1866, 24; Zografou 2010, 285-295.

⁶⁶⁰ *Pausanias* 1918, 229.

⁶⁶¹ Sarian 1992, 1014.

sugerira spomenuta freska), te ju je postavila kao svoju svećenicu na Tauridi, a zatim u Brauronu.⁶⁶² Dakle, možemo zaključiti da se metamorfoza Ifigenije u Hekatu poklapa s premještanjem Ifigenije na Tauridu. Herodot,⁶⁶³ kada govori o krvavim običajima Taura, poistovjećuje njihovu božicu *Parthenos* (kojoj su se žrtvovali stranci) s Ifigenijom.⁶⁶⁴ Kod Euripida,⁶⁶⁵ Ifigenija više nije božica Taura, nego njezina svećenica koja sudjeluje u žrtvovanjima stranaca.⁶⁶⁶ Diodor Sicilski,⁶⁶⁷ osim što spominje da je Hekata utemeljila Artemidin hram u kojem su se žrtvovali stranci, poput Euripida Ifigeniju opisuje kao Artemidinu svećenicu koja žrtvuje strance.⁶⁶⁸ Naposljetku, Antonin Liberal⁶⁶⁹ donosi verziju mita prema kojoj je Artemida spasila Ifigeniju (zamijenivši ju bikom), te ju proglasila svojom svećenicom među Taurima, da bi ju na kraju pretvorila u božicu.⁶⁷⁰ Međutim, prema najranijoj verziji mita (Heziodovoj), Artemida Ifigeniju nije pretvorila u svoju svećenicu, nego u Hekatu, što vjerojatno znači da su Ifigenija i Hekata imale slične uloge, i to vjerojatno vezane uz rađanje i brigu o djeci/mladima.⁶⁷¹ Također, možemo primijetiti da se Ifigenija uvijek vezala uz Artemidu. Poput Hekate, i Ifigenija se pojavljuje kao epitet/aspekt Artemide, božica koja joj je na neki način podređena/koja je u njezinoj službi, te se s njom identificira.⁶⁷²

Kao što je spomenuto u uvodu, dio istraživača Hekatino ime izvodi iz Apolonovih epiteta *hekatos*, *hekaergos*, *hekatebolos*, *hekatebeletes*. Osim toga, Hekatu i Apolona povezuje i Vergilije, koji u *Eneidi* spominje njihov zajednički hram i svećenika (*Aen.* 6, 69; 10, 537).⁶⁷³ Međutim, veza ova dva božanstva nije bila osobito izražena, a možda se najviše primjećuje kod njihove zajedničke funkcije kao zaštitnika ulaza i cesta. Apolon je kao zaštitnik cesta i ulaza (privatnih i javnih) imao epitet *Agyieus*, u sklopu kojeg je također imao i funkciju onog koji odvraća zlo. Kao zaštitnik gradskih vrata, Apolon je imao i epitet *Propylaios*, dok je Hekata u istoj funkciji imala epitete *Prothyraia* i *Propylaia*. Vezu Hekate i Apolona vidimo i na primjeru žrtvenika iz 6. st. pr. Kr. koji joj je bio posvećen, a pronađen je u četvrti Apolona *Delphinios*-a u Miletu. Također su spomenuti i misteriozni predmeti

⁶⁶² Iles Johnston 1999, 238.

⁶⁶³ Hdt. 4, 103 = *Herodotus* 1928, 305.

⁶⁶⁴ Zografou 2010, 285-295.

⁶⁶⁵ Eur., *IT* 34; 775-776 = *Euripides* 1992b, 14, 38.

⁶⁶⁶ Zografou 2010, 285-295.

⁶⁶⁷ Diod. Sic. 4, 44, 7; 4, 45, 2 = *Diodorus of Sicily* 1967, 483, 485.

⁶⁶⁸ Zografou 2010, 285-295.

⁶⁶⁹ Ant. Lib., *Met.* 27 = *Antoninus Liberalis* 1992, 86.

⁶⁷⁰ Zografou 2010, 285-295.

⁶⁷¹ Iles Johnston 1999, 242.

⁶⁷² Zografou 2010, 285-295.

⁶⁷³ *Virgil* 2007, 130, 253.

(„sveto kamenje“) *gylooi*, od kojih je jedan bio posvećen Hekati s epitetom *Propylaia* i nalazio se na ulazu u Milet, a drugi se nalazio na ulazu u Apolonovo svetište u Didimi (dakle, Hekata i Apolon su ovdje opet u funkciji zaštitnika ulaza).⁶⁷⁴ Ovi bi predmeti na neki način povezivali dva kraja svetog puta između Mileta i Didime, kojim se kretala procesija u čast Apolona *Delphinios*-a i na kojem su se slavila i druga božanstva (poput Hekate i Herma).⁶⁷⁵ Hekata i Apolon se, opet kao zaštitnici ulaza, spominju i na nedovršenom posvetnom natpisu na arhitravu, datiranom u kasno rimsko carsko doba. Natpis je pronađen u Hilarimi, blizu Lagine, a dedikant je svećenik koji odlučio ograditi svetište Apolona, Hekate i bogova koji su s njima dijelili svetište (*synnaoi*). Na Rodu, u Kamiru, pronađen je žrtvenik s natpisom koji povezuje Hekatu s epitetom *Propylaia* i Apolona s epitetom *Apotropaios*. Žrtvenik je datiran u 3. st. pr. Kr., te je pronađen blizu propileja. Poveznice Hekate i Apolona postojale su i na Kosu, gdje su natpis Hekati s epitetom *Stratia*, posvetili svećenik i *hieropoioi*, Apolonovi kulturni službenici.⁶⁷⁶ Apolon je prikazan i u spomenutoj sceni vjenčanja Peleja i Tetide na krateru iz Spine (Slika 32). Prema *LIMC*-u, Apolon i Hekata su zajedno prikazani i na novcu Kabyle (kat. br. 84), na tetradrahmi iz Lampsaka (kat. br. 85; zajedno s Prijapom), kao i na tetradrahmi Mitridata V. (kat. br. 213). Osim toga, zajednički bi prikaz bio i spomenuti mramorni reljef iz Artemidinog svetišta u Brauronu (kat. br. 49), kao i freska iz Pompeja (kat. br. 61) na kojoj je Apolonova statua prikazana blizu Hekatine.

Atenej⁶⁷⁷ spominje „Hekatin otok“ (*Hekates nesos*) na kojem se štovala božica Irida, i koji se prema leksikografima nalazi blizu Dela. Međutim, prema A. Zografou ovaj je otok vjerojatno bio dodatak Delu (što bi se uklopilo u narativ Hekatine prisutnosti ispred svetih mjesta), zbog čega se treba povezati s Apolonom i Artemidom. Iako *Hekates nesos* nije ubiciran, možda je riječ o otoku Rineji, koji je bio utočište za žene koje su rađale, kao i ljude na samrti (na južnom dijelu ovog otoka nalazila se delska nekropola). Naime, Del se smatrao svetim otokom, a spomenuto je da su se smrt i rađanje vezali uz onečišćenja. Osim toga, Rinea se koristila i kao smetlište Dela, odnosno tu su se odlagali otpadci nakon rituala pročišćenja.⁶⁷⁸

⁶⁷⁴ Zografou 2010, 123-152.

⁶⁷⁵ *Ibid.*, 153-201.

⁶⁷⁶ *Ibid.*, 123-152.

⁶⁷⁷ Ath. 14, 53 = *Athenaeus* 1854b, 1030.

⁶⁷⁸ Zografou 2010, 93-122.

6.2. Hekata i Mjesec

Teorija o Hekati kao božici Mjeseca bila je prilično popularna krajem 19. i početkom 20. stoljeća, ali se i kasnije nastavila sporadično pojavljivati. Ova se teorija temelji na literarnim izvorima koji povezuju Hekatu i Mjesec (Selenu, Lunu), ali i na prikazima u umjetnosti koji uključuju polumjesec kao Hekatin atribut. Tako su Hekatu s Mjesecom povezali primjerice Kornut (*Theol.* 65),⁶⁷⁹ Plutarh (*De def. or.* 416E; *De fac.* 944C),⁶⁸⁰ Euzebije (*Praep. evang.* 3, 11)⁶⁸¹ i Non (*Dion.* 44, 193-196).⁶⁸² Prema N. López Carrasco, Teokritove su *Idile* (2, 10-16, 35-36)⁶⁸³ prvo literarno svjedočanstvo povezivanja Hekate, Mjeseca i magije.⁶⁸⁴ H. Sarian je u katalogu iz *LIMC*-a nabrojala više spomenika na kojima je uočljiva veza Hekate i Selene (kat. br. 247-266), od kojih su većina kovanice iz Male Azije, ali ima i nekoliko primjera gema, te brončanih statua. Teoriju o Hekati kao božici Mjeseca osobito je zagovarao W. H. Roscher,⁶⁸⁵ koji je vezu ova dva božanstva vidio već kod Sofokla (*Rhizotom.* 535),⁶⁸⁶ kao i primjerice kod Apolonija Rođanina (*Argon.* 4, 1020).⁶⁸⁷ U oba primjera je zaključak o vezi ovih božanstava donesen na temelju kontrasta Sunce (Helije) - Mjesec (Hekata), s time da ni u jednom primjeru Hekata nije izravno povezana s Mjesecom. Osim literarnih izvora, Roscher je dokaze o Hekati kao lunarnoj božici pronašao u gotovo svim elementima njezina kulta, poput veze s raskrižjima, uloge zaštitnice putova, njezinih moći na moru koje spominje *Teogonija* (uloga Mjeseca u navigaciji), uloge božice rađanja (prema Roscheru sve su božice rađanja povezane s Mjesecom) itd.⁶⁸⁸ Veza Sunce (Helije) - Mjesec (Hekata) vidljiva je i u teoriji G. C. W. Warra koji je, na temelju toga što se u *Teogoniji* Perz spominje kao Hekatin otac, zaključio da je Hekata izvorno bila božica Mjeseca. Ovaj autor je smatrao da je Perz prvotno bilo ime boga Sunca, dok ga nije zamijenio Helije. Perzeida je prema toj teoriji bila kći boga Sunca koja je bila božica Mjeseca, a Hekata je bio njezin epitet. Kada je Mjesec postao personificiran u liku božice Selene, Hekata je postala zasebno božanstvo.⁶⁸⁹ S. Ronan je pak smatrao da je Hekata izvorno bila solarna božica koja je kasnije postala lunarna, i to preko veze s Artemidom. Apolon se relativno rano

⁶⁷⁹ Cornutus 2018, 54; Zografou 2010, 123-152.

⁶⁸⁰ Plutarch 2003, 387; Plutarch 1957, 209-211.

⁶⁸¹ Eusebius 2019, 2497.

⁶⁸² Nonnos 1942, 311.

⁶⁸³ Theocritus 1869, 8-9; Ogden 2002, 108-109.

⁶⁸⁴ López Carrasco 2021, 274.

⁶⁸⁵ Roscher 1886-1890, 1888.

⁶⁸⁶ Sophocles 1917, 176-177; Ogden 2002, 83.

⁶⁸⁷ Apollonius Rhodius 1912, 363-365.

⁶⁸⁸ Roscher 1886-1890, 1890-1892.

⁶⁸⁹ Warr 1895, 392.

(5. st. pr. Kr.) počeo povezivati s Helijem, što je potaknulo povezivanje Artemide s božicom Mjeseca Selenom. Kako se Hekata često povezivala s Artemidom, automatski se počela povezivati i s Mjesecom-Selenom.⁶⁹⁰ Veza Helija i Hekate primjećuje se i u *Homerskoj himni Demetri*⁶⁹¹ iz 6. st. pr. Kr., u kojoj su oboje svjedoci Perzefonine otmice. Kao što je spomenuto, povezuju se, odnosno zajedno se zazivaju i kod Sofokla (*Rhizotom.* 535).⁶⁹² Kod Diodora Sicilskog, Hekata je opisana u sklopu Helijeve genealogije (Hekatin je otac Helijev sin).⁶⁹³ Spomenut je i žrtvenik iz Stratonikeje koji spominje Menofila, svećenika Hekate, Helija i božice Rode. Što se tiče prikaza u umjetnosti, Hekata i Helije su zajedno prikazani na nekoliko funerarnih stela iz Male Azije, koje se datiraju u rimsko carsko doba (*LIMC* kat. br. 326-329). L. R. Farnell, prema kojem je Hekata izvorno bila tračko-frigijska božica povezana sa zemljom, također je smatrao da je njezin lunarni karakter uočljiv već u 5. st. pr. Kr. (Sofoklo),⁶⁹⁴ s time da je bio osobito istaknut u pučkom vjerovanju i na kasnijim spomenicima. Također je razmatrao mogućnost da je Hekata izvorno, prije nego što je postala grčko božanstvo, imala lunarne elemente.⁶⁹⁵

Hekatinim se lunarnim elementima bavio i J. Rabinowitz, koji je smatrao da se Hekata nije identificirala s Mjesecom do rimskog doba. Prema ovom autoru, Mjesec kod Grka nije bio osobito značajno božanstvo, te je bio personificiran u perifernim božanstvima: Meni i Seleni. Za razliku od toga, Luna je za Rimljane bila najpotentniji simbol poljoprivrednog ciklusa, zbog čega je bila kompatibilna s poljoprivrednom Velikom Majkom, a apsorbirala je i neke kasnije božice koje su s njom dijelile simboliku.⁶⁹⁶ Trostrukost je prema Rabinowitzu karakteristika na temelju koje je došlo do povezivanja Hekate i Lune, i to zato što je bila dio izvorne prirode obiju božica (dakle, prije nego što su se počele povezivati krajem 1. st. pr. Kr.). Osim toga, Rabinowitz je istaknuo da je trostruka mjesečeva božica Rimljana bila Junona. Junona (čiji se epitet *Lucina* odnosi na svjetlo, ali može biti vezan i uz Mjesec-Lunu i rađanje) je kod Rimljana bila povezana s Dijanom i Prozerpinom.⁶⁹⁷ Odnosno, trostruka se i lunarna Junona *Lucina* povezala s ratničkom Dijanom i poljoprivrednom Prozerpinom, od kojih ni jedna prethodno nije bila ni lunarna niti trostruka. Svi su ovi procesi povezivanja bili završeni prije Hekatinog ulaska u rimski panteon, za što je dokaz činjenica da se Hekata nije

⁶⁹⁰ Ronan 1992b, 116.

⁶⁹¹ *Homeric Hymn to Demeter* 2014, 34-35, 50.

⁶⁹² *Sophocles* 1917, 176-177; Ogden 2002, 83.

⁶⁹³ Diod. Sic. 4, 45, 1-3 = *Diodorus of Sicily* 1967, 483-485.

⁶⁹⁴ J. L. Calvo Martínez je u Sofoklovom fragmentu također vidio Hekatine lunarne karakteristike, odnosno sinkretizam Hekate i Selene (Calvo Martínez 1992, 74).

⁶⁹⁵ Farnell 1992a, 25-27.

⁶⁹⁶ Rabinowitz 1997, 534-535.

⁶⁹⁷ *Ibid.*, 537-539.

vezala uz rimski kult raskrižja (*Compitalia*), kao ni uz *Mater Larum* ili Jana, niti uz funerarne svetkovine poput feralija ili lemurija. Stoga, iako je Hekata bila rimska lunarna božica, prema Rabinowitzu nije bila osobito istaknuta, nego se najčešće pojavljivala kao epitet ili opisni detalj, a jedina promjena koju je donijela rimskoj Luni bila je veza s magijom.⁶⁹⁸ Trojstvo božica Lucine, Dijane i Hekate spominje i rimski gramatičar Servije.⁶⁹⁹ S. Lunais je također smatrala da je Hekata kod Rimljana bila lunarna, ali i podzemna božica, koja se istovremeno smatrala trostrukom (neovisnom) božicom i dijelom trojstva s Dijanom i Lunom.⁷⁰⁰ Autorica je zaključila da je potpuna asimilacija, odnosno poistovjećivanje Hekate i Mjeseca postojalo samo u latinskoj literaturi (ne i u kultu) jer je prisutno samo kod jednog autora: Seneke Mlađeg (*Med.* 6-7),⁷⁰¹ kod kojeg je Hekata prikazana kao personifikacija mračnog Mjeseca.⁷⁰² Dakle, Hekata je kod Rimljana bila božanstvo različito od Dijane i Lune, ali se s njima povezivala zbog svog lunarnog karaktera. Što se tiče trojstva Hekate, Lune i Dijane, Lunais je istaknula da ono ne predstavlja jednu, jedinstvenu božicu (kakva je primjerice bila trostruka Hekata).⁷⁰³ Autorica je također zaključila da su se Dijana i Hekata najrjeđe miješale, pa je ta asimilacija stoga najumjetnija, s time da su se obje često povezivale s Mjesecom. Iako je Dijana imala lunarne karakteristike, obrnutog posuđivanja karakteristika nema (Luna od Dijane), pa stoga ne postoji zajednički identitet Lune i Dijane. Hekata se pak identificirala samo s Mjesecom čarobnjaka/čarobnica. Osim toga, S. Lunais smatra da je prije dominacije Rima postojao kult diviniziranog Mjeseca, koji je imao ambivalentnu prirodu (katkad dobronamjeran, katkad ne). Kada se rimska religija razvila, odnosno kada je Dijana prihvaćena kao dobronamjerno lunarno božanstvo, kult Mjeseca je izgubio svoju važnost. Mračni lunarni aspekt, koji nije bio dio Dijanine prirode, počeo se vezati uz Hekatu. Međutim, Mjesec (Luna) se nastavio i dalje štovati kao zasebno božanstvo, te su ga Rimljani povezivali s drugim lunarnim božicama. Hekatina je trostrukost (koja prema Lunais nema veze s njezinim lunarnim karakteristikama) automatski sugerirala ideju trostrukog božanstva, zbog čega je došlo do njezinog grupiranja s Dijanom i Lunom. Usprkos tome, ove tri božice nikada nisu bile u potpunosti asimilirane.⁷⁰⁴

U Maloj je Aziji vidljiva Hekatina veza s još jednim lunarnim božanstvom: Menom. Tako je na funerarnoj steli iz Kütahyae (s time da je izvorno možda iz Soluna) uz Mena

⁶⁹⁸ *Ibid.*, 541-542.

⁶⁹⁹ Serv., *Verg. Buc.* 8, 75 = *Servius* 1887, 105.

⁷⁰⁰ Lunais 1979, 140, 142.

⁷⁰¹ *Seneca* 1938, 229.

⁷⁰² Lunais 1979, 146-147.

⁷⁰³ *Ibid.*, 148-149.

⁷⁰⁴ *Ibid.*, 150.

prikazana i trostruka Hekata, koja se na natpisu spominje kao *Soteira* i pod čijom je zaštitom grobnica pokojnika Gaja (*CMRDM I 99*). Zatim, u Hasarlaru je pronađen natpis na kamenom bloku, prema kojem je Menu i Hekati posvećena Asklepijeva⁷⁰⁵ statua (*CMRDM I 89*), zbog čega je E. N. Lane zaključio da su Men i Hekata bili štovani u istom svetištu. Veza (iako daleka) ova dva božanstva vidljiva je i na spomenutom natpisu iz Afrodizijade (*CMRDM I 118; CIG 2796*), iz kojeg saznajemo da je predak Menovog svećenika bio Hekatin svećenik u Afrodizijadi.⁷⁰⁶

6.3. Perzefona i Demetra

Sljedeća božanstva s kojima se Hekata povezivala bile su Demetra i Perzefona, o čemu je već nešto rečeno u poglavlju o Hekatinom kultu. Dakle, spomenuto je da se veza Hekate s eleuzinskim kultom može prepoznati već u *Homerskoj himni Demetri*,⁷⁰⁷ kao i na vazama s prikazima eleuzinskih scena. Osim vaza, prema *LIMC*-u postoji i nekoliko reljefa s eleuzinskim temama u kojima je prepoznata Hekata (kat. br. 23, 25 i 26). U Eleuzini je pronađena i zabatna skulptura tzv. djevojke koja bježi (Slika 5 i Slika 6), koja je vjerojatno bila dio scene s eleuzinskom tematikom, i koja možda prikazuje Hekatu. Spomenuti su i posvetni natpis Hekati blizu ulaza u svetište Demetre *Malophoros* u Selinuntu, te Getty heksametri u kojima se povezuju Hekata, Perzefona i Demetra. Također je spomenut i natpis iz atičke deme Peanije,⁷⁰⁸ koji spominje Hekatino svećenstvo vezano uz eleuzinski kult.⁷⁰⁹ Veza Hekate i Perzefone možda je vidljiva u Sofoklovoj *Antigoni*, u kojoj se uz Plutona spominje *enodia thea*.⁷¹⁰ Općenito, Hekatino se povezivanje s Perzefonom najčešće shvaća kao dio Hekatinog mračnog karaktera. Poistovjećivanje ovih božica istaknuto je i kod Euripida koji Hekatu naziva Demetrinom kćeri (*Ion* 1048).⁷¹¹ Demetra se kao Hekatina majka kasnije spominje i u komentarima *Argonautike*,⁷¹² te u komentarima Teokritovih *Idila*.⁷¹³

⁷⁰⁵ Prema T. Krausu, tri primjerka *hekataia* pronađena su u Asklepijevim svetištimu u Ateni, Epidauru i Pergamu (Kraus 1960, 169-170). U Kireni je pak pronađen žrtvenik (*SEG*, 9 (1944), 146), datiran u 4. st. pr. Kr., na kojem se Hekata povezuje s Higijejom i Panakejom, kao i Heraklom (Zografou 2010, 123-152).

⁷⁰⁶ *CMRDM I* = Lane 1971, 75; Lane 1976, 84.

⁷⁰⁷ *Homeric Hymn to Demeter* 2014, 34-35, 50; Marquardt 1981, 253; Zografou 2010, 55-90.

⁷⁰⁸ *IG I³* 250.

⁷⁰⁹ Graml 2020, 109-110.

⁷¹⁰ Soph., *Ant.* 1199 = *Sophocles* 2003, 108.

⁷¹¹ *Euripides* 1996, 62.

⁷¹² *Schol. Ap. Rhod. Argon.* 3, 467 = *Scholia in Apollonium Rhodium* 1813, 241; Zografou 2010, 55-90.

⁷¹³ *Schol. Theoc. Id.* 2, 12 = *Scholia in Theocritum* 1867, 20.

Pindar Hekatu naziva crvenonogom (*phoinikopeza*),⁷¹⁴ što je epitet koji veže i uz Demetru,⁷¹⁵ a Sofron *nerteron pryтанis* (fr. 7),⁷¹⁶ gospodaricom Podzemlja, gdje opet vidimo vezu s Perzefonom. Zatim, Apulejev opis Prozerpine upućuje na Hekatu jer ju povezuje sa zavijanjem pasa, te ističe da sa svoja tri lica može zaustaviti sablasti i duhove koji bi mogli nauditi ljudima (*Met.* 11, 2).⁷¹⁷ Hekatu s Demetrom i Korom povezuju još i Euzebije (*Praep. evang.* 3, 11),⁷¹⁸ te *Etymologicum Magnum* (s.v. *Brimo*).⁷¹⁹ Demetra je također jedna od božica koja se prikazivala s bakljama, a prema A. Zografou njezine se sličnosti s Hekatom vide i u funkciji *kourotrophos*. Ova se funkcija u Demetrinom slučaju može prepoznati (iako se ona tako ne naziva) u scenama brige o djeci, poput scene u kojoj se želi brinuti o Metanirinom sinu Demofonu, kojeg je htjela pretvoriti u besmrtnika.⁷²⁰ T. Kraus spominje *hekataion* pronađen u Demetrinom hramu u Pergamu,⁷²¹ a prema *LIMC*-u zajednički prikazi uključuju i funerarnu mramornu stelu iz Male Azije (kat. br. 328; možda prikazana i Perzefona).

⁷¹⁴ Pind., *Pae.* 2 = Adak i Thonemann 2022, 86-87.

⁷¹⁵ Carne-Ross 1979, 48.

⁷¹⁶ *Sophron* 2004, 49.

⁷¹⁷ *Apuleius* 1924, 541.

⁷¹⁸ *Eusebius* 2019, 2497.

⁷¹⁹ *Etymologicum Magnum* 1848, 612.

⁷²⁰ Zografou 2010, 55-90.

⁷²¹ Kraus 1960, 170.

6.4. Enodija

Enodija je bila tesalska božica raskrižja, cesta i zaštitnica ulaza,⁷²² koja se u izvorima često shvaća kao Hekatin epitet. Primjer bi bio Sofoklov fragment u kojem se Hekata naziva *einodia* (*Rhizotom.* 535),⁷²³ kao i *Antigona* gdje se neimenovana božica naziva *enodia thea* (*Ant.* 1199).⁷²⁴ Zbor u Euripidovom *Ionu* zaziva božicu raskrižja (*Einodia*), koja je također vjerojatno Hekata (*Ion* 1048).⁷²⁵ Kornut također spominje Enodiju kao Hekatin epitet (*Theol.* 73).⁷²⁶ Artemidor Hekatu s tri lica (*triprosopos*) naziva Enodijom,⁷²⁷ a Polijen spominje tesalsku svećenicu Hekate Enodije (*Strat.* 8, 43).⁷²⁸ Hekata se Enodijom naziva i u *Orfičkim himnama*.⁷²⁹ Pausanija spominje božicu Enodiju (koju istraživači najčešće poistovjećuju s Hekatom) kojoj su se u Kolofonu žrtvovali crni štenci (Paus. 3, 14, 9).⁷³⁰ Enodija se katkad smatra i božicom smrti, funerarnih obreda, groblja i duhova, s čim bi se mogla povezati i Hekata. Centar Enodijina kulta bio je tesalski grad Fera, u kojoj su otkrivena četiri Enodijina svetišta.⁷³¹ T. Kraus je istaknuo da se u Tesaliji Enodijino ime ne povezuje s Hekatinim, te se najčešće pojavljuje samo, s time da se na jednom natpisu (helenističkom žrtveniku) povezuje s Artemidinim (kao Artemida Enodija). Osim s Hekatom i Artemidom, Enodija se povezivala i sa Selenom, Bendidom, Brimo, te osobito s Perzefonom, vjerojatno na temelju zajedničke ktonične prirode.⁷³² Spomenuto je i da se Tesalija u antici smatrala područjem vezanim uz čarobnjaštvo, pa postoji mogućnost da se Hekata počela povezivati s magijom na temelju veze s Enodijom.⁷³³ Prema S. Iles Johnston, Hekata i Enodija su se počele poistovjećivati već kod Sofokla (5. st. pr. Kr.), zašto što su obje bile božice zaštitnice ulaza.⁷³⁴ Autorica je također istaknula da su se Enodiji ispred ulaza možda podizale statue slične *hekataia*, što je zaključila na temelju tri natpisa pronađena u Larisi (Tesalija) s posvetom Enodiji. Od ta tri natpisa dva se,⁷³⁵ datirana u 5. st. pr. Kr., nalaze na bazama za statue (jedna baza ima udubinu u kojoj je pronađen željezni ključ), te se u oba tražila pomoć božice u vezi s djetetom. Treći

⁷²² Iles Johnston 1998, 208, 269.

⁷²³ *Sophocles* 1917, 176-177; Ogden 2002, 83.

⁷²⁴ *Sophocles* 2003, 108.

⁷²⁵ *Euripides* 1996, 62.

⁷²⁶ *Cornutus* 2018, 60.

⁷²⁷ *Oneir.* 2, 37 = *Artemidorus* 2012, 219-221.

⁷²⁸ *Polyaenus* 1796, 346.

⁷²⁹ *Hymn. Orph.* 1 = *Orphic Hymns* 1824, 7-8; *Orphei hymni* 1955, 3-4.

⁷³⁰ *Pausanias* 1926, 89.

⁷³¹ Trantalidou 2006, 111.

⁷³² Kraus 1960, 78-79.

⁷³³ *Ibid.*, 82-83.

⁷³⁴ Iles Johnston 1999, 208.

⁷³⁵ *IG IX 2*, 575, 577.

se natpisa,⁷³⁶ također datiran u 5. st. pr. Kr., nalazi na fragmentu stele i spominje Enodiju *Alexeatis* (koja odvrća zlo). Prema Iles Johnston, sva tri natpisa upućuju na privatni karakter spomenika.⁷³⁷ Dakle, možemo zaključiti da se božica veže uz djecu, ali nije jasno traži li se pomoć s već rođenim djetetom ili se traži pomoć pri začeću ili rađanju. Pitanje je, zbog nedostatka podataka o Enodiji, je li ta briga za djecu oduvijek bila dio njezinog karaktera ili je preuzeta od Hekate.⁷³⁸ Ključ je bio i Hekatin atribut, ali od kasnijeg razdoblja, pa postoji mogućnost da je preuzet od Enodije (što bi možda sugerirala spomenuta baza u kojoj je pronađen ključ). Osim toga, zajednički atribut ovih božica bio bi i pas (s time da je Enodijina životinja bio i konj, kojeg Kraus povezuje s mrtvima), a spomenuto je i da su joj se na Kolofonu žrtvovali psi.⁷³⁹ Također, jedan od natpisa spominje Enodiju kao onu koja odvrća zlo, a spomenuto je da se ista karakteristika veže i uz Hekatu (Apul., *Met.* 11, 2).⁷⁴⁰ Dva bismo natpisa, s Roda (3. st. pr. Kr. ili ranije) i Tere (2. st. pr. Kr.),⁷⁴¹ koji spominju Enodiju *Phosphoros*, također mogli shvatiti kao poveznicu ovih dviju božica.⁷⁴²

⁷³⁶ *IG IX 2*, 576.

⁷³⁷ Iles Johnston 1999, 208-209.

⁷³⁸ *Ibid.*, 214.

⁷³⁹ Kraus 1960, 81; Trantalidou 2006, 111.

⁷⁴⁰ *Apuleius* 1924, 541.

⁷⁴¹ *IG XII 1*, 914; *IG XII 3*, 1328.

⁷⁴² Rodríguez Valdés 2020, 164.

6.5. Hermo

Herma i Hekata se povezuju već u *Teogoniji*,⁷⁴³ u kojoj su oboje vezani uz uzgoj životinja. Porfirije je pisao o zajedničkom štovanju Herma i Hekate u Metidriou u Arkadiji (*Abst.* 2, 16).⁷⁴⁴ On donosi priču o osobnoj pobožnosti čovjeka po imenu Klearh koji je svaki mjesec, na dan mladog Mjeseca, vijencima okrunio i ispolirao statue Herma i Hekate, kao i druge svete predmete svojih predaka, te ih je častio tamjanom, smljevenim žitaricama i kolačima. Spomenute su i olovne tzv. pločice za proklinjanje (*defixiones*) koje vežemo uz Hekatu, i na kojima se ona često povezivala s Hermom. Ove se pločice, ispisane magičnim formulama, teško datiraju, ali prema stručnjacima sežu do 4. st. pr. Kr. Imena Herma i Hekate često su bila ispisana jedno za drugim, odnosno često se zazivalo „u ime Hekate i Herma“, te se nastojala aktivirati njihova ktonična strana, što se vidi iz epiteta (*kata*)*chthonios* / (*kata*)*chthonia*. Međutim, u slučaju spominjanja Hekate i Herma uz Plutona, Perzefonu ili Erinije, spomenuti epiteti ne označavaju njihov ktonični karakter, nego njihovu dvoznačnost u odnosu na ostala podzemna božanstva. Upravo u toj dvoznačnosti leži magična moć Herma i Hekate; oni se mogu kretati iz jedne domene u drugu, te su glasnici koji kontroliraju putove Podzemlja i omogućavaju prenošenje naredbi čarobnjaka mrtvim dušama i bogovima Podzemlja. Potrebno je spomenuti da na ovim pločicama Herma i Hekata zadržavaju neke svoje specifične epitete, te se razlikuju po spolu (*chthonios* / *chthonia*). Za razliku od toga, u *PGM* se pojavljuje ime *Hermekate* koje je kombinacija Herma i Hekate, odnosno označava oba spola, zbog čega mu se pridavala udvostručena magična moć.⁷⁴⁵ Osim toga, Hekata se kao božica mrtvih duša i Podzemlja može povezati s Hermom psihopompom.⁷⁴⁶

Prema katalogu iz *LIMC*-a, Hekata i Herma se zajedno pojavljuju na više vaza s eleuzinskim temama i scenama iz Podzemlja (kat. br. 1, 4, 10, 12, 13, 24, 32, 35, 41), te možda i na hermi iz Salamine (kat. br. 267; možda prikazan Prijap). Na vazama su se osobito često pojavljivali u scenama otmice i povratka Perzefone iz Hada. Na apulskim je vazama, u scenama otmice, uvijek prikazana Hadova kočija koju često vodi Herma. Hermova uloga pomagača lopova i vodiča, stavlja ga na stranu otmičara (Hada), za razliku od Hekate koja je zbog solidarnosti s Demetrom razapeta između obrane Perzefone, odnosno uloge njezine čuvarice, i uloge bakljonoše u svadbenoj procesiji (katkad se čini da je Hekata neprijateljski raspoložena, a katkad osvjetljava put kočiji). Međutim, Hekata i Herma u ovim scenama

⁷⁴³ Hes., *Theog.* 411-452 = Hesiod 2006, 35-39.

⁷⁴⁴ Porphyrius 2014, 60-61; Zografou 2010, 153-201.

⁷⁴⁵ Zografou 2010, 153-201.

⁷⁴⁶ Heckenbach 1912, 2774.

imaju zajedničku ulogu: oboje su pratnja božanskom paru.⁷⁴⁷ Hermo se, zajedno s Hekatom, često prikazivao i na antama prijestolja na kojem sjedi Kibela, ali o ovim spomenicima više u poglavlju o Kibeli.

Poput Apolona, Hermo i Hekata također dijele iste prostore utjecaja, ali se Hermo ne povezuje (kao ni Apolon) sa sablastima i nemirnim dušama poput Hekate. Tako su se herme, poput *hekataia*, podizale na graničnim točkama (kod vrata, uz ceste, na raskrižjima), a Hermo se smatrao bogom putnika, te je imao epitete *enodios*, *propylaios*, *strophaios*, koji govore o njegovoj vezi s vratima i cestama. Također, Hermo se smatrao posrednikom između ljudi i bogova, živih i mrtvih, te vodičem.⁷⁴⁸ Poput Hekate, vezao se uz pse, i tu se prvenstveno ističe njegov epitet *kunagches*: davatelj pasa, onaj koja ušutkava pse. Ovaj bi se epitet mogao povezati s njegovom ulogom lopova; tijekom krađe Apolonovog stada, sugerira se da je ušutkao pse. Epitet *kunagches* se osim toga veže i uz bolest koja može izazvati gušenje pasa, ali i ljudi.⁷⁴⁹ Dakle, iako se vežu uz ista mjesta i među njima postoje sličnosti, Hekata i Hermo imaju različite uloge: Hermo je kradljivac, onaj koji se iskrada, stišava, dok je Hekata budna čuvarica.⁷⁵⁰ U Ateni se, blizu ulaza na akropolu i Alkamenove Hekate, nalazio i Hermo *Propylaios* (Paus. 1, 22, 8).⁷⁵¹ Postoji mogućnost da je obje skulpture napravio Alkamen, te da su obje podignute u istom razdoblju (430.-410. g. pr. Kr.). Vezu Hekate i Herma vidimo i na Rodu, od kuda potječe natpis datiran u 2. st. pr. Kr. i pronađen kod propileja Kamira. Ovaj natpis poziva prolaznike da ponude hranu (*pemmata*) dvama božanstvima „ispred vrata“, Hekati i Hermu. Osim toga, na Rodu su se Hermo i Hekata povezivali s Atenom kao bogovi koji odgovaraju na molitve štovatelja. Prema A. Zografou, herme i *hekataia* su izumljene u Ateni, s time da su herme starije, odnosno vežu se uz Pizistratide (6. st. pr. Kr.), dok se *hekataia* vežu uz Alkamena (5. st. pr. Kr.). Sličnosti između *hekataia* i hermi, koje će dovesti do njihove fuzije u tipu Hekatinih hermi, su postojanje neantropomorfnih elemenata (stupovi), veći broj glava i/ili tijela, karakteristike kultne slike i pripadanje repertoaru skulptura s arhaičnim elementima.⁷⁵²

⁷⁴⁷ Zografou 2010, 153-201.

⁷⁴⁸ Iles Johnston 1991, 220; Zografou 1997, 173; Zografou 2010, 153-201.

⁷⁴⁹ Zografou 1997, 179-184.

⁷⁵⁰ *Ibid.*, 185-188.

⁷⁵¹ *Pausanias* 1918, 113.

⁷⁵² Zografou 2010, 153-201.

6.6. Ostala grčka božanstva

U poglavlju o Heziodovoj Hekati, spomenut je odnos božice i Zeusa u *Teogoniji*, u kojoj mu je ona po rasponu moći vrlo slična, a opet nije prijetnja njegovoj vlasti. Također je spomenuto da ju Zeus časti i poštuje iznad svih ostalih. U kasnijim se izvorima Hekata pak pojavljuje kao Zeusova kći. Prema A. Zografou to sugeriraju *scholia Argonautike* (majka joj je Asterija ili Demetra).⁷⁵³ Komentari Teokritovih *Idila* također spominju Zeusa kao Hekatinog oca, a Demetru kao majku (*Schol. Theoc. Id. 2, 12*).⁷⁵⁴ Priča o Hekatinom rođenju iz enciklopedije *Etymologicum Magnum*, opisuje božicu kao dijete koje je prema proročanstvu moglo svrgnuti Zeusa, ali kada je rođena svi su zaključili da se proročanstvo neće ostvariti (s.v. *Britomartis*).⁷⁵⁵ Prema Arnobiju, Hekata je Zeusova baka, s obzirom na to da nju i Cela spominje kao roditelje Saturna (koji se može izjednačiti s grčkim Kronom, Zeusovim ocem), ali i Ops i Jana (*Adv. nat. 2, 71 i 3, 29*).⁷⁵⁶ Poveznica Hekate i Zeusa, vidljiva je i u Stratonikeji, gdje su kultovi ovih božanstava imali značajnu ulogu. Hekata je prikazana u sceni Zeusova rođenja (Slika 24) i u gigantomahiji (Slika 23) na frizu hrama u Lagini, kao i na frizu Zeusovog žrtvenika u Pergamu, gdje također sudjeluje u gigantomahiji (Slika 47). Zeus je prikazan uz Hekatu i na vazama s eleuzinskim scenama (*LIMC* kat. br. 5, 9, 24), na spomenutom reljefu iz Artemidinog svetišta u Brauronu (kat. br. 49), kao i na novcu iz Trakije i Male Azije (kat. br. 82 - s Heraklom, 87). Prema Krausu, jedan *hekataion* pronađen je i u Zeusovom hramu u Olimpiji.⁷⁵⁷

Zajednički prikazi Hekate i Prijapa uključuju tetradrahmu iz Lampsaka (Mizija) s prikazom Prijapa na aversu, te Hekate i Apolona na reversu (*LIMC* kat. br. 85), možda hermu iz Salamine (kat. br. 267), te prikaz Prijapove herme, blizu Hekatine skulpture, na freski iz Pompeja (kat. br. 59). T. Kraus je smatrao da su se Hekata i Prijap zajedno štovali u Maloj Aziji. To je zaključio na temelju spomenute helenističke tetradrahme iz Mizije, natpisa iz Trala, iz rimskog carskog doba, koji spominje *Priapion kai Hekateou aule*,⁷⁵⁸ te natpisa s

⁷⁵³ *Schol. Ap. Rhod. Argon. 3, 467; 3, 1035 = Scholia in Apollonium Rhodium* 1813, 241, 256; Zografou 2010, 23-54.

⁷⁵⁴ *Scholia in Theocritum* 1867, 20.

⁷⁵⁵ *Etymologicum Magnum* 1848, 614; Zografou 2010, 23-54.

⁷⁵⁶ *Arnobius* 1871, 141, 170.

⁷⁵⁷ Kraus 1960, 171.

⁷⁵⁸ *BCH* 4, 1880, 337, Z. 25.

Prema nekim istraživačima, ovaj natpis nema veze s Hekatom, nego Hekatejem. Odnosno, riječ je poreznom registru koji spominje zemljišta i posjede (farme) različitih pojedinaca, pa se tako spominje i Hekatejevo seosko gospodarstvo koje je povezano sa zemljištem Prijap: *agros Priapion* (Thonemann 2011, 255-256).

Tere⁷⁵⁹ iz 3. st. pr. Kr. kojeg je Hekati i Prijapu posvetio Artemidor iz Perge (koji je podrijetlom iz Male Azije).⁷⁶⁰

Hekata se katkad povezivala i s Panom, što dokazuju zajednički spomenici poput atičkog skifosa (*LIMC* kat. br. 47), votivnog reljefa iz Atene (kat. br. 212; prikazane i Harite), nekoliko *hekataia* (kat. br. 234-236; Harite prisutne na kat. br. 234), te nekoliko spomenika na kojima je prisutna i Kibela (kat. br. 271, 274, 276). Kao što je spomenuto, prikazi trostruke Hekate (u punoj figuri ili herme) često uključuju i tri ženske figure koje se najčešće identificiraju kao Harite (Slika 3 i Slika 2). *LIMC* spominje više ovakvih prikaza (kat. br. 217-233), a kao što je spomenuto, uz Harite se katkad pojavljuje i Pan (kat. br. 212, 234). Spomenut je i atički natpis⁷⁶¹ na kojem se spominje zajedničko svećenstvo Harita i Hekate (prema nekima Artemide).⁷⁶²

Veza Hekate i Skile se prvenstveno primjećuje kod Apolonija Rođanina, koji kao Skiline roditelje spominje Hekatu i Forkija (*Argon.* 4, 828-829).⁷⁶³ Skila se najčešće opisuje kao morsko čudovište, te se često prikazivala s psima kao dijelom tijela (Slika 61).

Božica se Brimo, o kojoj ima malo podataka i čije se ime poput Enodijinog često koristi kao epitet, s Hekatom povezuje u nekoliko literarnih izvora. Tako se kod Likofrona naziva trostrukom i Perzovom kćeri, te se povezuje s psima, zbog čega je vjerojatno riječ o Hekati Brimo (*Alex.* 1174-1180).⁷⁶⁴ Apolonije Rođanin Hekatu naziva Brimo (*Argon.* 3, 861),⁷⁶⁵ a poveznica ovih božica (kao i Perzefone) vidljiva je i u enciklopediji *Etymologicum Magnum* (s.v. *Brimo*).⁷⁶⁶ Iz ovoga možemo zaključiti da je Brimo vjerojatno bila ktonična božica. Veza Hekate i Brimo se primjećuje i na tzv. magičnom kamenju, gdje je na dva primjerka s prikazom Hekate, nepoznatog nalazišta i datirana u rimsko carsko doba, urezano ime Brimo (*LIMC* kat. br. 303, 305). *Etymologicum Magnum* povezuje Hekatu i s božicom Britomartom (s.v. *Britomartis*).⁷⁶⁷

Spomenuto je da su se Hekata i Erinije često miješale na vazama s prikazima scena iz Podzemlja, i to zbog slične odjeće i atributa (baklji). Osim baklji, katkad se s Erinijama povezuju i drugi Hekatinini atributi poput biča, zmije i bodeža. Spomenut je i mogući prikaz

⁷⁵⁹ *IG XII 3*, 421, 422.

⁷⁶⁰ Kraus 1960, 32.

⁷⁶¹ *IG II²* 5050.

⁷⁶² Zografou 1999, 68; Graml 2020, 111.

⁷⁶³ *Apollonius Rhodius* 1912, 351.

⁷⁶⁴ *Lycophron* 1921, 125-127; Zografou 2010, 249-283.

⁷⁶⁵ *Apollonius Rhodius* 1912, 253; Zografou 2010, 55-90.

⁷⁶⁶ *Etymologicum Magnum* 1848, 612.

⁷⁶⁷ *Ibid.*, 614.

Hekate između Erinija na crnofiguralnom lekitu iz 5. st. pr. Kr. (Slika 15). Vještice u Horacijevim *Satirama*, uz Hekatu, zazivaju i Eriniju Tizifonu (*Sat.* 1, 8, 33).⁷⁶⁸

Veza Hekate i Dioniza možda je vidljiva na spomenutoj seriji reljefa „Dionizov posjet Ikariju“ (*LIMC* kat. br. 208-211; primjer: Slika 49), gdje su prikazane trostruke Hekatine herme. Osim toga, Dioniz se s Hekatom (i drugim božanstvima poput Kibeke i Pana) pojavljuje i na jednom reljefu iz Beotije (*LIMC* kat. br. 271). Prema *LIMC*-u Hekata je prikazana s tirsom, Dionizovim atributom, na sicilskom lebes gamikosu iz 4. st. pr. Kr. (kat. br. 43). Osim toga, T. Kraus spominje *hekataion* pronađen u Dionizovom hramu u Ateni.⁷⁶⁹ Također su spomenuti i natpisi iz Rima koji spominju svećenike Hekate i Libera, te različitih „orijentalnih“ božanstava.

Hekata u *Teogoniji* utjecaj na moru dijeli s Posejdom, odnosno Hekati i Posejdonu mole se ribari. To bi bila jedina sigurna poveznica ova dva božanstva.⁷⁷⁰ Osim toga, u naselju posejdonijasta iz Beiruta na Delu, pronađena je helenistička herma trostruke Hekate (*LIMC* kat. br. 196).

⁷⁶⁸ Horace 1942, 99.

⁷⁶⁹ Kraus 1960, 170.

⁷⁷⁰ *Ibid.*, 63.

6.7. „Orijentalna“ božanstva

Hekatu i Mitru, ali i druga „orijentalna“ božanstva, povezuje Origen kada citira Celza koji praznovjerne ljude uspoređuje sa svećenicima Kibebe, vidovnjacima, štovateljima Sabazija i Mitre, te onima koji vjeruju u Hekatine sablasti ili demone (*C. Cels.* 1, 9).⁷⁷¹ Veza Hekate i Mitre naslućuje se i kod Firmika Materna koji s Mitrom povezuje neimenovanu trostruku božicu čiji su atributi zmije (*Err. prof. rel.* 5).⁷⁷² Osim toga, Hekatin epitet *Perseie* ili *Perseis*, koji se najčešće tumači kao Perzova kći, neki istraživači povezuju s Mitrom.⁷⁷³ U poglavlju o Hekatinom kultu spomenuto je i da su postojali pojedinci koji su istovremeno bili svećenici Hekate i Mitre, te je u Rimu pronađeno više njihovih natpisa. Također, u mitrejima su pronađene *hekataia*, za što bi primjer bio *hekataion* iz sidonskog mitreja (Slika 2). Osim ovog, T. Kraus je spomenuo i *hekataia* iz tri različita mitreja u Rimu, te *hekataion* iz mitreja u Trijeru (upitni nalaz).⁷⁷⁴

Kao što je spomenuto, kod Origena vidimo vezu Hekate s nekim „orijentalnim“ božanstvima, među kojima je i Kibela (*C. Cels.* 1, 9).⁷⁷⁵ Prije Origena, već je Euripid povezo Hekatu i Kibelu (kao i Pana i koribante) kao božanstva koja šalju ludilo (*Hipp.* 141-147).⁷⁷⁶ Misterije Hekate i koribanta na Samotraci spominje Suda (s.v. *Samothrake*).⁷⁷⁷ T. Kraus je spomenuo dva kamena prijestolja (jedno pronađeno na otoku Halki, drugo na Rodu) koja bi prema natpisima⁷⁷⁸ pripadala Hekati. Ova su prijestolja slična frigijskim kamenim prijestoljima, koja se vežu uz Kibelu. Prema T. Krausu, u Hekatinom kultu ne postoje paralele s ovim spomenicima, te je smatrao da Kibelin kult u ovom slučaju nije utjecao na Hekatin, osobito jer sinkretizam između ovih božica ne postoji čak ni u helenizmu.⁷⁷⁹ Potrebno je spomenuti i niz prikaza Kibebe na tronu, koji su pronađeni po cijelom grčko-rimskom svijetu, te se većinom datiraju u helenističko doba, s time da ima primjeraka i iz

⁷⁷¹ Origen 1979, 12.

⁷⁷² Firmicus Maternus 1970, 51-53; Ronan 1992b, 128-129.

⁷⁷³ Heckenbach 1912, 2772.

Neki su istraživači, poput D. Ulanseya, vidjeli poveznice između Mitre i Perzeja, poput prikazivanja s frigijskom kapom, Perzejevih poveznica s Perzijom, sličnosti u prikazima Mitre tauroktona i Perzeja koji ubija Meduzu, te povezanosti obojice sa spiljama (Ulansey 1991, 25-39).

⁷⁷⁴ Kraus 1960, 170-171.

⁷⁷⁵ Origen 1979, 12.

⁷⁷⁶ Euripides 2007, 131.

⁷⁷⁷ Soudas 2001, 318-319.

⁷⁷⁸ Natpis na prijestolju s otoka Halki: *Dios Hekate[s]*; natpis s Roda ima posvetu *Soteira Phosphoros Enodia* (Kraus 1960, 28).

⁷⁷⁹ *Ibid.*, 28-29.

rimskog carskog razdoblja.⁷⁸⁰ Popisao ih je M. J. Vermaseren u svojim korpusima Kibelinih i Atisovih spomenika (*CCCA*). Ove, najčešće kamene, skulpture i reljefi lijevo i desno od sjedeće božice (katkad prikazane u naisku), na antama trona, često imaju prikazane mušku i žensku figuru. Figure se katkad identificiraju kao Hermo (ili mladić) i Hekata (djevojka ili Kora), koja od atributa najčešće ima baklje (primjer: *CCCA* II 311; Slika 62). Prema *LIMC*-u,⁷⁸¹ jedan od ovih primjeraka datiran u 4. st. pr. Kr., pronađen je u Kibelinom hramu u Pireju (kat. br. 277; *CCCA* II 267). A. Zografou smatra da ovakav tip prikaza Kibele koju flankiraju Hekata i Hermo, predstavlja pokušaj njezinog povezivanja s Demetrom, odnosno njezine integracije u eleuzinsku mitologiju.⁷⁸² Spomenuti su i natpisi na žrtvenicima iz Rima koji spominju pojedince koji su bili svećenici Hekate i različitih „orijentalnih“ božanstava, među kojima je i Kibela. Ovi su natpisi popisani i u *CCCA* III.⁷⁸³

Od egipatskih božanstava Hekata se najčešće povezivala s Izidom, ali i s Anubisom i Serapisom. Sinkretistička božica Hekata-Izida prikazana je na nekoliko olovnih žetona iz Memfisa (*LIMC* kat. br. 281-285; datirani u rimsko carsko doba), dok su božice odvojeno prikazane na tzv. magičnom kamenu nepoznata nalazišta koji se čuva u Berlinu (kat. br. 313, sa Serapisom). Osim toga, u Izidinom hramu u Kireni pronađen je *hekataion* (kat. br. 232) oko kojeg su prikazane tri ženske figure (možda Harite). Prema M. E. Williams, neke se Hekatine karakteristike mogu povezati s egipatskim božanstvima, poput psa (veza s Anubisom), te magije koja se može povezati s Izidom.⁷⁸⁴ Anubis se katkad prikazivao, osim kao čovjek s pasjom glavom, i kao pas s ključevima oko vrata, koji su uostalom bili i jedan od Hekatinih atributa.⁷⁸⁵ Ova dva božanstva povezuje Plutarh, prema kojem su oboje podzemna, ali i olimpska božanstva (*De Is. et Os.* 368E).⁷⁸⁶ Anubis je prikazan uz Hekatu i na magičnom kamenju (*LIMC* kat. br. 301, 302 - sa Serapisom, 303 - natpis: Brimo). Serapis je također prikazan uz Hekatu na magičnom kamenju (*LIMC* kat. br. 302, 313), a poveznicu ova dva božanstva vidimo i kod Porfirija prema kojem oboje vladaju demonima (*Praep.*

⁷⁸⁰ Najviše je primjera iz Grčke, odnosno Atene (npr. *CCCA* II 45, 54, 96, 184, 186, 238, 330, 340, 362 = Vermaseren 1982, 21, 23, 32, 50, 62, 99, 102, 108), ali ima i primjera iz Male Azije (npr. *CCCA* I 207, 734 = Vermaseren 1987, 69, 219), Sirakuze (*CCCA* IV 149: import iz Atene = Vermaseren 1978, 60), također imamo i primjer iz Kirene (*CCCA* V 39: antički import = Vermaseren 1986, 18), iz Makedonije (npr. *CCCA* VI 291 = Vermaseren 1989, 87), Mezije (npr. *CCCA* VI 451 = Vermaseren 1989, 132), Bosporskog Kraljevstva (npr. *CCCA* VI 506, 588 = Vermaseren 1989, 149, 168) itd.

⁷⁸¹ *LIMC* spominje više spomenika koji svjedoče o vezi Hekate i Kibele: kat. br. 268-280 (većina su spomenuti tip Kibele na prijestolju s prikazom Hekate na antama prijestolja).

⁷⁸² Zografou 2010, 153-201.

⁷⁸³ Primjerice, *CCCA* III 229, 233, 234, 241b, 242, 243, 245a, 246, 283, 284 itd. (Vermaseren 1977, 50, 52, 53, 58, 59, 61, 62, 75, 76).

⁷⁸⁴ Williams 1942, 112.

⁷⁸⁵ Rodríguez Valdés 2020, 169.

⁷⁸⁶ *Plutarch* 2003, 107.

evang. 4, 23).⁷⁸⁷ Također, jedan je *hekataion* pronađen u Serapisovom svetištu u Solunu,⁷⁸⁸ a H. Sarian spominje i dvije posvete Artemidi-Hekati, datirane u 2. st. pr. Kr., iz Serapisovog svetišta na Delu.⁷⁸⁹

6.8. Kasnoantički sinkretizmi

Iako su Hekatine veze s drugim božanstvima vidljive i u ranijim razdobljima, postale su izraženije u helenizmu, te osobito u rimsko carsko doba i u kasnoj antici. Sinkretizmi Hekate i drugih božica osobito su vidljivi u *PGM* gdje se povezuje s Lunom/Selenom, Perzefonom, Enodijom, Artemidom, Brimo, Dikom, Tihe, furijama itd.⁷⁹⁰ Hekata se kao sinkretističko božanstvo pojavljuje i u *Orfičkim himnama* i *Kaldejskim proročanstvima*, u kojima se također povezivala sa Selenom, Artemidom, Perzefonom itd.⁷⁹¹ Prema nekim je autorima Hekata postala vrhovna božica *Kaldejskih proročanstva* upravo zbog veza sa svim ovim božanstvima.⁷⁹² P. Rodríguez Valdés je zaključio da se u *Orfičkim himnama* Selena, Artemida, Hekata i Perzefona povezuju na temelju noćnih i lunarnih karakteristika (primjerice, niz epiteteta koji se tiču noći i svjetla), aspekta stvaranja života ili seksualne potencije (u slučaju Hekate, epitet *kourotrophos*), karakteristika vezanih uz lov, planine i životinjski svijet, ktonične prirode, te djevičanstva (u slučaju Hekate, epitet *azoston*). U *PGM* je također prisutna većina spomenutih zajedničkih karakteristika ovih božica, te se može primijetiti potpuna asimilacija Selene, Artemide, Hekate, Perzefone i Mene u obliku različitih epiteta istog božanstva. U *Orfičkim himnama* božice dijele sfere moći zbog čega se povezuju, ali nije postignuta potpuna asimilacija, odnosno uvijek se po nečemu razlikuju. Prema Rodríguez Valdésu, u slučaju *PGM* asimilacija je potpuna, te se različita imena ovih božica u biti mogu shvatiti kao zazivanje iste božice.⁷⁹³

Na kasnoantičkim gemama i magičnom kamenju Hekata se povezivala s nizom božanstava poput grčkih Nemeze, Brimo, Herakla, Dioskura, Tihe, Zeusa i Atene, ali i mezopotamskih božanstva poput Ereškigal, te egipatskih Anubisa, Serapisa, Izide, Harpokrata, Besa itd. Povezivala se i sa zmijom Ouroboros, Abraksasom, Sabaothom, Iaoom,

⁷⁸⁷ Eusebius 2019, 2582.

⁷⁸⁸ Kraus 1960, 171.

⁷⁸⁹ Sarian 1992, 986.

⁷⁹⁰ Rabinowitz 1997, 542.

⁷⁹¹ Calvo Martínez 1992, 79, 81.

⁷⁹² Calvo Martínez 1992, 81; Rodríguez Valdés 2020, 173.

⁷⁹³ Rodríguez Valdés 2020, 171-172.

Heliorusom itd. H. Sarian je zaključila da su ove poveznice vjerojatno nastale pod utjecajem sinkretizama iz *PGM*.⁷⁹⁴ Sinkretizmi su vidljivi i na spomenutim magijskim stolovima iz Male Azije i Sirije (Slika 53, Slika 54, Slika 55), na kojima se Hekatini atributi i epiteti mogu povezati s Artemidom i Selenom.⁷⁹⁵ Veza Hekate s drugim božanstvima možda je vidljiva i na primjeru riznice skulptura, odnosno (prema M. Alexandrescu-Vianu) hramskog inventara iz Tomisa (Mezija). Ova riznica sadrži 24 artefakta (8 statua, 14 reljefa, edikulu i žrtvenik) iz različitih razdoblja, koji se vežu uz Hekatu, Selenu, Nemezu, Glikona, Tihe, Izidu, Harite, Dioniza, Asklepija, Kibelu, Dioskure, Herma, Mitru i Tračkog konjanika. Od 24 spomenika, najviše ih je vezano uz Hekatu (pet ili šest), te Tračkog konjanika (četiri spomenika), dok se uz sva ostala božanstva veže po jedan spomenik (uz Dioniza dva).⁷⁹⁶ Kako je najviše spomenika s prikazom Hekate (*hekataia* i reljefi s prikazom trostruke božice), M. Alexandrescu-Vianu je zaključila da je glavno božanstvo ovog hrama možda bila Hekata. Osim toga, riznica ima orfičku i misterijsku komponentu.⁷⁹⁷ U svojoj knjizi o Hekati, T. Kraus donosi popis *hekataia* pronađenih u svetištima drugih božanstava, od kojih su već spomenuti primjerci iz Artemidinog, Demetrinog, Dionizovog, Izidinog, Kibelinog, Serapisovog i Zeusovog hrama, kao i Asklepijevih svetišta, te mitreja. Osim njih, Kraus još spominje i primjerke pronađene u Afroditinom hramu u Kireni, Ateninom hramu u Argu, Pniferovom hramu u Teadelfiji, hramu Muza u Knidu, te svetištu Velikih bogova na Samotraci.⁷⁹⁸

⁷⁹⁴ Sarian 1992, 1017-1018.

⁷⁹⁵ Bruce i Jackson Miller 2017, 515.

⁷⁹⁶ Alexandrescu-Vianu 2009, 27-28.

⁷⁹⁷ *Ibid.*, 31.

⁷⁹⁸ Kraus 1960, 169-171.

7. Hekatinu spomenici na hrvatskom povijesnom prostoru

Od Hekatinih spomenika na hrvatskom povijesnom prostoru, najdetaljnije je analiziran mramorni reljef s natpisom iz Salone (Slika 9), koji se čuva u Beču (*Kunsthistorisches Museum*), te se datira u 2. ili 3. stoljeće. Ovaj je reljef poznat od 18. stoljeća (bio je spolij uzidan u biskupsku palaču), kada ga je opisao isusovac F. A. Zaccaria.⁷⁹⁹ Prikazana je Hekata s tri glave, šest ruku i kako se čini, jednim tijelom. U rukama s obje strane drži iste predmete, i to vjerojatno zmiju, bodež i baklju. Iznad glava božice, možda je prikazan vrh potpornja oko kojeg su smještene (u tom je slučaju prikazana božica s tri tijela) ili polos. Natpis⁸⁰⁰ upozorava da se na mjestu na kojem se nalazio reljef (koje nije poznato) ne smije vršiti nužda, a onog tko se na to ogлуši snaći će osveta božice.⁸⁰¹ J. Carabia je pretpostavila da je natpis od onečišćenja trebao štititi gradsku četvrt, blok kuća, privatnu kuću, nekropolu ili svetište; prema autorici je to najvjerojatnije bila nekropola. U prilog tome ide to što se Hekata smatrala ktoničnom božicom, imala je i funerarni karakter, a nije bilo ni neuobičajeno na nadgrobne spomenike uklesati natpis kojim se prijeti (različitim božanstvima ili novčanim kaznama) onima koji bi mogli onečistiti taj prostor.⁸⁰² Iako se na spomeniku iz Salone ime božice ne spominje, ona je ipak prikazana. Dakle, postoji mogućnost da se Hekatinim likom, uz upozorenje, nastojalo zaštititi nečiji grob. Spomenuta je i veza Hekate s nemirnim dušama koje su uostalom bile i dio njezine pratnje; prema antičkom su vjerovanju pokojnici, koji nisu bili propisno pokopani, mogli postati nemirne duše, koje bi potom opsjedale ljude ili mjesta.⁸⁰³ Ovaj se reljef mogao nalaziti i u svetištu. J. Carabia je istaknula da se između Salone i Splita možda nalazilo Dijanino svetište, u kojem je Hekata možda imala funkciju zaštitnice od onečišćenja.⁸⁰⁴ Dakako, bilo je zabranjeno i odlaganje otpada blizu svetišta (i općenito svetih mjesta), te su postojale novčane kazne za one koji tu zabranu prekrše. Natpis iz Salone ne prijeti novčanom kaznom, ali prema J. Carabiji indirektno prijeti nezadovoljstvom, odnosno osvetom božice. Hekatin je prikaz na reljefu trebao prijestupnicima dati do znanja da božica nadgleda taj prostor, odnosno njezina je prisutnost trebala odvratiti od onečišćenja, čemu je u prilog išla Hekatina zastrašujuća priroda koja je osobito bila istaknuta u rimsko carsko doba. Njezina je zastrašujuća priroda možda bila i

⁷⁹⁹ Torlak 2019, 332, 335.

⁸⁰⁰ Prijevod natpisa: Carabia 1989, 42; Torlak 2019, 333.

⁸⁰¹ Carabia 1989, 25, 39.

⁸⁰² *Ibid.*, 37, 41.

⁸⁰³ *Ibid.*, 33-34.

⁸⁰⁴ *Ibid.*, 41.

razlog zbog kojeg se božica na ovom natpisu ne spominje.⁸⁰⁵ Postoji mogućnost i da je natpis, odnosno reljef iz Salone, bio vezan uz održavanje čistoće cesta. Osim što je Hekata bila božica koja se povezivala s liminalnim mjestima, pa tako i cestama, na natpisu iz Tasa se spominje kao ona koja nadgleda čistoću cesta.⁸⁰⁶

Reljef, odnosno ulomak reljefa (Slika 10), s prikazom Hekate pronađen je i u Čitluku (*Aequum*), te se datira u rimsko carsko doba. Na ulomku je prikazana božica s polosom na glavi i kratkim bakljama u rukama. Kako nedostaje veći dio spomenika, ne možemo biti sigurni je li bila prikazana jednostruka ili trostruka Hekata. Međutim, kao što je istaknula M. Milićević Bradač, Rimljani su ovu božicu najčešće prikazivali kao trostruku (Slika 11).⁸⁰⁷ Prema rekonstrukciji M. Milićević Bradač, sve tri figure božice drže baklje u rukama. Također je moguće da su držale i neke druge predmete, s obzirom na to da se Hekata u svojim trostrukim prikazima često pojavljuje s različitim atributima u rukama, ili pak neke ruke možda nisu držale nikakve atribute.

U rimsko se carsko doba datira i mramorna statueta trostruke Hekate (Slika 12), koja je također pronađena u provinciji Dalmaciji, ali točno nalazište nije poznato. Prema natpisu koji se nalazi na kubičnoj bazi, statuetu je Dijani Kelkeji posvetio Flavije Silvan. Prikazane su tri ženske figure koje stoje oko stupa i u rukama drže baklje. Statueta je izrađena rustično, pa postoji mogućnost lokalne produkcije.⁸⁰⁸

Naposljetku, potrebno je spomenuti da su na području rimske provincije Dalmacije pronađeni i spomenici posvećeni Trivijama, datirani u rimsko carsko doba. Riječ je o devet žrtvenika, od kojih su dva pronađena u Saloni,⁸⁰⁹ jedan u Zadru,⁸¹⁰ jedan u Čitluku,⁸¹¹ dva u okolici Skradina (iz Bribira i Maraguše),⁸¹² te po jedan iz Danila,⁸¹³ Nadina⁸¹⁴ i Prološca.⁸¹⁵ Upitno je možemo li ove spomenike smjestiti u skupinu Hekatinih spomenika. Kao prvo, ime Trivija se na ovim spomenicima javlja u dativu množine, te možemo zaključiti da je riječ o božicama Trivijama, a ne o jednoj božici Triviji, kako se Hekata često nazivala.⁸¹⁶ Osim Trivija, na natpisima iz rimskih provincija spominju se i slične božice: Bivije i Kvadrivije, te

⁸⁰⁵ *Ibid.*, 27-31.

⁸⁰⁶ Zografou 2010, 93-122.

⁸⁰⁷ Milićević Bradač 2009, 69, 71.

⁸⁰⁸ Torlak 2019, 339-340.

⁸⁰⁹ Bulić 1906, 196, br. 3501 A; *ILJug* 3, 2060.

⁸¹⁰ *CIL* III, 3159.

⁸¹¹ *CIL* III, Suppl. 9755.

⁸¹² *ILJug* 2824 = *AE* 1925, 129; Podrug, Brajković i Krnčević 2008, 210, kat. br. 115.

⁸¹³ *CIL* III, Suppl. 9869.

⁸¹⁴ *ILJug* 871.

⁸¹⁵ *CIL* III, Suppl. 8511; Torlak 2019, 338, 341.

⁸¹⁶ Epitet *Triviva* se također koristi i za Dijanu, pa je na epigrafskim spomenicima katkad teško odrediti na koju se božicu odnosi (Milićević Bradač 2009, 71).

su sve vjerojatno bile zaštitnice putova i raskrižja. Oblici imena ovih božica javljaju se od kasnog principata.⁸¹⁷ Također postoji mogućnost i da su Trivije bile keltsko-germanska božanstva.⁸¹⁸ Veza ovih božica i Hekate vjerojatno je postojala, s obzirom na to da su dijelile mjesta utjecaja (putovi, raskrižja).⁸¹⁹

8. Zaključak

Hekata je božanstvo čije podrijetlo nije u potpunosti razjašnjeno, pa se tako katkad smatra grčkom, katkad maloazijskom, a katkad tračkom božicom. Ako uzmemo u obzir umjetničke prikaze ove božice, kao i njezino spominjanje kod antičkih autora, možemo zaključiti da se kod većine spomenutih antičkih autora i na većini navedenih spomenika smatrala grčkom božicom. Iako se atributi mogu tumačiti na više različitih načina, većina Hekatinih prikaza ne upućuje na njezino „orijentalno“ podrijetlo (iznimka bi primjerice bila brončana statua iz Rima na kojoj jedna od figura trostruke božice nosi frigijsku kapu, ali su takvi prikazi rijetki; Slika 39). Većina je antičkih autora božicu povezivala s magijom, čarobnicama, duhovima, psima i raskrižjima, ali nisu komentirali njezino podrijetlo (s time da neki autori spominju Hekatu u istom kontekstu kao i neka druga „orijentalna“ božanstva).⁸²⁰ Primjerice, u slučaju Sabazija koji se smatra „orijentalnim“ božanstvom, u više se antičkih djela izravno ističe njegovo „istočnjačko“ podrijetlo.⁸²¹ Dakako, moguće je da je Hekata doista bila karijskog podrijetla, pa čak i da je zadržala neke izvorne karijske karakteristike, ali je bila „transformirana“ u grčku božicu. U kasnoj se antici doduše počela intenzivnije povezivati s različitim „orijentalnim“ božanstvima (primjerice na gemama), s time da je u tom razdoblju bila istaknutija njezina sinkretistička priroda.

Umjetničke prikaze Hekate možemo podijeliti na jednostruke i trostruke. Jednostruki se prikazi božice smatraju starijima, te se prema većini istraživača i najstariji opis božice, onaj iz Heziodove *Teogonije*,⁸²² također odnosi na Hekatu kao božicu s jednim licem i jednim tijelom. Puno ovakvih prikaza također je prepoznato na italskim i grčkim vazama iz 5. i 4. st.

⁸¹⁷ *Ibid.*, 72-73.

⁸¹⁸ Matijević i Kurilić 2011, 150.

⁸¹⁹ Milićević Bradač 2009, 73.

⁸²⁰ Eur., *Hipp.* 141-147 = *Euripides* 2007, 131; Origen, *C. Cels.* 1, 9 = *Origen* 1979, 12; Euseb., *Praep. evang.* 4, 23 = *Eusebius* 2019, 2582.

⁸²¹ Primjerice: Ar., *Av.* 876 = *Aristophanes* 1853, 347; Cic., *Nat. D.* 3, 23 = *Cicero* 1907, 125-126; Strab. 10, 3, 15 = *Strabo* 1961, 105; *Hymn. Orph.* 48 = *Orphic Hymns* 1824, 102-103.

⁸²² Hes., *Theog.* 411-452 = *Hesiod* 2006, 35-39.

pr. Kr. Međutim, čini se da su za Hekatu karakterističniji trostruki prikazi, odnosno prikazi tri jednake figure božice, često s različitim atributima, grupirane oko središnjeg potpornja. Prema Pausaniji, tvorac trostrukog prikaza božice bio je Alkamen (5. st. pr. Kr.).⁸²³ Neki istraživači su smatrali da postoji više podtipova trostrukog prikaza, poput tipa s jednim tijelom i tri glave ili tipa s jednim tijelom i tri lica. Međutim, kako su ovakve podtipove prepoznavali na reljefnim prikazima (primjerice na novcu, gemama, kamenim reljefima), zbog perspektive je teško biti siguran u takve podjele. Trostruki su prikazi bili nešto brojniji i rašireniji po grčko-rimskom svijetu. Doduše, na frizu svog helenističkog hrama u Lagini, koji je ujedno i jedini ubicirani, sigurno potvrđeni i detaljno istraženi hram ove božice, Hekata je prikazana kao jednostruka. Ta se činjenica često shvaća kao posebnost u vremenu kada je dominirala trostruka forma božice, kao i njezina mračna priroda, koja u Lagini nije istaknuta. Kako antički autori ne specificiraju jesu li skulpture božice iz njezinih hramova u Argu i Efezu bile jednostruke ili trostruke⁸²⁴ (ali je *xoanon* iz hrama u Egini bio jednostruk),⁸²⁵ te kako je hram u Lagini jedini sigurno potvrđeni hram ove božice, postoji mogućnost da je božica u tom kontekstu bila prikazivana kao jednostruka. Trostruki su pak prikazi možda bili karakterističniji za privatni kontekst ili javni kontekst koji nije bio sakralan (s time da su reljefi i skulpture trostruke Hekate pronađeni u hramovima drugih božanstava, ali njih bismo mogli shvatiti i kao votivne darove). Ovu bismo teoriju mogli povezati i s apotropejskim, zaštitnim funkcijama koje se u literaturi najčešće pripisuju *hekataia*. Većinu Hekatinih prikaza, jednostrukih i trostrukih, od klasičnog razdoblja do rimskog doba, karakterizira arhaičnost koja se očituje u ukočenoj (hijeratskoj) pozi i arhaičnoj odjeći. Zbog toga arhaičnost njezinih prikaza ne možemo povezati s određenim razdobljem grčke ili rimske umjetnosti, nego ju povezujemo s religioznošću, te ona katkad otežava dataciju Hekatinih spomenika.

Kao jedna od ključnih karakteristika Hekatine prirode, istaknuta je njezina ambivalentnost. Hekata se istovremeno shvaćala kao mračna i zastrašujuća božica koja predvodi nemirne duše i sablasti, ali i kao dobronamjerna božica koja osvjetljava vjenčanja, pomaže ženama pri porodu, zaštitnica je djece/mladih, te putova i ulaza. Najčešće se smatra da se božica na umjetničkim prikazima, osim možda na kasnoantičkim gemama, nije prikazivala kao zastrašujuća. Međutim, postoji mogućnost da su se u antici prikazi s tri glave i tijela koji u rukama drže attribute poput zmija i bičeva, smatrali barem prijetećim, ako ne i

⁸²³ Paus. 2, 30, 2 = *Pausanias* 1918, 409.

⁸²⁴ Paus. 2, 22, 7 = *Pausanias* 1918, 367; Plin., *NH* 36, 32 = *Pliny* 1971, 25-27; Strab. 14, 1, 23 = *Strabo* 1960, 229.

⁸²⁵ Paus. 2, 30, 2 = *Pausanias* 1918, 409.

zastrašujućim. Životinja koja se najčešće vezala uz Hekatu bio je pas, kod kojeg također možemo uočiti ambivalentne elemente; pas je bio Hekatina sveta životinja koja se često prikazivala na spomenicima ove božice, a s druge joj se strane žrtvovala. Kod antičkih se autora opisi žrtvovanja pasa Hekati vežu uz magijske rituale, te imaju mračni karakter.⁸²⁶ Magija se također smatra dijelom mračne prirode božice, te je ona osobito bila istaknuta u pučkoj pobožnosti. U rimsko doba i u kasnoj antici Hekata je bila uklopljena u teurgiju, odnosno bila je vrhovna božica *Kaldejskih proročanstava*, u sklopu kojih je također istaknuta njezina ambivalentna priroda: ona je izvor života, ali i gospodarica demona.

Hekatine su mjesečne žrtve u hrani, koje su se božici ostavljale na raskrižju, čini se bile važan dio njezina štovanja. Međutim, nema dokaza da su ih predvodili svećenici ili da su bile dio službenog kulta, pa ih vežemo uz pučku pobožnost. Osim toga, ulogu u Hekatinom kultu imali su i rituali pročišćenja, koje također možemo povezati s pučkom pobožnošću. Naime, božica se u puku vezala uz sablasti, duhove i ludilo, ali se povezivala i s „onečišćenjima“, poput rađanja ili kontakta s mrtvima. Važan dio Hekatinog kulta bile su i misterije koje su se održavale na Samotraci i u Eginu,⁸²⁷ a prema nekim istraživačima postoji mogućnost da je Hekata imala ulogu i u eleuzinijama. Najviše (pouzdanih) dokaza o slavljinama u čast ove božice potječe iz njezinog hrama u Lagini, na čijim se zidovima nalaze brojni natpisi. Ovi nam natpisi svjedoče o važnoj ulozi koju su Hekatini svećenici imali u Stratonikeji, te o njihovim dobročinstvima koja su ponajviše uključivala financiranje različitih sadržaja u sklopu Hekatinih svečanosti. Osobito važan festival, koji je uključivao procesiju ključa koji je iz Lagine u Stratonikeju nosila tzv. *kleidophoros*, bio je *kleidos agoge* ili *kleidophoria*, odnosno godišnji festival ključa. U literaturi se često ističe da je laginska Hekata imala „svijetli“ karakter, odnosno da u njezinom svetištu u Lagini nisu bili istaknuti elementi njezine mračne prirode. Razlog tomu je vjerojatno činjenica da božica u službenom kultu nije imala mračni karakter, koji je pak bio izražen u sklopu pučke pobožnosti.

Hekata se od helenizma, a osobito u rimsko doba i u kasnoj antici, povezivala ili izjednačavala s različitim božanstvima. Tu se prvenstveno ističe njezina veza s Artemidom, s kojom se najčešće povezivala, te s kojom je dijelila epitete i karakteristike, poput uloge u prijelaznim fazama ženskog života (udaja, majčinstvo). Ove su se božice, osim kod antičkih autora, povezivale i na epigrafskim spomenicima, kao i u umjetnosti. Prikaze Hekate i Artemide katkad je teško razlikovati, zbog međusobne razmijene karakteristika, odnosno atributa. S Hekatom se povezivala i Ifigenija, koja je također imala blisku vezu s Artemidom.

⁸²⁶ Sophron fr. 26 = *Sophron* 2004, 43; *Argon. orph.* 956-957 = *Argonautica Orphica* 1764, 131.

⁸²⁷ Strab. 10, 3, 19-20 = *Strabo* 1961, 113; Paus. 2, 30, 2 = *Pausanias* 1918, 409.

O vezi ove tri božice svjedoči i mit prema kojem je Artemida Ifigeniju pretvorila u Hekatu.⁸²⁸ Hekata se povezivala s Apolonom i Hermom, uglavnom na temelju istih mjesta utjecaja, odnosno sva tri božanstva su se smatrala zaštitnicima ulaza i cesta, što nam prvenstveno dokazuju epigrafski spomenici. Osim toga, veza Hekate i Apolona vjerojatno je vidljiva i iz Apolonovog epiteta *hekatos*, dok se s Hermom božica povezivala i na temelju svoje mračne prirode: oboje su se često zazivali na pločicama za proklinjanje (*defixiones*), te se Herma kao psihopomp može povezati s Podzemljem, poput Hekate. Na temelju istih mjesta utjecaja, Hekata se može povezati i s tesalskom božicom Enodijom, koja se također smatrala božicom raskrižja i cesta. Uz Enodiju, o kojoj nemamo puno podataka, vezali su se i psi, te je vjerojatno, poput Hekate, bila božica duhova. Prema nekim je istraživačima Hekata bila lunarna božica, zbog čega su njezinu trostrukost objašnjavali s tri mjesечеve faze. Međutim, to je objašnjenje trostrukosti danas uglavnom napušteno. Čini se da se Hekata s Mjesecom intenzivnije povezivala kod Rimljana, kod kojih je bila dio trojstva s Lunom i Dijanom. Na umjetničkim prikazima, Hekatin atribut je katkad bio polumjesec. Hekata se često povezivala, pa i izjednačavala s Perzefonom, pri čemu se najčešće nastojala istaknuti Hekatina ktonična priroda. Povezivala se i s Demetrom, uz koju je, kao i uz Perzefonu, bila prikazivana na vazama s eleuzinskim temama, a postoji mogućnost da je Hekata imala ulogu i u eleuzinskim misterijama. Od ostalih božanstava, Hekata se povezivala sa Zeusom, Prijapom, Panom i Haritama (koje su se često prikazivale oko *hekataia*), Skilom, Brimo, Erinijama (čije je prikaze na vazama često teško razlikovati od Hekatinih), Dionizom, Kibelom, Izidom, Anubisom, Serapisom itd. Veza božice i „orijentalnih“ božanstava istaknutija je u rimsko doba i u kasnoj antici, te je osobito vidljiva na gemama. Sinkretističke veze Hekate i drugih božica (poput Selene, Artemide i Perzefone) vidljive su i u rimskodobnim i kasnoantičkim literarnim izvorima poput *Orfičkih himni*, *PGM* i *Kaldejskih proročanstava*.

Naposljetku, nekoliko je Hekatinih spomenika pronađeno i na hrvatskom povijesnom prostoru, točnije na području rimske provincije Dalmacije. To su reljef iz Salone, ulomak reljefa iz Čitluka, te *hekataion* nepoznatog mjesta nalaza s posvetom Dijani Kelkeji. Dakle, sva se tri spomenika datiraju u rimsko carsko doba, prikazana je božica u trostrukom obliku (vjerojatno i na ulomku iz Čitluka), te se na sva tri spomenika kao atribut javljaju baklje. Osim tipičnih atributa, na ovim spomenicima možemo uočiti i tipične Hekatine karakteristike poput veze s onečišćenjima (reljef iz Salone) i veze s Dijanom (*hekataion* nepoznatog mjesta nalaza). Osim toga, u provinciji Dalmaciji pronađeno je više žrtvenika (datirani u rimsko

⁸²⁸ Paus. 1, 43, 1 = *Pausanias* 1918, 229.

carsko doba) s posvetom božicama Trivijama, koje se vjerojatno mogu povezati s Hekatom. Veza ovih božica i Hekate nije sasvim razjašnjena, ali vjerojatno bi se mogle povezati na temelju zajedničkog mjesta utjecaja jer su i Trivije, čini se, bile božice zaštitnice cesta i raskrižja. *Trivia* je bio i jedan od Hekatnih epiteta, koji ju je opisivao kao božicu zaštitnicu raskrižja, a katkad ga je imala i Artemida.

9. Sažetak i ključne riječi

Hekata se najčešće smatra „mračnom“ božicom koja se veže uz magiju, nemirne duše i Podzemlje. Iako je ovakva slika božice čini se bila dominantna u većini grčko-rimskog svijeta, Hekata je imala i drugu, svjetliju stranu, pa se tako smatrala zaštitnicom putova, raskrižja i ulaza, djece/mladih (funkcija *kourotrophos*), a prikazivala se i kao bakljonoša koja osvjetljava put. Jedno od najvažnijih svetišta božice bilo je ono u Lagini (Karija), gdje se i danas nalaze ruševine njezina hrama. Upravo Kariju većina istraživača smatra Hekatinom domovinom, iako podrijetlo božice nije razriješeno, kao ni podrijetlo i značenje njezina imena. Iako postoje umjetnički prikazi jednostruke Hekate (s jednim licem i jednim tijelom), za božicu su možda karakterističniji (i brojniji) trostruki prikazi, koji se najčešće sastoje od tri jednake ženske figure (često s različitim atributima i položajem ruku), grupirane oko središnjeg potpornja. U helenizmu i kasnije, Hekata se povezivala, a katkad i izjednačavala s brojnim božanstvima, ali najčešće s Artemidom. Hekadini spomenici (datirani u rimsko carsko doba) pronađeni na hrvatskom povijesnom prostoru, točnije na području rimske provincije Dalmacije, su: reljef iz Salone, ulomak reljefa iz Čitluka, te *hekataion* s posvetom Dijani Kelkeji.

Ključne riječi: Hekata, *hekataion*, *hekataia*, trostruka božica, magija, teurgija, raskrižja, Lagina, sinkretizmi

10. Summary and key words

Hecate is often considered a „dark“ goddess associated with magic, restless souls and the Underworld. Although this image of the goddess seems to have been dominant in most of the Greco-Roman world, Hecate also had another, brighter side: she was considered the protectress of roads, crossroads and entrances, nurse or a caretaker of children (*kourotrophos*), and was also depicted as a torchbearer who lights the way. One of the most important sanctuaries of the goddess was in Lagina (Caria), where the ruins of her temple can still be found today. While most researchers think Hecate arrived in Greece from Caria, origins of the goddess have not been resolved, as well as the origin and meaning of her name. Although Hecate was depicted as one-bodied, perhaps more typical (and more numerous) representation of the goddess was her triple form, which consist of three identical female figures (often with different attributes and hand positions), grouped around a central column. In Hellenism and later, the goddess was associated and sometimes equated with numerous deities, but most often with Artemis. Hekate's monuments (all dated to the Roman Imperial period) found in Croatia, more precisely in the Roman province of Dalmatia, are: a relief from Salona, a fragment of a relief from Čitluk, and a *hekataion* with a dedication to Diana Celcea.

Key words: Hecate, Hekate, *hekataion*, *hekataia*, triple goddess, magic, theurgy, crossroads, Lagina, syncretism

11. Bibliografija

11.1. Kratice

AE = L'Année épigraphique

BCH = Bulletin de Correspondance Hellénique

CCCA = Corpus cultus Cybelae Attidisque

CCIS = Corpus Cultus Iovis Sabazii

CIG = Corpus Inscriptionum Graecarum

CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum

CMRDM = Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis

CRAI = Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres

IG = Inscriptiones Graecae

ILJug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt

ILS = Inscriptiones Latinae Selectae

LIMC = Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae

PGM = Papyri Graecae Magicae

SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum

11.2. Izdanja izvora

Aeschylus 1926

Aeschylus in two volumes, with an English translation by Herbert Weir Smyth, Vol. II: Agamemnon, Libation-Bearers, Eumenides, Fragments, London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's sons, 1926.

Aeschylus 2009

Aeschylus: Suppliants, translated by Janet Lembke, u: Peter Burian and Alan Shapiro (ur.), *The Complete Aeschylus: Volume II: Persians and Other Plays*, Greek Tragedy in New Translations, Oxford: Oxford University Press, 2009, 193-288.

Antoninus Liberalis 1992

The Metamorphoses of Antoninus Liberalis, A Translation with a Commentary by Francis Celoria, London, New York: Routledge, 1992.

Apollodorus 1921

Apollodorus: The Library in two volumes, translated by J. G. Frazer, Vol. I, Loeb Classical Library, London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1921.

Apollonius Rhodius 1912

Apollonius Rhodius: The Argonautica, with an English translation by R. C. Seaton, London: William Heinemann; New York: The Macmillan Co., 1912.

Apuleius 1924

Apuleius: The golden ass being the Metamorphoses of Lucius Apuleius, with an English translation by W. Adlington (1566) revised by S. Gaselee, London: William Heinemann Ltd; New York: G. P. Putnam's Sons, 1924.

Apuleius 2015

Apuleius: Apologia, Anonymous Bohn Translation (1853), u: *The Complete Works of Apuleius*, Delphi Ancient Classics, ebook, 2015.

Argonautica Orphica 1764

Orpheos Apanta: Orphei Argonautica hymni libellus de lapidibus et fragmenta, cum notis H. Stephani et Andr. Christ. Eschenbachii, textum ad codd. mss. et editiones veteres recensuit notas suas et indicem graecum adiecit Io. Matthias Gesnerus, curante Ge. Christo. Hambergero, Lipsiae: Caspari Fritsch, 1764.

Aristophanes 1853

The Comedies of Aristophanes: A New and Literal Translation, from the Revised Text of Dindorf, with Notes and Extracts from the Best Metrical Versions by W. J. Hickie, Vol. I., London: H.G. Bohn, 1853.

Aristophanes 1927

Aristophanes in three volumes, with the English translation of B. Bickley Rogers, Vol. II, London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1927.

Aristophanes 1930

Aristophanes in three volumes, with the English translation of B. Bickley Rogers, Vol. I, London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1930.

Aristophanes 1946

Aristophanes in three volumes, with the English translation of Benjamin Bickley Rogers, Vol. 3, London: W. Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1946.

Arnobius 1871

The seven books of Arnobius Adversus gentes, translated by A. Hamilton Bryce and H. Campbell, Edinburgh: T. & T. Clark, 1871.

Artemidorus 2012

Artemidorus' Oneirocritica: Text, Translation, and Commentary by D. E. Harris-McCoy, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Athenaeus 1854a

The Deipnosophists or Banquet of the learned of Athenaeus in three volumes, literally translated by C.D. Yonge, Volume II, London: Henry G. Bohn, 1854.

Athenaeus 1854b

The Deipnosophists or Banquet of the learned of Athenaeus in three volumes, literally translated by C.D. Yonge, Volume III, London: Henry G. Bohn, 1854.

Bacchylides 1905

Bacchylides: The poems and fragments, edited with Introduction, Notes, and prose translation by Sir Richard C. Jebb, Cambridge: Cambridge University Press, 1905.

Callimachus 1949

Callimachus, edidit Rudolfus Pfeiffer, Vol. I: *Fragmenta*, Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, 1949.

The Chaldean Oracles 1989

The Chaldean Oracles, Text, Translation, and Commentary by Ruth Majercik, Leiden: Brill, 1989.

Cicero 1907

Cicero: On the nature of the gods, Divination, Fate, The Republic, Laws etc., literally translated chiefly by the editor C.D. Yonge, London: George Bell & Sons, 1907.

Cornutus 2018

Lvcivs Annaeivs Cornvtvs: Compendivm de Graecae Theologiae traditionibvs, recensvit José B. Torres, Berlin; Boston: De Gruyter, 2018.

Demosthenes 1939

Demosthenes: Orations in four volumes, with an English translation by A. T. Murray, Vol. III, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann, 1939.

Dio Chrysostom 2017

Dio Chrysostom: Discourses, translated by J. W. Cohoon, u: *The Complete Works of Dio Chrysostom*, Delphi Ancient Classics, ebook, 2017.

Diodorus of Sicily 1967

Diodorus of Sicily in Twelve Volumes, with an English Translation by C. H. Oldfather, Vol. II: (continued) 35 - IV, 58, Loeb Classical Library 303, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1967.

Diodorus of Sicily 1989

Diodorus of Sicily in Twelve Volumes, with an English Translation by C. H. Oldfather, Vol. I: Books I and II, 1-34, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, 1989.

Etymologicum Magnum 1848

Etymologicum Magnum, ad codd. mss. recensuit et notis variorum instruxit Thomas Gaisford, Oxonii: E Typographeo Academico, 1848.

Eunapius 1922

Philostratus and Eunapius: the lives of the Sophists, with an English translation by Wilmer Cave Wright, London: W. Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1922.

Euripides 1856

Tragicorum graecorum fragmenta, recensuit Augustus Nauck, Lipsiae: B. G. Teubner, 1856.

Euripides 1898

The tragedies of Euripides in English verse, by Arthur S. Way, Vol. III, London; New York: Macmillan and Co., 1898.

Euripides 1992a

Euripides: Helen, translated by James Michie and Colin Leach, Oxford, New York: Oxford University Press, 1992.

Euripides 1992b

Euripides: Iphigeneia in Tauris, translated by Richmond Lattimore, Oxford; New York: Oxford University Press, 1992.

Euripides 1996

Euripides: Ion, translated by W. S. Di Piero, with Introduction, Notes, and Commentary by Peter Burian, Greek Tragedy in New Translations, Oxford: Oxford University Press, 1996.

Euripides 2002

Euripides: Medea, translated by Ruby Blondell, u: *Women on the edge: four plays by Euripides*, translated and edited by Ruby Blondell et al., New York; London: Routledge, 2002, 147-215.

Euripides 2007

Euripides: Alcestis, Medea, Hippolytus, translated by Diane Arnson Svarlien, Introduction and Notes by Robin Mitchell-Boyask, Indianapolis; Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 2007.

Euripides 2009

Euripides: Trojan Women, translated by Alan Shapiro, introduction and notes by Peter Burian, New York; Oxford: Oxford University Press 2009.

Eusebius 2019

Eusebius: The Preparation of the Gospel, translated by E. H. Gifford, u: *Collected Works of Eusebius*, Delphi Ancient Classics, ebook, 2019.

Firmicus Maternus 1970

Firmicus Maternus: The error of the pagan religions, translated and annotated by Clarence A. Forbes, New York, Paramus: Newman Press, 1970.

The Greek Magical Papyri 1986

The Greek Magical Papyri in Translation, Including the Demotic Spells, edited by Hans Dieter Betz, Chicago; London: The University of Chicago Press, 1986.

Herodotus 1928

Herodotus in four volumes, with an English translation by A. D. Godley, Vol. II: Books III and IV, London: W. Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1928.

Hesiod 2006

Hesiod: Theogony, Works and Days, Testimonia, edited and translated by Glenn W. Most, Loeb Classical Library, London; Cambridge: Harvard University Press, 2006.

Hesychius 1966

Hesychii Alexandrini Lexicon, recensuit et emendavit Kurt Latte, Vol. II: Epsilon-Omicron, Hauniae: E. Munksgaard, 1966.

Hesychius 2009

Hesychii Alexandrini Lexicon, editionem post Kurt Latte continuantes, recensuerunt et emendaverunt Peter Allan Hansen et Ian C. Cunningham, Vol. IV: Tau-Omega, Berlin; New York: W. de Gruyter, 2009.

Hesychius 2018

Hesychii Alexandrini Lexicon, recensuit et emendavit Kurt Latte, editionem alteram curavit Ian C. Cunningham, Vol. I: Alfa-Delta, Berlin; Boston: W. de Gruyter, 2018.

Hippocrates 2015

Hippocrates: On the Sacred Disease, translated by Charles Darwin Adams, u: *The Complete Works of Hippocrates*, Delphi Ancient Classics, ebook, 2015.

Hippolytus 2016

Hippolytus: Refutation of all heresies, translated with an Introduction and Notes by M. David Litwa, Atlanta: SBL Press, 2016.

Homeric Hymn to Demeter 2014

The Homeric Hymns, a translation, with Introduction and Notes by D. Rayor, Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2014.

Horace 1942

Horace: Satires, Epistles and Ars Poetica, translated by H. Rushton Fairclough, Loeb Classical Library, London: W. Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1942.

John Malalas 1986

The Chronicle of John Malalas, A Translation by Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott, Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 1986.

Lucan 1962

Lucan: The Civil War, with an English translation by J. D. Duff, Books 1-10 (*Pharsalia*), Loeb Classical Library, London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962.

Lucian 1960

Lucian in eight volumes, with the English translation by A. M. Harmon, Volume III, London: W. Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960.

Lucian 1961

Lucian in eight volumes, with an English translation by M. D. MacLeod, Vol. VII, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann, 1961.

Lycophron 1921

The Alexandra of Lycophron, with English translation and explanatory notes by George W. Mooney, London: G. Bell and sons, 1921.

Macrobius 1969

Macrobius: The Saturnalia, translated with an introduction and notes by Percival Vaughan Davies, New York and London: Columbia University Press, 1969.

Michael Psellus 1864

Michaelis Pselli Expositio in Oracula Chaldaica, u: Georgii Cedreni Compendium historiarum, cui subiiciuntur Excerpta ex breviario Joannis Scylitzae, curopalatae, accedunt Michaelis Pselli opera quae reperiri potuerunt omnia nunc primum in unum collecta, tomus posterior, Lutetiae Parisiorum: Migne, 1864.

Nonnos 1942

Nonnos: Dionysiaca in three volumes, translated by W. H. D. Rouse, Volume III, Loeb Classical Library 344, London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942.

Origen 1979

Origen: Contra Celsum, translated with an Introduction & Notes by H. Chadwick, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Orphei hymni 1955

Orphei hymni, iteratis curis edidit G. Quandt, Berolini : Apud Weidmannos, 1955.

Orphic Hymns 1824

The Mystical Hymns of Orpheus, translated from the Greek by Thomas Taylor, Chiswick: C. Whittingham, 1824.

Ovid 1958

Ovid: Metamorphoses in two volumes, translated by Frank Justus Miller, Vol. II: Books 9-15, Loeb Classical Library, London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard University Press, 1958.

Ovid 1971

Ovid: Metamorphoses in two volumes, translated by Frank Justus Miller, Vol. I: Books 1-8, Loeb Classical Library, London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.

Ovid 1989

Ovid in six volumes, translated by James G. Frazer, second edition revised by G. P. Goold, Vol. V: *Fasti*, Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann Ltd, 1989.

Pausanias 1918

Pausanias: Description of Greece in six volumes, translated by W. H. S. Jones, Volume I: Books 1 i 2, London: W. Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1918.

Pausanias 1926

Pausanias: Description of Greece in six volumes, translated by W. H. S. Jones and H. A. Ormerod, Volume II: Books 3-5, London: W. Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1926.

Philodem 1866

Philodem: Über Frömmigkeit, bearbeitet und erläutert von Theodor Gomperz, 1. Abth., Der Text und photo-lithographische Beilagen, Leipzig: B.G. Teubner, 1866.

Photius 1982

Photii patriarchae Lexicon, editit Christos Theodoridis, Vol. I: A - D, Berlin; New York: W. de Gruyter, 1982.

Photius 1998

Photii patriarchae Lexicon, editit Christos Theodoridis, Vol. II: E - M, Berlin; New York: W. de Gruyter, 1998.

Plato 1926

Plato: Laws in two volumes, with an English Translation by R. G. Bury, Vol. II, London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's sons, 1926.

Pliny 1971

Pliny: Natural History in ten volumes, translated by D. E. Eichholz, Vol. X: Books 36-37, Loeb Classical Library 419, London: W. Heinemann, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.

Plutarch 1931

Plutarch's Moralia in fifteen volumes, with an English Translation by Frank Cole Babbitt, Vol. III, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1931.

Plutarch 1957

Plutarch's Moralia in fifteen volumes, with an English Translation by H. Cherniss and C. W. Helmbold, Vol. XII, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1957.

Plutarch 1961

Plutarch's Moralia in fifteen volumes, with an English Translation by L. E. Minar et al., Vol. IX, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1961.

Plutarch 1962a

Plutarch's Moralia in fifteen volumes, with an English Translation by Frank Cole Babbitt, Vol. II, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1962.

Plutarch 1962b

Plutarch's Moralia in fifteen volumes, with an English Translation by Frank Cole Babbitt, Vol. IV, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1962.

Plutarch 2003

Plutarch's Moralia in fifteen volumes, with an English Translation by Frank Cole Babbitt, Vol. V, Cambridge, MA; London: Harvard University Press, 2003.

Polyaenus 1796

Polyaenus's Stratagems of war, translated from the original Greek by Dr. Shepherd, Second edition, London: printed for George Nicol, 1796.

Porphyrius 2014

Porphyry: On abstinence from killing animals, translated by Gilian Clarke, London, New York: Bloomsbury, 2014.

Saint Augustine 2008a

Saint Augustine: The city of God, translated by Gerald G. Walsh and Daniel J. Honan, Books XVII-XXII, Fathers of the church 24, Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2008.

Saint Augustine 2008b

Saint Augustine: Sermons on the Liturgical Seasons, translated by Sister Mary Sarah Muldowney, Fathers of the church 38, Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2008.

Scholia in Apollonium Rhodium 1813

Apollonii Rhodii Argonautica, ex recensione et cum notis Richard Fr. Phil. Brunckii, Accedunt scholia graeca ex codice Biblioth. Imperial. Paris, Tomus II, Lipsiae: Fleischer, 1813.

Scholia in Aristophanem 1883

Scholia Graeca in Aristophanem, cum prolegomenis grammaticorum varietate lectionis optimorum codicum integra, ceterorum selecta, annotatione criticorum item selecta, cui sua quaedam inseruit Fr. Dübner, Parisiis: Firmin Didot, 1883.

Scholia in Theocritum 1867

Codicis Ambrosiani 222: Scholia in Theocritum, primum edidit Christophorus Ziegler, Tubingae: H. Laupp, 1867.

Seneca 1938

Seneca's tragedies in two volumes, with an English translation by Frank Justus Miller, Vol. I, London: W. Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1938.

Servius 1887

Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Bucolica et Georgica Commentarii, recensuit Georgius Thilo, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1887.

Shakespeare 1997

William Shakespeare: Macbeth, edited by A. R. Braunmuller, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1997.

Sophocles 1917

The Fragments of Sophocles, edited by A. C. Pearson, Volume II, Cambridge: Cambridge University Press, 1917.

Sophocles 2003

Sophocles: Antigone, translated by Reginald Gibbons and Charles Segal, Greek Tragedy in New Translations, Oxford: Oxford University Press, 2003.

Sophron 2004

Sophron's mimes, Text, Translation, and Commentary by J. H. Hordern, Oxford; New York: Oxford University Press, 2004.

Souidas 1705

Suidae Lexicon, Graece et Latine, Textum Graecum cum manuscriptis codicibus collatum a quamplurimis mendis purgavit, notisque perpetuis illustravit: versionem Latinam Aemilii Porti innumeris in locis correxit; indicesque auctorum et rerum adiecit Ludolphus Kusterus, Tomus II, Cantabrigiae: Typis Academicis, 1705.

Souidas 2001

Suidae Lexicon, edidit Ada Adler, pars IV: Π - Ψ, München; Leipzig: K. G. Saur, 2001.

Stattius 2003

Stattius: Thebaid, edited and translated by D. R. Shackleton Bailey, Books 1-7, Loeb Classical Library 207, London; Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.

Stephanus Byzantius 2006

Stephani Byzantii Ethnica, recensuit Germanice vertit adnotationibus indicibusque instruxit Margarethe Billerbeck, adiuvantibus Jan Felix Gaertner, Beatrice Wyss, Christian Zubler, Volumen I, Berolini et Novi Eboraci: Walter de Gruyter, 2006.

Stephanus Byzantius 2010

Stephani Byzantii Ethnica, recensuerunt Germanice vertunt adnotationibus indicibusque instruxerunt Margarethe Billerbeck et Christian Zubler, Volumen 2: Delta - Iota, Berlin; New York: De Gruyter, 2010.

Strabo 1960

The Geography of Strabo in eight volumes, translated by Horace Leonard Jones, Volume VI: Books 13-14, Loeb Classical Library, London: W. Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960.

Strabo 1961

The geography of Strabo in eight volumes, with an English translation by H. L. Jones, Vol. V, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1961.

Theocritus 1869

Theocritus, translated into English verse by C. S. Calverley, Cambridge: Deighton, Bell and Co.; London: Bell and Daldy, 1869.

Theophrastus 2004

Theophrastus Characters, edited with Introduction, Translation and Commentary by James Diggle, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Virgil 2007

Virgil: Aeneid, translated with Notes by Frederick Ahl, with an Introduction by Elaine Fantham, Oxford: Oxford University Press, 2007.

11.3. Literatura

Adak i Thonemann 2022

Mustafa Adak i Peter Thonemann, *Teos and Abdera: two cities in peace and war*, Oxford: Oxford University Press, 2022.

Akyürek Şahin 2016

N. Eda Akyürek Şahin, „The Cult of Hecate in Lydia: Evidence from the Manisa Museum“, *GEPHYRA* 13 (2016): 1-48.

Alexander 1939

Christine Alexander, „A Wooden Hekataion of the Hellenistic Period“, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* Vol. 34, No. 12 (1939): 272-274.

Alexandrescu-Vianu 2009

Maria Alexandrescu-Vianu, „The treasury of sculptures from Tomis. The cult inventory of a temple“, *Dacia*, N.S., tome LIII (2009): 27-46.

Arthur 1982

Marylin B. Arthur, „Cultural strategies in Hesiod's "Theogony": law, family, society“, *Arethusa* Vol. 15, No. 1/2 (1982): 63-82.

Berg 1974

William Berg, „Hecate: Greek or “Anatolian”?“, *Numen*, Vol. 21, Fasc. 2 (1974): 128-140.

Betz 1986

Hans Dieter Betz, „Introduction to the Greek Magical Papyri“, u: Hans Dieter Betz (ur.), *The Greek Magical Papyri in Translation, Including the Demotic Spells*, Chicago; London: The University of Chicago Press, 1986.

Boedeker 1983

Deborah Boedeker, „Hecate: A Transfunctional Goddess in the Theogony?“, *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 113 (1983): 79-93.

Bonner 1950

Campbell Bonner, *Studies in magical amulets, chiefly Graeco-Egyptian*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1950.

Bremmer 2014

Jan N. Bremmer, *Initiation into the Mysteries of the Ancient World*, Berlin; Boston: De Gruyter, 2014.

Bruce i Jackson Miller 2017

William Bruce i Kassandra Jackson Miller, „Towards a typology of triangular bronze Hekate bases: contextualizing a new find from Sardis“, *Journal of Roman Archaeology* Volume 30 (2017): 509-516.

Bulić 1906

Frane Bulić, „Iscrizioni Inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre negli anni 1905 e 1906“, *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 29 (1906): 193-222.

Bury 1889

John B. Bury, „Hecate“, *The Classical Review* Vol. 3, No. 9 (1889): 416-417.

Büyüközer 2019

Aytekin Büyüközer, „Lagina and the Ionian Renaissance: A New Contribution to the Chronological Definition of the Ionian Renaissance in Light of the Construction Techniques in the Temple of Hecate and Propylon“, *Arkhaia Anatolika* 2 (2019): 195-217.

Calvo Martínez 1992

José Luis Calvo Martínez, „La Diosa Hecate: un paradigma de sincretismo religioso del helenismo tardío“, *Florentia Iliberritana* 3 (1992): 71-82.

Carabia 1989

Jacqueline Carabia, „Hécate, gardienne de la propreté: défense de déposer des ordures sous peine de...“, *Pallas* 35 (1989): 25-63.

Carne-Ross 1979

D. S. Carne-Ross, *Instaurations: Essays in and Out of Literature Pindar to Pound*, Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1979.

Christou 1968

Chryssanthos A. Christou, *Potnia Theron: eine Untersuchung über Ursprung, Erscheinungsformen und Wandlungen der Gestalt einer Gottheit*, Ph.D. diss., Thessaloniki: s.n., 1968.

Coulson 1980

William D. E. Coulson, „Menestratos“, *The Classical Journal* Vol. 75, No. 3 (1980): 200-203.

Daşbacak 2008

Coşkun Daşbacak, „Hecate Cult in Anatolia: Rituals and Dedications in Lagina“, *Anodos: Studies of the Ancient World* 6-7/2006-2007 (2008): 143-148.

Dickie 2005

Matthew W. Dickie, *Magic and Magicians in the Greco-Roman World*, London, New York: Routledge, 2005.

Edwards 1986

Charles M. Edwards, „The Running Maiden from Eleusis and the Early Classical Image of Hekate“, *American Journal of Archaeology*, Vol. 90, No. 3 (1986): 307-318.

Fairbanks 1910

Arthur Fairbanks, *A handbook of Greek religion*, New York: American Book Company, 1910.

Farnell 1992a

Lewis Richard Farnell, „Hekate's Cult“, u: Stephen Ronan (ur.), *The goddess Hekate*, Hastings: Chthonios, 1992, 17-35.

Farnell 1992b

Lewis Richard Farnell, „Hekate in art“, u: Stephen Ronan (ur.), *The goddess Hekate*, Hastings: Chthonios, 1992, 36-56.

Feraru 2021

Mihai Remus Feraru, „The cult of goddess Hekate in Miletus and the Milesian colonies“, *Ziridava. Studia Archaeologica* 35 (2021): 107-125.

Fontenrose 1980

Joseph Fontenrose, *Python: a study of Delphic myth and its origins*, Berkeley: University of California Press, 1980.

Gabrić 1984

Nikola Gabrić, „Colonia Claudia Aequum“, u: B. Čečuk, I. Marović i Ž. Rapanić (ur.), *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 8, Split: Hrvatsko arheološko društvo, 1984, 273–283.

Gočeva 1992

Zlatozara Gočeva, „Hekate (in Thracia)“, *LIMC* VI-1, Addenda, Zurich; München: Artemis Verlag, 1992, 1018-1019.

Graml 2020

Constanze Graml, „Creating the three figured Hekate - from image to imagination“, *Acta Musei Tiberiopolitani* vol. 3 (2020): 103-120.

Greenewalt 2010

Crawford Hallock Greenewalt, „The Gods of Lydia“, u: Nicholas D. Cahill (ur.), *Lidyalılar ve Dünyaları = The Lydians and Their World*, Istanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık 2010, 233-246.

Greenewalt i Payne 1978

Crawford Hallock Greenewalt i Sebastian Payne, *Ritual Dinners in Early Historic Sardis*, Berkeley: University of California Press, 1978.

Gualandi 1969

Giorgio Gualandi, „Artemis-Hekate. Un problema di tipologia nella scultura ellenistica“, *Revue Archéologique*, Nouvelle Série, Fasc. 2 (1969): 233-272.

Heckenbach 1912

Josef Heckenbach, „Hekate“, u: Wilhelm Kroll (ur.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa, Band VII, 2, Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 1912, 2769-2782.

Henrichs 2019

Albert Henrichs, *Greek Myth and Religion, Collected Papers 2*, ur. Harvey Yunis, Berlin/Boston: de Gruyter, 2019.

Herring 2020

Amanda Herring, „Reconstructing the Sacred Experience at the Sanctuary of Hekate at Lagina“, *Journal of the Society of Architectural Historians* Volume 79, Issue 3 (2020): 247-263.

Hordern 2004

J. H. Hordern, „Commentary on Selected Fragments“, u: *Sophron's mimes*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2004, 123-198.

Iles Johnston 1990

Sarah Iles Johnston, *Hekate Soteira: a Study of Hekate's roles in the Chaldean Oracles and Related Literature*, Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1990.

Iles Johnston 1991

Sarah Iles Johnston, „Crossroads“, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* Bd. 88 (1991): 217-224.

Iles Johnston 1998

Sarah Iles Johnston, „Hekate“, u: Hubert Cancik i Helmuth Schneider (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, Band 5 Gru - Iug, Stuttgart - Weimar: J. B. Metzler, 1998, 267-270.

Iles Johnston 1999

Sarah Iles Johnston, *Restless Dead: Encounters Between the Living and the Dead in Ancient Greece*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999.

Jackson 2012

Kassandra Jackson, „‘She who changes’ (*Amibousa*): a re-examination of the triangular table from Pergamon“, *Journal of Roman Archaeology* Volume 25 (2012): 456-474.

Karatas 2019

Aynur-Michèle-Sara Karatas, „Key-bearers of Greek Temples: The Temple Key as a Symbol of Priestly Authority“, *Mythos* 13 (2019): 152-199.

Kraus 1960

Theodor Kraus, *Hekate: Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland*, Heidelberg: C. Winter, 1960.

Lane 1971

Eugene N. Lane, *Corpus monumentorum religionis dei Menis (CMRDM)*, Vol. I: The Monuments and Inscriptions, Leiden: Brill, 1971.

Lane 1976

Eugene N. Lane, *Corpus monumentorum religionis dei Menis (CMRDM)*, Vol. III: Interpretations and Testimonia, Leiden: Brill, 1976.

Lane 1985

Eugene N. Lane, *Corpus Cultus Iovis Sabazii (CCIS)*, Vol. II: The Other Monuments and Literary Evidence, Leiden: Brill, 1985.

Laumonier 1958

Alfred Laumonier, *Les Cultes indigènes en Carie*, Paris: E. de Boccard, 1958.

López Carrasco 2021

Nerea López Carrasco, „The Conception of the Goddess Hecate in Plutarch“, u: Rainer Hirsch-Luipold i Lautaro Roig Lanzillotta (ur.), *Plutarch's Religious Landscapes*, Leiden, Boston: Brill, 2021, 256-285.

Lowe 1992

J. E . Lowe, „Magical Hekate“, u: Stephen Ronan (ur.), *The goddess Hekate*, Hastings: Chthonios, 1992, 11-15.

Lunais 1979

Sophie Lunais, *Recherches sur la Lune, I. Les auteurs latins de la fin des Guerres Puniqes à la fin du règne des Antonins*, Études préliminaires aux religions orientales, Leiden: Brill, 1979.

Mander 2013

Pietro Mander, „Hekate’s roots in the Sumerian-Babylonian Pantheon According to the Chaldean Oracles“, u: Giulia Sfameni Gasparro, Augusto Cosentino, Mariangela Monaca (ur.), *Religion in the History of European Culture: Proceedings of the 9th EASR Annual Conference and IAHR special Conference, 14-17 September 2009, Messina (Italy)*, Palermo: Officina di Studi Medievali, 2013, 115-131.

Marquardt 1981

Patricia A. Marquardt, „A Portrait of Hecate“, *The American Journal of Philology*, Vol. 102, No. 3 (1981): 243-260.

Matijević i Kurilić 2011

Ivan Matijević i Anamarija Kurilić, „Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone“, *Opuscula archaeologica* Vol. 35 No. 1 (2011): 133-165.

Mazon 1928

Paul Mazon, *Hésiode: Théogonie, Les travaux et les Jours, Le Bouclier*, Paris: Les Belles-Lettres, 1928.

Milićević Bradač 2009

Marina Milićević Bradač, „Spomeni božice Dijane iz kolonije *Claudia Aequum* i logora *Tilurium*“, *Opuscula archaeologica* Vol. 33, No. 1 (2009): 51–78.

Milošević i Ninković 2019

Gordana D. Milošević i Veselinka Lj. Ninković, „Arhitravna greda s posvetom Hekati iz Singidunuma“, *Zbornik Narodnog muzeja XXIV/1 Arheologija* (2019): 207-229.

Mišura 1921

Ante Paško Mišura, *Colonia Romana Aequum Claudium (Čitluk)*, Graz; Vienne: Styria, 1921.

Nock 1926

A. D. Nock, „Notes on Beliefs and Myths“, *The Journal of Hellenic Studies* Vol. 46, Part 1 (1926): 47-53.

Ogden 2002

Daniel Ogden, *Magic, witchcraft, and ghosts in the Greek and Roman worlds: a sourcebook*, New York: Oxford University Press, 2002.

Ogden 2013

Daniel Ogden, *Drakōn: Dragon Myth and Serpent Cult in the Greek and Roman Worlds*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

Parker 1983

Robert Parker, *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Oxford: Clarendon Press, 1983.

Perea Yébenes 2005

Sabino Perea Yébenes, „Un capítulo de la teúrgia antigua: los oráculos de Hécate y la cuestión de las "estatuas parlantes"“, *MHNH* Vol. 5 (2005): 189-240.

Petersen 1880

Eugen Petersen, „Die dreigestaltige Hekate [1]“, *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* 4 (1880): 140-174.

Petersen 1881

Eugen Petersen, „Die dreigestaltige Hekate [2]“, *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* 5 (1881): 1-84.

Plečić 2010

Bojana Plečić, „Monuments of the Hecate cult in the roman provinces in Serbia“, *Journal of the Serbian Archaeological Society* vol. 26 (2010): 119-127.

Plečić 2012

Bojana Plečić, „On the iconography of triple-headed Hecate from the Museum in Smederevo“, *Smederevski zbornik* 3 (2012): 305-313.

Podrug, Brajković i Krnčević 2008

Emil Podrug, Toni Brajković i Željko Krnčević, *Arheološki tragovi kultova i religija na šibenskom području*, Šibenik: Muzej Grada Šibenika, 2008.

Rabinowitz 1997

Jacob Rabinowitz, „Underneath the Moon: Hekate and Luna“, *Latomus*, T. 56, Fasc. 3 (1997): 534-543.

Rodríguez Valdés 2020

Pablo Rodríguez Valdés, „Revisión de la figura de la diosa Hécate a través de sus asimilaciones“, *Myrtia* 35 (2020): 161-175.

Ronan 1992a

Stephen Ronan, „Introduction“, u: Stephen Ronan (ur.), *The goddess Hekate*, Hastings: Chthonios, 1992, 5-9.

Ronan 1992b

Stephen Ronan, „Chaldean Hekate“, u: Stephen Ronan (ur.), *The goddess Hekate*, Hastings: Chthonios, 1992, 79-148.

Ronan 1992c

Stephen Ronan, „Hymns to Hekate“, u: Stephen Ronan (ur.), *The goddess Hekate*, Hastings: Chthonios, 1992, 73-77.

Roscher 1886-1890

Wilhelm Heinrich Roscher, „Hekate“, u: Wilhelm Heinrich Roscher (ur.), *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Band 1, Abteilung 2: Euxistratos-Hysiris, Leipzig: B. G. Teubner, 1886-1890, 1885-1910.

Sarian 1992

Haiganuch Sarian, „Hekate“, *LIMC* VI-1, Addenda, Zurich; München: Artemis Verlag, 1992, 985-1018.

Sarian 1998

Haiganuch Sarian, „Ártemis e Hécate em Delos: apontamentos de iconografia religiosa“, *Revista do Museu de Arqueologia e Etnologia* n. 8 (1998): 145-153.

Sarian 2000/2001

Haiganuch Sarian, „Da filologia a iconografia. A permanencia do arcaico nas imagens triplices de Hecate“, *Classica* v. 13/14, n. 13/14 (2000/2001): 101-107.

Smith 1992

K. F. Smith, „Hekate' s suppers“, u: Stephen Ronan (ur.), *The goddess Hekate*, Hastings: Chthonios, 1992, 57-63.

Stark 1868

B. Stark, „Unedierte archaische Vasenbilder im K. Museum zu Berlin“, *Archäologische Zeitung* 26 (1868): 52-57.

Strauss Clay 1984

Jenny Strauss Clay, „The Hecate of the *Theogony*“, *Greek, Roman and Byzantine Studies* Vol. 25, No. 1 (1984): 27-38.

Theis 2018

Christoffer Theis, „Hekate Triformis auf Gemmen“, u: Sarah Kiyannrad, Christoffer Theis, Laura Willer (ur.), *Bild und Schrift auf 'magischen' Artefakten*, Berlin; Boston: De Gruyter, 2018, 165-180.

Thonemann 2011

Peter Thonemann, *The Maeander Valley: a historical geography from antiquity to Byzantium*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Tomas 2017

Agnieszka Tomas, „Life on the frontier: Roman military families in Lower Moesia“, *Studia Europaea Gnesnensia* 16 (2017): 225-259.

Torlak 2019

Ana Torlak, „Hekata Trivia iz Salone“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* Vol. 44 No. 1 (2019): 331-344.

Trantalidou 2006

Katerina Trantalidou, „Companions from the Oldest Times: Dogs in Ancient Greek Literature, Iconography and Osteological Testimony“, u: Lynn M. Snyder i Elizabeth A. Moore (ur.), *Dogs and People in Social, Working, Economic or Symbolic Interaction: Proceedings of the 9th ICAZ Conference, Durham, 2002*, Oxford: Oxbow Books, 2006, 96-119.

Ulansey 1991

David Ulansey, *The Origins of the Mithraic Mysteries: Cosmology and Salvation in the Ancient World*, Oxford; New York: Oxford University Press, 1991.

Vermaseren 1977

Maarten J. Vermaseren, *Corpus cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, Vol. III: Italia - Latium, Leiden: Brill, 1977.

Vermaseren 1978

Maarten J. Vermaseren, *Corpus cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, Vol. IV: Italia - Aliae Provinciae, Leiden: Brill, 1978.

Vermaseren 1982

Maarten J. Vermaseren, *Corpus cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, Vol. II: Graecia atque Insulae, Leiden: Brill, 1982.

Vermaseren 1986

Maarten J. Vermaseren, *Corpus cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, Vol. V: Aegyptus, Africa, Hispania, Gallia et Britannia, Leiden: Brill, 1986.

Vermaseren 1987

Maarten J. Vermaseren, *Corpus cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, Vol. I: Asia Minor, Leiden: Brill, 1987.

Vermaseren 1989

Maarten J. Vermaseren, *Corpus cultus Cybelae Attidisque (CCCA)*, Vol. VI: Germania, Raetia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bospori, Colchis, Scythia et Sarmatia, Leiden: Brill, 1989.

Warr 1895

George C. W. Warr, „The Hesiodic Hecate“, *The Classical Review* Vol. 9, No. 8 (1895): 390-393.

West 1966

Martin Litchfield West, *Hesiod: Theogony*, Oxford: Clarendon Press, 1966.

Williams 1942

Meta E. Williams, „Hecate in Egypt“, *Folklore*, Vol. 53, No. 2 (1942): 112-113.

Williamson 2013

Christina G. Williamson, „Civic Producers at Stratonikeia: The Priesthoods of Hecate at Lagina and Zeus at Panamara“, u: Marietta Horster, Anja Klöckner (ur.), *Cities and Priests: Cult Personnel in Asia Minor and the Aegean Islands from the Hellenistic to the Imperial Period*, Berlin; Boston: De Gruyter, 2013, 209-245.

Zografou 1997

Athanassia Zografou, „Hécate et Hermès. Passages et vols de chiens“, *Uranie* 7 (1997): 173-193.

Zografou 1999

Athanassia Zografou, „L'énigme de la triple Hécate. De l'entre-deux à la triplicité“, u: Christophe Batsch, Ulrike Egelhaaf-Gaiser i Ruth Stepper (ur.), *Zwischen Krise und Alltag / Conflit et normalité*, Stuttgart: Franz Steiner, 1999, 57-79.

11.4. Mreža

Bremen 2010

Riet van Bremen, „The Inscribed documents on the temple of Hekate at Lagina and the date and meaning of the temple frieze“, u: Jan-Mathieu Carbon, Riet van Bremen (ur.), *Hellenistic Karia: Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia, Oxford, 29 June-2 July 2006* [online], Pessac: Ausonius Éditions, 2010.

<<http://books.openedition.org/ausonius/2846>>.

Pristup 31.8.2021.

The British Museum:

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1805-0703-123

Pristup 22.6.2022.

Kotansky 2016

Roy D. Kotansky, „The Getty Hexameters“, *Oxford Classical Dictionary* [online], 2016.

<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8123>).

Pristup 27.6.2022.

„Lago d’Averno“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35112>.

Pristup 29.5.2022.

Lobell i Powell 2010

Jarrett A. Lobell i Eric Powell, „More Than Man's Best Friend“, *Archaeology* Vol. 63, No. 5 (2010): <https://archive.archaeology.org/1009/dogs/sacrifices.html>.

Pristup 25.7.2022.

Museum of Fine Arts, Boston:

<https://collections.mfa.org/objects/152740>

Pristup 21.6.2022.

Rijksmuseum van Oudheden:

<https://www.rmo.nl/museumkennis/klassieke-wereld/grieken/de-voorwerpen/hekate/>

Pristup 21.6.2022.

Serafini 2015

Nicola Serafini, „Sacrés liens ou non-liens sacrés ? Hécate, les mortels et les lieux de passage en Grèce ancienne“, *L'Atelier du Centre de recherches historiques* [online] 15 (2015).

<https://journals.openedition.org/acrh/6709?lang=en>.

Pristup 21.1.2022.

Ubi Erat Lupa:

<http://lupa.at/17500>

Pristup 3.7.2022.

Zografou 2010

Athanassia Zografou, *Chemins d'Hécate: Portes, routes, carrefours et autres figures de l'entre-deux* [online], Liège: Presses universitaires de Liège, 2010.

<https://books.openedition.org/pulg/1641>.

Pristup 21.1.2022.

Prilozi

Prilog 1: Fotografije i crteži spomenika

Slika 1. Figura od terakote s posvetom Hekati, Atena, 6. st. pr. Kr. (Graml 2020, 109, Figs. 6 i 7)

Slika 2. Mramorna statua trostruke Hekate oko koje su prikazane tri plesačice, iz sidonskog mitreja, 4. st. (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010120313#>, pristup 9.5.2022.)

Slika 3. Mramorna statueta trostruke Hekate oko koje su prikazane tri plesačice, 1.-2. st. (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/255881>, pristup 29.8.2021.)

Slika 4. Mramorna skulptura Hekate iz Nacionalnog muzeja Brukenthal u Sibiuu, Rumunjska (<http://lupa.at/17500>, pristup 29.8.2021.)

Slika 5. Skulptura tzv. djevojke koja bježi, Eleuzina, 5. st. pr. Kr. (Edwards 1986, Pl. 19, Fig. 1)

Slika 6. Crtež (rekonstrukcija) skulpture tzv. djevojke koja bježi iz Eleuzine (Edwards 1986, Pl. 19, Fig. 4)

Slika 7. Poklopac izgubljenog lekanisa iz Berlina s prikazom Perzefonina dolaska iz Hada, 5. st. pr. Kr. (Edwards 1986, Pl. 21 Fig. 10)

Slika 8. Detalj istočnog zabata Partenona: Artemida-Hekata (?) trči ususret Demetri i Kori (<https://quod.lib.umich.edu/a/aict/x-gas211/gas211>, pristup 8.4.2022.)

Slika 9. Reljef s prikazom trostruke Hekate, Salona, 2. ili 3. st. (<http://lupa.at/9660>, pristup 7.1.2022.)

Slika 10. Ulomak reljefa s prikazom Hekate, Čitluk, rimsko carsko doba (Milićević Bradač 2009, 70, Sl. 26)

Slika 11. Crtež (rekonstrukcija) reljefa iz Čitluka (Milićević Bradač 2009, 71, Sl. 27)

Slika 12. Mramorna statueta trostruke Hekate s posvetom Dijani Kelkeji, provincija Dalmacija, rimsko carsko doba (<http://lupa.at/9675?query=1539046034>, pristup 7.1.2022.)

Slika 13. Skulptura Dijane, Čitluk, rimsko carsko doba (<https://www.visitsinj.hr/hr/sto-vidjeti/muzeji/arheoloska-zbirka-franjevackog-samostana>, pristup 5.5.2022.)

Slika 14. Crnofiguralna vaza s prikazom Hekate i Kore (?) između kojih se nalazi Hermo na jarcu ili kozorogu, 5. st. pr. Kr. (Stark 1868, Taf. 9)

Slika 15. Atički crnofiguralni lekit s prikazom Hekate, pasa i Erinija, 5. st. pr. Kr. (Ogden 2013, 255, Fig. 7.2.)

Slika 16. Atička crvenofiguralna hidrija s prikazom Triptolemove misije, Nola, 5. st. pr. Kr. (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1868-0606-8, pristup 28.8.2021.)

Slika 17. Južnoitalski crvenofiguralni krater s prikazom otmice Perzefone, 4. st. pr. Kr. (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1885-0314-1, pristup 29.8.2021.)

Slika 18. Crvenofiguralni krater s prikazom Perzefonina dolaska iz Hada, 5. st. pr. Kr. (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/252973>, pristup 28.8.2021.)

Slika 19. Crtež fragmenta vaze s prikazom Orfeja i Euridike u Podzemlju, 4. st. pr. Kr. (Zografou 2010, Fig. 18)

Slika 20. Crvenofiguralni krater s prikazom kažnjavanja Akteona, 5. st. pr. Kr. (<https://collections.carlos.emory.edu/objects/6723/calyx-krater-with-the-death-of-aktaion>, pristup 9.5.2022.)

Slika 21. Tlocrt kompleksa Hekatinog svetišta u Lagini; točkaste linije i zvijezde označavaju moguće kretanje štovatelja (Herring 2020, 251, Fig. 4)

Slika 22. Tlocrt Hekatinog hrama u Lagini (Büyüközer 2019, 199 Fig. 2, 3)

Slika 23. Zapadni friz Hekatinog hrama u Lagini (Herring 2020, 257, Fig. 12)

Slika 24. Istočni friz Hekatinog hrama u Lagini (Herring 2020, 259, Fig. 14)

Slika 25. Sjeverni friz Hekatinog hrama u Lagini (Herring 2020, 255, Fig. 9)

Slika 26. Južni friz Hekatinog hrama u Lagini (Herring 2020, 257, Fig. 11)

Slika 27. Novac helenističkog vladara Agatokla (2. st. pr. Kr.) iz Baktrije (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Coin_of_the_Bactrian_king_Agathokles.jpg, pristup 28.8.2021.)

Slika 28. Prometejev sarkofag iz Napulja, rimski rad, 4. st. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MANNapoli_6705_creation_of_the_man_sarcophagus.jpg, pristup 28.8.2021.)

Slika 29. Rimski sarkofag iz Vatikana, 2. st. (<https://museum.classics.cam.ac.uk/collections/casts/belvedere-sarcophagus>, pristup 28.8.2021.)

Slika 30. Freska s prikazom Hekate (?), Boscoreale, 1. st. pr. Kr. (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247017>, pristup 9.5.2022.)

Slika 31. Freska s prikazom žrtvovanja Ifigenije, Pompeji, 1. st. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iphigeneia_sacrificed_MAN_Napoli_Inv9112.jpg, pristup 9.5.2022.)

Slika 32. Atički crvenofiguralni krater s prikazom vjenčanja Peleja i Tetide, Spina, 5. st. pr. Kr. (<https://www.flickr.com/photos/69716881@N02/8223187735>, pristup 31.8.2021.)

Slika 33. Mramorni votivni reljef, Novi Faleron, 5. st. pr. Kr.

([https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Votive_relief_of_Xenokrateia_\(5th_cent._B.C.\)_at_the_National_Archaeological_Museum_of_Athens_on_3_April_2018.jpg](https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Votive_relief_of_Xenokrateia_(5th_cent._B.C.)_at_the_National_Archaeological_Museum_of_Athens_on_3_April_2018.jpg), pristup 9.5.2022.)

Slika 34. *Perirrhanterion* sa središnjim potpornjem i tri ženske figure, Delfi (Graml 2020, 113, Fig. 9)

Slika 35. Akantus stup, Delfi, 4. st. pr. Kr.

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dancers_of_Delphi_alias_Akanthos_Column,_330_BC,_AM_of_Delphi,_201422x.jpg, pristup 25.3.2022.)

Slika 36. Trokutasti potporanj s prikazom ženskih figura, Rod, helenizam

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hekataion_dal_tempio_di_atena_poliassull%27a_cropoli_antica_di_rod_i_tardo_ellenismo,_01.JPG, pristup 25.3.2022.)

Slika 37. Trokutasti potporanj s prikazom ženskih figura, Rod, helenizam

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hekataion_dal_tempio_di_atena_poliassull%27a_cropoli_antica_di_rod_i_tardo_ellenismo,_03.JPG, pristup 25.3.2022.)

Slika 38. Crtež fragmenta atičkog crvenofiguralnog skifosa s prikazom *hekataion*-a, 5. st. pr. Kr. (Zografou 2010, Fig. 24)

Slika 39. Brončana statua trostruke Hekate, Rim, 1. st.

(<https://cmc.byzart.eu/items/show/85429/>, pristup 7.6.2022.)

Slika 40. *Hekataion* iz Leidena, rimsko carsko doba

(<https://www.rmo.nl/museumkennis/klassieke-wereld/grieken/de-voorwerpen/hekate/>, pristup 28.8.2022.)

Slika 41. Brončana statueta trostruke Hekate, rimsko carsko doba

(<https://collections.mfa.org/objects/152740>, pristup 14.6.2022.)

Slika 42. Reljef trostruke Hekate, Egina, 4. ili 3. st. pr. Kr. (Kraus 1960, Tafel 21, 2)

Slika 43. Tzv. Spithöverov *hekataion*, rimski rad (Graml 2020, 105, Fig. 1)

Slika 44. *Hekataion* iz Hadrijanove vile u Tivoliju (Graml 2020, 106, Fig. 2)

Slika 45. *Hekataion*, Atena (Graml 2020, 107, Fig. 3)

Slika 46. Atenska tetradrahma, 1. st. pr. Kr. (Graml 2020, 107, Fig. 4)

Slika 47. Prikaz trostruke Hekate u sceni gigantomahije na Pergamskom žrtveniku, 2. st. pr. Kr.

(https://commons.wikimedia.org/wiki/Gigantomachy_frieze_of_the_Pergamon_Altar#/media/File:Pergamonaltar-Gigantomachie-Hektate_contra_Klytios.jpg, pristup 28.8.2022.)

Slika 48. Herme trostruke Hekate, Del, 2. st. pr. Kr. (Sarian 1998, 149, Figs. 6-7)

- Slika 49. Mramorni reljef s prikazom Dionizovog posjeta smrtniku, 1. st. (?)
(https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1805-0703-123, pristup 9.5.2022.)
- Slika 50. Gema s prikazom trostruke Hekate (Bonner 1950, 264, Nr. 66, Pl. III)
- Slika 51. Gema s prikazom trostruke Hekate (Bonner 1950, 263, Nr. 63, Pl. III)
- Slika 52. Gema s prikazom trostruke Hekate (Bonner 1950, 264, Nr. 65, Pl. III)
- Slika 53. Brončani trokutasti „magijski“ predmet („stol“), Pergam, 3. st. (Jackson 2012, 456, Fig. 1)
- Slika 54. Crtež brončanog trokutastog „magijskog“ predmeta („stola“), Apameja, 2. ili 3. st. (Jackson 2012, 458, Fig. 2)
- Slika 55. Brončani trokutasti „magijski“ predmet („stol“), Sard, rimsko carsko doba (Bruce i Jackson Miller 2017, 510, Figs. 1, 2)
- Slika 56. Reljef s prikazom Hekate, Tera, 2. st. pr. Kr. (Zografou 2010, Fig. 29)
- Slika 57. Detalj crvenofiguralnog apulijskog kratera s prikazom Heraklovog odvođenja Kerbera iz Hada, 4. st. pr. Kr. (<http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=7541>, pristup 29.3.2022.)
- Slika 58. Statueta Artemide-Hekate, helenizam (Gualandi 1969, 235, Fig. 4)
- Slika 59. Mramorna statua trostruke Hekate s posvetom Artemidi-Hekati, Epidaur, 1. ili 2. st. (Sarian 1998, 148, Fig. 4)
- Slika 60. Drveni *hekataion*, Aleksandrija (?), helenizam
(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/253575?where=Egypt&what=Wood&ft=alexandria&offset=0&rpp=40&pos=1>, pristup 9.5.2022.)
- Slika 61. Detalj crvenofiguralnog kratera s prikazom Skile, 5. st. pr. Kr.
(https://en.wikipedia.org/wiki/Scylla#/media/File:Scylla_Louvre_CA1341.jpg, pristup 29.8.2021.)
- Slika 62. Reljef od penteličkog mramora s prikazom Kibebe u naisku, Pirej, 4. st. pr. Kr. (CCCA II 311; Vermaseren 1982, Pl. LXXIX)

Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

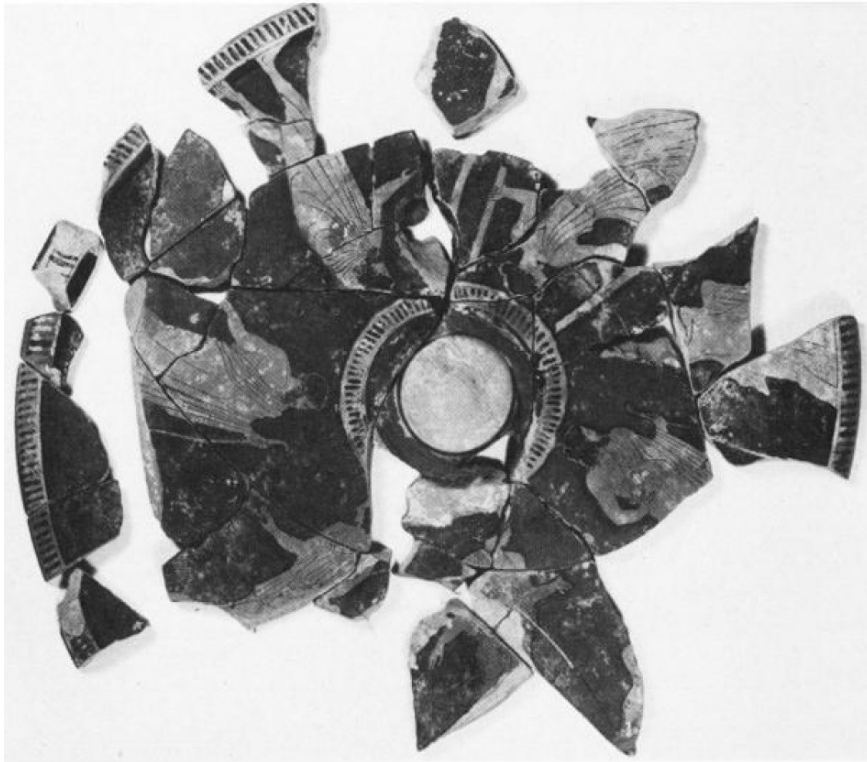
Slika 5.

Slika 6.

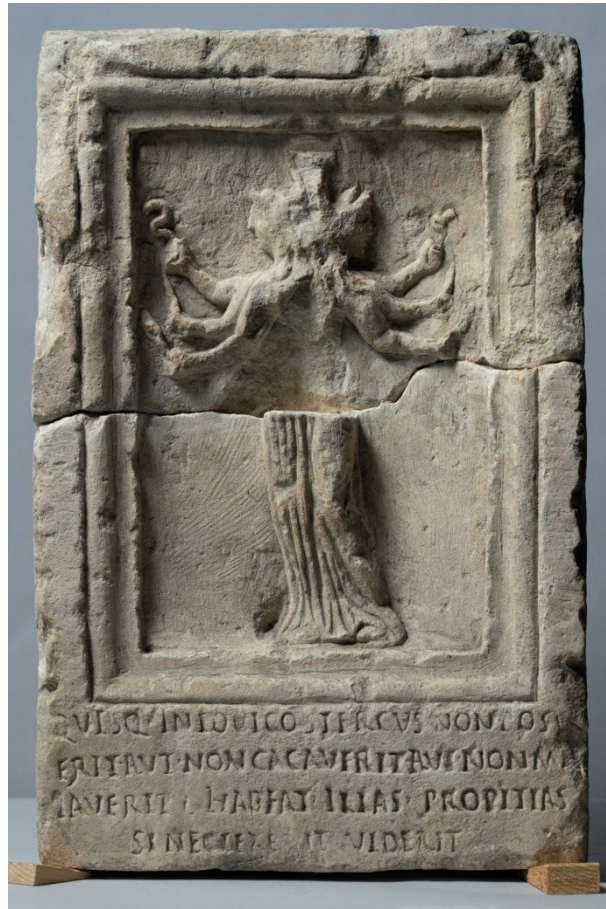
Slika 7.

Slika 8.

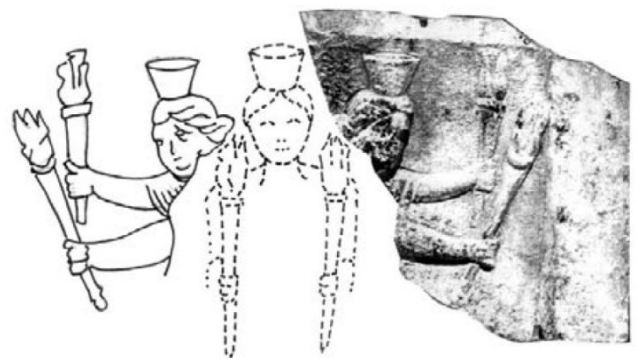
Slika 9.

Slika 10.

Slika 11.

Slika 12.

Slika 13.

Slika 14.

Slika 15.

Slika 16.

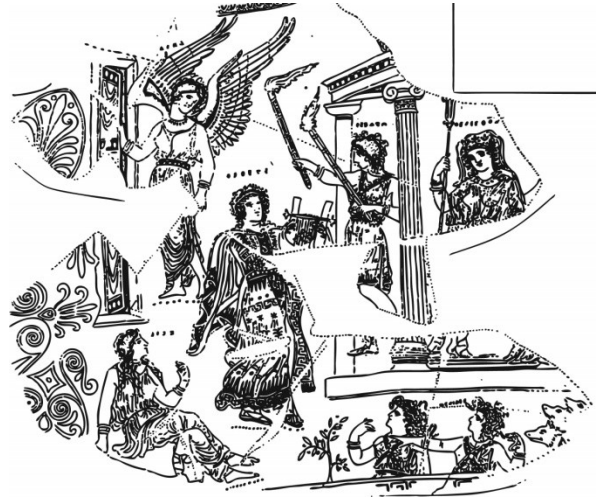
Slika 17.

Slika 18.

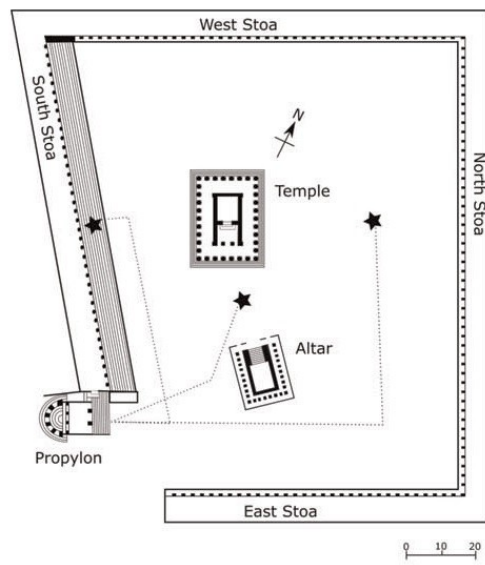
Slika 19.

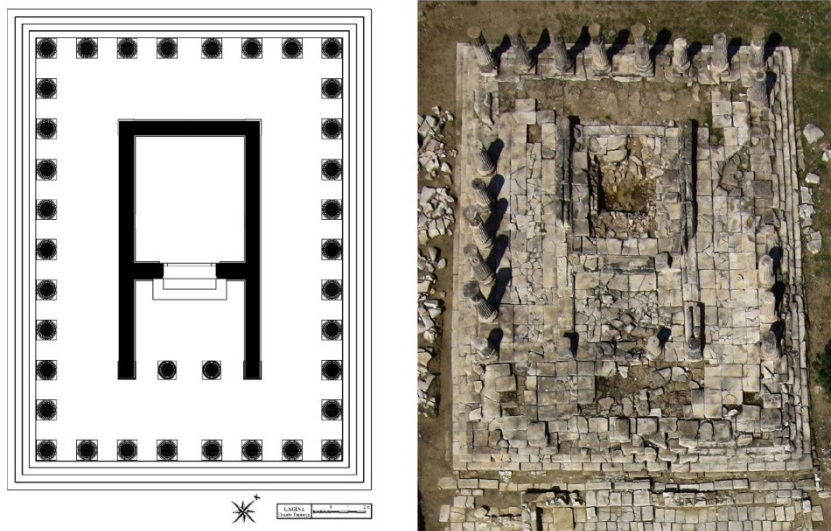
Slika 20.

Slika 21.

Slika 22.

Slika 23.

Slika 24.

Slika 25.

Slika 26.

Slika 27.

Slika 28.

Slika 29.

Slika 30.

Slika 31.

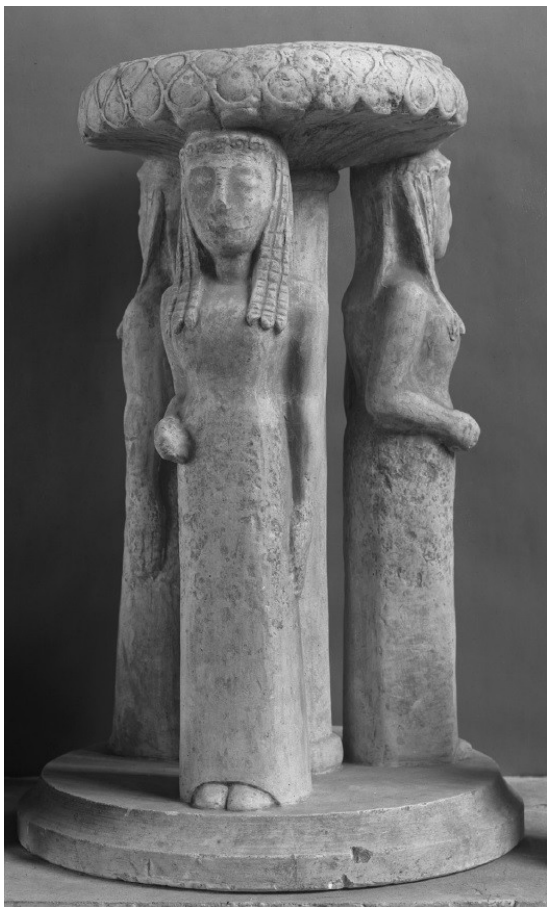
Slika 32.

Slika 33.

Slika 34.

Slika 35.

Slika 36.

Slika 37.

Slika 38.

Slika 39.

Slika 40.

Slika 41.

Slika 42.

Slika 43.

Slika 44.

Slika 45.

Slika 46.

Slika 47.

Slika 48.

Slika 49.

Slika 50.

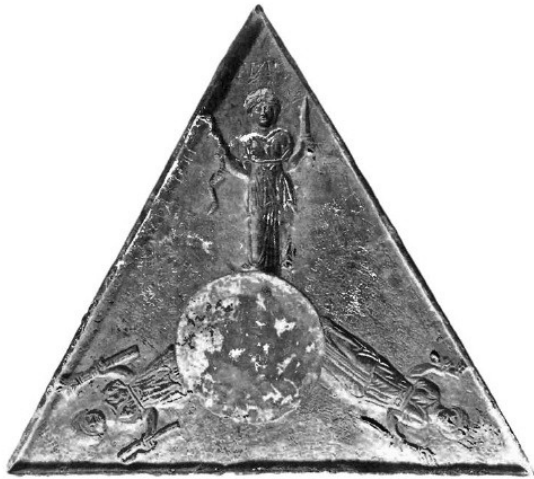
Slika 51.

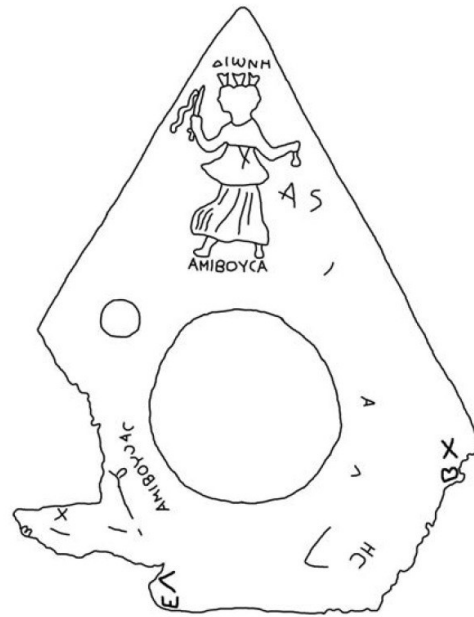
Slika 52.

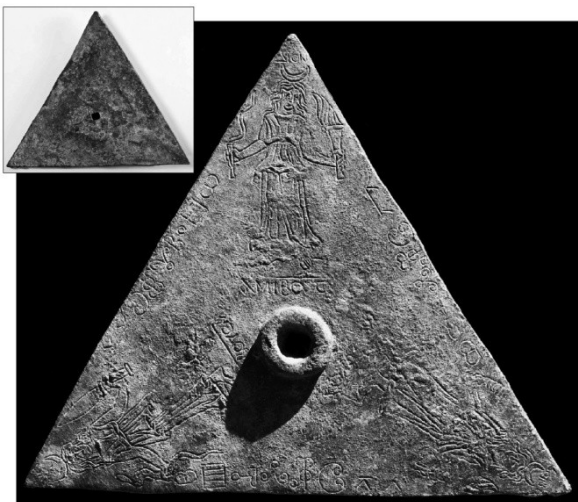
Slika 53.

Slika 54.

Slika 55.

Slika 56.

Slika 57.

Slika 58.

Slika 59.

Slika 60.

Slika 61.

Slika 62.

